80

2001

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

80/2001

Veros Radauskienės laiškai Žibuntui Mikšiui 3 * *Kristina Brazaitienė-Česnaitė*, Propheta in Patria. Lietuvių ir vokiečių santykiai: pranašiška Johaneso Bobrovskio vizija 21 * *Henryk Skwar*, Tryliktasis flamandų priežodis 46 * *Nora Aušrienė*, Dualistinis ir daugiasluoksnis pasaulis 53 * *Dalia Cidzikaitė*, Du S. Parulskio bandymai kurti naują dramaturgiją lietuviškajam teatrui 65 *

Kokie bus ateities horizontai? *Arvydo Reneckio interviu su Vytautu Kavoliu 1990 metais* 92 * Pokalbiai apie atmintį ir ateitį: Holokausto istoriografija ir ypatingi archyvai Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje, *Gražina M. Slavėnienė* 110 * Trys Viktoro Petravičiaus versijos, *Stasys Goštautas* 127 * Kapitalinė Jurgio Baltrušaičio knyga, *V.A. Jonynas* 145 * Nijolė Miliauskaitė – sudėtingo paprastumo poetė, *R. Šilbajoris* 156 *

Lietuvos nacionalinė
M.Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Vytautas O. Virkau 45 * Stasys Eidrigevičius 52 * Renata Palubinskas 53, 55–64*

VEROS RADAUSKIENĖS LAIŠKAI ŽIBUNTUI MIKŠIUI

KETVIRTAS LAIŠKAS

7.2.[1962] Wiesbaden

Mon cher ami,

Labai malonu buvo gauti žinią jau iš Paryžiaus. Valio! Valio! Žinau, kad nelengva tai buvo, bet tikslas pasiektas, o kas toliau... nelabai svarbu. Pagal mano naują filosofiją – pour les quatre jours qui nous restent à „vivre"[1]... (Taip pasakė Voltaire, išgyvenęs iki 82 metų). Labai norėčiau dar pavaikščioti Paryžiaus gatvėmis, nors neseniai vėl buvau (gale lapkričio) beveik savaitę. Taip ir ėjau, ir ėjau... Matėme ir „Marienbadą" [„L'année dernière à Marienbad", Alain Resnais filmas], bet paskutinį vakarą, laukdami naktinio traukinio. Buvo ir taip labai liūdna – išėjau visai prislėgta ir nežinau, ar gerai, ar blogai ten viskas buvo. Jūsų pissoir'ų[2] visai nesigailiu, ir likusieji užtektinai empestuoja[3] orą aplink. O štai tas „bal-

---

Išnašos ir laužtinių skliaustelių tekstas – Ž. Mikšio.

1 Keturioms dienoms, kurios mums lieka „gyventi".

2 Pastatėlis gatvėse vyrams šlapintis.

3 Smardina, nuodija (iš prancūziško žodžio empester).

tinimas ir švarinimas" tokių pažįstamų „mielų" „patinuotų" pastatų man labai nepatiko. Čia, man rodos, Malraux[4] persistengė.

Nepatinka man ir Jūsų buto[5] sutvarkymas. Mes gyvenom „mūsų" St. Pierre[6] – prastame hôtel'y ir taip kainavo 25 fr. į dieną. Tai kaip gi ten pas Jus? Meskit greit ir atvažiuokite paviešėti čia. Situacija tokia: vietos daug, valgymo labai daug, gėrimo fantastiškai daug, laiko aš turiu labai daug, noro Jus pamatyti mes abu turime daug, net labai, labai. Pinigų aš Jums esu skolinga visą krūvą. (Kelionė, taip sakant, v i s a i nekainuos nieko). Kol šalta Paryžiuje ir Jūs nepradėjote kur dirbti – važiuokite greitai. Mes greičiausia jau liepos mėnesį turėsime plaukti atgal. Tai laiko nebedaug liko, o orui pagerėjus, norėsime kur dar pavažiuoti „ant galo", bet ir Paryžius pavasarį pats gražiausias.

Pas mus bute labai šilta ir vaizdas – pasakiškas. Be to galėsite per mane reikalingų daiktų (baltinių, muilų, skutimosi peiliukų ir visokių kitokių...) už pusę kainos nupirkti, jeigu reikia. Na, ir pinigų kursas mums specialiai geresnis. Traukiniai yra du – dieninis (iš Paryžiaus anksti rytą tiesiog į Mainzą, ten persėsti ir po 10 minučių jau Wiesbadene apie 3–4 valandą dienos) ir naktinis – apie 11 vakaro išvažiavus, apie 7 val. ryto Mainze ir vėl 10 minučių iki mūsų. Sugalvosite – parašykite tiksliai – ateisiu sutikti. Mes nuo stoties 15 minučių nueiti. Žiūrėkite

---

4 André Malraux (1901–1976), rašytojas ir kultūros ministras, kuris sumanė valyti Paryžių.

5 Viešbuty „Hôtel Sainte Marie" 39, rue du Montparnasse, Paris XIVe.

6 Viešbutis „Hôtel Saint Pierre" 4, rue de l'École de Médecine, Paris VIe.

kaip viskas paprasta ir arti. Aš maniau, kad atvažiuosite iš Olandijos, dar arčiau.

Ko Jums sėdėti bjaurų laiką bjauriam kambary – nors ir Paryžiuj, kai galite beveik komfortabiliškai pas mus „atsigauti" po visų trubelių su važiavimu. Na, gal ir mūsų draugija bus šioks toks pakeitimas. Vis quelque chose de nouveau.[7]

Dovanokite už baisią rašyseną. Kas savaitę arba nudeginu, arba įpjaunu sau dešinę ranką ir net plunksnos dažnai negaliu laikyti. Mat pasidariau „cordon bleu"[8] ir vis gaminu... su pasibjaurėjimu, bet valandomis. Sakyčiau, kad tai mano „job" dabar. Prisiminiau – jei turite ką valyti – beveik už nieką čia galiu atiduoti. Aš žinau, kaip baisiai viskas brangu Pryžiuj. Rodos, viską išdėsčiau – dabar lieka sužinoti Jūsų planus. Pagal mano supratimą – atiduokit savo turtus ponui Klimui[9] ir važiuokite.

O dar užmiršau – muzikos [čia] labai daug. Turim ir plokštelių iš Europos radio. Tai iki pasimatymo. Taip pasiilgau draugiškų, tikrų kalbų.

Vera

Laiškai čia eina nepaprstai ilgai, 3–4 dienas.

---

7 Šis tas naujo.

8 Gabi virėja.

9 Pas Petrą Klimą, kuris gyveno Prancūzijos lietuvių bendruomenės būstinės bute 26, rue de Navarin, Paris IXe.

PENKTAS LAIŠKAS

26.2.62.

Žinoma, žinoma, mon très cher ami, Jūs galite atvažiuoti, kada tik norėsit ir galėsit, ir visuomet būsite le bienvenu.[10] Mano gyvenimo teorijos vis pasitvirtina: viena iš jų – „Viskas eina kaip turi būti, nors ir atrodo kartais atvirkščiai." Gailėjausi Jūsų atvažiavimo atidėliojimo. Bet žiūrėkite kokioj „belle salade"[11] Jūs atsidurtumėt: Aš guliu baisiausiame gripe (temperatūra fantastiška, kliedėjimas ir t.t.). Henrikas ligoninėj – gatvėj sugriebtas baisiausių skausmų. Telefono nėra, auto nėra. Baisu. Atsirado, žinoma, mielų amerikoniškų sutvėrimėlių, kurie daug ką sutvarko. Dabar jau viskas beveik tvarkoj. Henrikui atsirado akmenukai inkstuose (pirmas priepuolis), ligoninėj rūpinasi, cackojasi (ir viskas už nieką), mano temperatūra nukrito; šiandien jau buvau ligoninėj aplankyti ir galiu pati tvarkytis. Bet jau buvo dienos ir naktys! Tikrai nutariau, kad laikas jau iš čia važiuoti kažkur namo. Bet kur tie namai, visą laiką galvojau, bet iki šiol neradau. La force de l'âge[12] labai duoda ženklus.

Šiandien gavau ir Jūsų laikraščius. Ačiū. Tuoj einu į lovą ir rami sau skaitysiu. Taip atrodo, kad draugišką šypseną iš Jūsų pajutau. Matau iš adreso, kad dar nesutvarkytas buto klausimas.[13] Alliance Française idėja labai

---

10 Laukiamas svečias.

11 Gražioj košėj.

12 Pasiektas amžius.

13 Į rue de Navarin persikėliau 1962 metų kovo 16 dieną. Tos pačios dienos vakare išvažiavau į Wiesbadeną; pas Radauskus atvykau sekančią dieną, šeštadienį, ir išbuvau iki kovo 22 dienos, kai grįžau į Paryžių.

užgirtina.[14] Ir aš ten (101, bd. Raspail) buvau savo metu. Tarp kitko ir dėsto gerai, ir studento statusas dabar labai naudingas. Ten ir teatrėlis dabar kažkoks yra. Apie kurį ir rimti žmonės parašo. Kaip Vasario 16tą paminėjote? Aš tai, žinoma, visai nekaip.

Daugiau nerašysiu. Labai pavargus. Aš tik bijojau, kad nesuprastumėt kažin kaip mano neatsakymų. Beje, ir anksčiau, vieną naktį kovodama su liga, parašiau laišką Jums, kad tiesiog užimti save, bet iš ryto perskaičiau – net baisu pasidarė. Įdomu, kaip žmogus per didelį karštį visai kitam pasauly būna.

Būkit sveikas ir linksmas. Jūs gi dar toks jaunas, tik nenorit to įvertinti.

Vera.

ŠEŠTAS LAIŠKAS

Cher ami, 13.3.62

Ką tik gavau Jūsų atviruką ir skubu parašyti ir įmesti, nes neaišku kaip laiškai eina. Laukiame šeštadienį, žinoma, viskas visiems patogu. Henrikas pasveiko visai. (Akmenukas išėjo pats, be operacijos. Laikinai ramu, bet gali atsirasti naujų). Aš dar (4–tą savaitę) ne visai atsigavau, bet jaučiuos gerai, tik lyg pavargus, lyg liūdna – mat peranksti pradėjau lakstyti. Bet „tout va bien".[15]

---

[14] Nuo vasario 7 dienos pradėjau mokytis prancūzų kalbos paskutiniame kurse. V. Radauskienė čia mokėsi 1926–1927 metais.

[15] Viskas gerai.

Dabar prie reikalų: nemanykite, kad greit išleisim, tad ruoškitės ilgiausiam trankymuisi ar atsigavimui. Labai gerai, kad su kambariu susitvarkėte. Tikiuos nebus per brangus. Dar kartą primenu, kad vežkit viską, kas valytina ir skalbiama, nes priešais yra ta fantastiška amer. įstaiga, kur mums padaro kaip ir už nieką. Jei čemodanas bus per sunkus, tai nuo stoties paimkite taxi (2 DM), nes su busu nepatogu (4 sustojimai, o du sykiu persėsti). Sutikti bijau negalėsiu. Nes iš ryto būnu dar labai suglebusi. Jei sugalvosite eit, tai (10–15 min.) štai planas:

Iš stoties tiesiai tokia alėja (Friedrich Eberhardt Allee), laikydamasis dešine puse iki muziejaus ant kampo ir alėjos galo (10 min.), apsukat muziejų vis dešinėn ir einat dar 3–5 minutes iki Frankfurter Str. (praleidžiant iš dešinės 2 gatves – Victoria-Augusta ir Mainzer Str.). Frankfurter Str[asse] pasiekus, paeinat gatve ir jau 24 nr. (antras namas nuo kampo) vis žiūrint dešinėn. O paskui skambinimas ir lipimas, ir 5 aukštas. O ten jau gražu ir laukia kava ir Broetchen.[16]

Iki pasimatymo
Vera

[Apačioj kairėj nupieštas planelis, dešinėj:]
P.S. Jei kur praeisite pro paštą Paryžiuj, tai pirkite tokių keturių meniškų markių (Braque, Cézanne ir dar dviejų) seriją. Ne man, žinoma, bet vienas Henriko bendradarbis lenkas tiesiog miršta ir negali gauti. Mane persekioja prašydamas. Visai nebūtinai, bet taip prie progos. Dėl gerų santykių.

---

16 Duonos bandelės.

SEPTINTAS LAIŠKAS – Atvirukas su Briusselio rotušės vaizdu naktį.

[Pašto antspaudas:] Wiesbaden 8.5.62.

Šitą fotografiją siunčiu tik parodyti kokių pastatų yra daugybė tam mažam laimingam krašte [Belgijoje]. Realybėje daug gražiau ir pilnai nuo XV amžiaus išsilaiko. Sakoma stebuklingai Šv. Mykolas [bokšto] viršūnėje [miestą] išsaugojo. Jis yra pirmas „asmuo", kurį Jūs pamatot, artėjant prie Briusselio.[17] Malonu, kad tokie pastatai apgyvendinti: įstaigos ir panašiai.

Laiškas seka. V.R.

AŠTUNTAS LAIŠKAS

Apsišarvuokite kantrybe 8.3.62[18]

Mon très cher ami,

Nerašiau baisiai ilgai ir net dabar paskubom, nes daug visokių įvykių, mažų ir didelių, per tą laiką buvo. Dabar paskutinis – mūsų kelionė sekmadienį (13 gegužės) į Ispaniją. Netikėtai nutarėm. Prikalbėjo grįžę pažįstami. 159 dol. – „guided tour" – nėra ko rūpintis kalba, maistu ir gyvenimu. Per Šveicariją, Prancūziją į Barceloną, Madridą, Andaluziją, Portugaliją (?) ir t.t. Pavargsim baisiai,

[17] Kai už 7 metų – 1969 m. gegužės 18 dieną draugai mane automobiliu vežė iš Vokietijos per Briusselį, belgai patys plačiai griovė miestą.

[18] Mėnuo klaidingas, nes pašto antspaudas ant voko: 8.5.62.

bet kartą jau Europoj – tai daugiausia pamatyti reikia. Bus ką prisiminti senatvėj.

Tam nutarimui padėjo mūsų Velykų kelionė (5 dienos) į Belgiją. Įspūdžiai nepaprasti. Nežinau kodėl žmonės taip mažai tenais vyksta. Ypač Flandrija – dar didesnis įspūdis negu Italija (horreur![19]). Staiga krentat į grakščiausią viduramžį – nors skaitosi Renesansas. Gand [Gentas] ir Bruges [Brügge] – kaip sapnas. Mažam paveiksliuke nematyt [nedideliame pridėtame vaizdely matyti trys pastatai šalia viens kito Bruggėje: Teisingumo rūmai, rotušė ir Šv. Kraujo bazilika], bet tokių pastatų – šimtai visur. Daug atstatytų, bet dar daugiau išlikusių. Bendra nuotaika, žmonės (jų balti, rožiniai, šypsulingi veidai) iki šiol, po visų karų ir nelaimių, vis dar iš flamandų paveikslų. Daug reiškia ir prancūzų kalba, nors flamandai be malonumo ją vartoja. O Briusselio muziejus, apie kurį net nežinojau, su senais flamandų meistrais! Pavyzdžiui, [Pieter] Brugelio „La Chute d'Icar" [Ikaro nukritimas], toks pažįstamas iš reprodukcijų, nieko be „idėjos" ir „storytelling", rodos, nesakęs – iš tikrųjų tapybos stebuklas. Dangaus ir jūros spalvų – perlamutrinių – magija. Arba van Eycko „L'Agneau mystique" [Mistiškasis avinėlis] St. Bavon bažnyčioj Gande. Ach, ir t.t.! Grįžom į savo emmerdant[20] Wiesbadeną ir tuojau pradėjom planuoti, kur vėl važiuoti, kol nėra taip baisiai karšta. O čia kaip tik prasidėjo visa eilė „party" pas pulkininkus ir generolus atvažiavimui ir išvažiavimui pagerbti. Oh! Dieu [Dieve]!

---

19 Baisybė! [Kadangi V. Radauskienė anksčiau labai stovėjo už Italiją.]

20 Liūdną, labai nelinksmą.

Buvom koncerte (Bach+Mozart) Stuttgarto Kammerorchester su [Karl] Muenchingeriu. Nepaprastai geras – visiškai dangiška muzika. Tokio tono minkštumo net "Solisti di Zagreb," rodos, negali išgauti. Tokio atsitraukimo nuo žemiškų pergyvenimų niekas, rodos, nepasiekė. Buvo labai keista pradžioj matyti Muenchingerį (kurį atsimenu jauną, liekną, kuklų pokariniais laikais Tuebingene) storą, baltaplaukį, pasipūtusį maestro.

Filmų žinomų nėra – dabar vyksta Maifestspiele [gegužio festivaliai] Wiesbadene (opera iš Zagrebo, Palermo, Esseno drama ir t.t.), viskas ten koncentruojasi. kainos – 50 DM į vieną spektaklį. Ačiū. Beau monde'as[21] suvažiavo iš visos Vokietijos, stovi visur ir Paryžiaus mašinos, skamba britų kalba. Visas Wiesbadenas apstatytas akmeninėm vazom su gėlėmis. Žydi sodai ir magnolijos, visur milžiniški įvairių kraštų flugai. Ganz gross.[22] Henrikas žiūrėjo seną pažįstamą "Orfėjų" [Jean Cocteau 1949 metų filmas] su 12 metų jaunesniais draugais (M.[aria] Casarès ir kitais, ir netikėtai atrado jauną [Juliette] Gréco, ten vaidinančią), buvo labai patenkintas, nes prancūzų kalba rodė.

Ačiū labai už lietuvių spaudą – man labai patiko „Margutis" [Algimanto Mackaus redaguojamas], toks linksmas, nachališkas pasidarė. Su malonumu skaičiau. „Metmenys" irgi „ça va" [gerai], bet gavom ir „Lietuvių enciklopedijos" tomą [XXIV t.] su šilkais ir auksu išsiuvinėtu [Jurgio] Blekaičio straipsniu apie Radauską [332–333 psl.] ir Jūsų mažučiu paveikslu [linoleumo raižinėliu „Vinjetė" pailiustruoti "Raižinius" 450 psl.] ir tokiais

---

21 Prašmatnioji visuomenė.

22 Į festivalį atskridusių žmonių grupės. Didžulės.

straipsniais kaip apie Racine – cituoju [316 psl.] ..."grįžo į Paryžių... lanko kabaretus, linksmai gyvendamas tai, ką paskui ir vaizdavo". Ar matote Racine'ą, vaizduojantį linksmus išgyvenimus, sakysime, Moulin Rouge arba Lido [Paryžiaus kabaretai – variété]. Po velnių! Rašo durakai Kulbokai ir kiti, bet ką žiūri [A.] Čipkus [Nyka-Niliūnas] – redaktorius [to tomo redaktorius yra J. Puzinas; ne šviesybė literatūrai]. Mums, žinoma, aišku, ką tas durnius norėjo pasakyti, bet gi nemoka išsireikšti iki absurdo. Ir tai Enciklopedija! Aš jau antrą mėnesį užsiimu Racine'u ir štai, prašau. À propos [beje], apie Racine'ą gal pasitaikys Jums knygutė „mano" Mauriaco, senio [François], „La vie de Racine"[23] – gera, trumpa, su daug meilės ir žinių parašyta (kaip ir puiki visko santrauka). Jis gi pusę gyvenimo pašventė Racine'ui ir Pascaliui.

Labai man buvo įdomūs Jūsų įspūdžiai apie [René–Jean Clot] "La Révélation" [atskleidimas] ir Hamletą [abu pastatymai Odéono teatre, paskutinį režisavo J.–L. Barrault]. Abu spektaklius labai norėčiau pamatyti. Ar žiūrėsite "Faustą" – negaliu suprasti, kaip jie taip gerai galėjo pastatyti, kaip rašo spaudoj. [Nėjau žiūrėti, nepasitikėjau. Ž.M.]. Kaip patiko "Jules ir Jim" [François Truffaut filmas]? Aš gi kaip ir nemačiau. Dainelė buvo simpatiška – on se trouve, on se retrouve [vienas kitą atrandam, paskui vėl susirandam] ar panašiai.

Kaip ten einasi su Jūsų butu? Aš nutariau, kad pasiliksite ramiausiai. Nes buto klausimas pas Jus visuomet tvarkoj. O kaip gi „mokslas"? Ar jau susitikote su [Danute] Jesaityte–Picabia? Greimienė rašė, kad jie turi vilčių per-

[23] Racine'o gyvenimas.

sikelti į Utrechto universitetą, kas man labai malonu, nes aš Greimą labai mėgstu, kaip ir Kasiulį (asmeniškai).

Nusiunčiau Jums knygutę apie Faustą, kurį mes abudu mėgstam. Užtikrino krautuvėj, kad jei jie siunčia, [Paryžiuj] nereikės mokėti. Spalvotos nuotraukos blogos, bet bendrai ne taip jau blogai išėjo tas to „seno pedellio" [vokiškai aukštosios mokyklos prižiūrėtojo] monumentas. Ir Gretchen gerai parodyta.

Na, skubu bėgti prosyti, skalbti, pirkti – didelei kelionei ruoštis. Iki raporto apie Ispaniją.

Vera

Dar kartą dėkoju už spaudą.

DEVINTAS LAIŠKAS – atvirukas: Gentas – Žolių krantinė.

18.5.62

Cher ami,

Dėl įvairių neįdomių aplinkybių į Ispaniją neišvažiavom. Atrodo, rytoj (19 [šeštadienį]) važiuojame į Italiją. Labai viskas nesiseka, o H[enriko] atostogos reikalauja greito sprendimo. Ačiū už laišką ir spaudą. Per vieną dieną (šiandien) turiu susiruošti 2 savaitėms. Skubu. Grįšim birželio pirmą dieną.

Vėl siunčiu „savo" Flandrijos vaizdą. Gyvenime daug gražiau. Štai taip ir vaikštai gražioj praeity. Ramu ir gera. Supratau, kad mes šiauriečiai ir visos Italijos tik egzotika.

Jūsų

V.R.

DEŠIMTAS LAIŠKAS – atvirukas: Giotto – Šv. Pranciškus sako pamokslą paukščiams.

[Pašto antspaudas:] Wiesbaden 22.6.62

Mon très cher ami,

Jau 3 savaitės kaip mes grįžom iš nepaprastai pavykusios kelionės po Italiją, o aš dar negaliu atsigauti po "perdaug" įspūdžių. Be to Capri (gamtos gražumas neapsakomas) išsukau koją (twisted ankle) ir tik dabar nuėmiau visokius bandažus, bet dar nelinksmai lakstau. Iš visos kelionės didžiausias emocionalinis pergyvenimas – A s s i s i [Asyžius]. Florencija pasilieka asmeniška laimė ir meilė. Pisa [liet. Piza] – viršūnė grožio ir džiaugsmo. Roma – mažiausiai įspūdinga. Amžių griuvėsių, pasirodo, visai nepriimu. Laiške daugiau parašysiu. [J.] Blekaitis pradėjo divorso bylą. Liūdnas labai laiškas. Šita freska [Šv. Pranciškus sako pamkslą paukščiams] meno ir religijos gausmo stebuklas, bet reprodukcija nieko neperduoda. Reikia šviesos, stebuklingos. O tokių [freskų] ten dvidešimt aštuonios.

Avec toute mon amitié[24] –

Vera R.

---

24 Labai draugiškai.

VIENUOLIKTAS LAIŠKAS

[Pašto antspaudas:] Wiesbaden: 25:6.62

Mon très cher ami,

Štai pagaliau prisiruošiau parašyti apie mūsų kelionę, kurios vis dar negaliu sutvarkyti dvasiškai. Nutarėme, kad važinėti apsimoka ir mums (ne turtuoliams) galima tik su „turais". Už labai įmanomą kainą – viskas gatava, jokių rūpesčių, kalbos sunkumų, ieškojimo buto ir valgio; jei reikia, ir gidų patarnavimas. Mes, žinoma, daugiausia patys visur lakstėm ir matėm, ką norėjom. Tiktai, žinoma, pergreit ir perdaug. Blogai buvo tik su mano koja, bet čia pat (mūsų grupėj) atsirado ir n u r s e [slaugė] ir net daktarė – turėjau nuolatinę priežiūrą ir pagalbą (dar vienas pliusas), o be to žinau, kad už kiekvieną net mažą malonumo momentą reikia mokėti, o už didelį džiaugsmą ir labai daug. Dabar, kaip rašiau, planuojame kelionę, tokią pat, į Ispaniją, bet rudenį, nes mūsų europinis buvimas aiškiai trumpėja.

Štai kelionė – labai malonu buvo pravažiuoti mažus miestelius prie Tirolio, ypač žavingas Mittenwaldas (su Stradivario paminklu – sėdi jis ir groja su savo smuiku), o aplink kalnai, kokių aš gyvenime labai mažai mačiau, paskui Innsbruckas – vėl kalnai ir rokoko namai, ir nuotaika, ir pagaliau po Brennerio [kalnų] perėjos – Dolomitai: valandos važiuoti ant ir tarp fantastiškai apšviestų kalnų, bet jau tikrų, baisių. Bet jau vaizdai... Ir štai vėl Italija, skęstanti raudonose aguonose, jų milijonai (gal toks sezonas), šypsanti, saulėta.

Venecija šį kartą daugiau patiko. Labai jau linksma, puošni, nors, kaip visuomet, „make believe" [akis apgauti] įspūdis. Kaip visuomet, dabar padarėm abudu "atradimą": šį kartą čia – Bellini[ai], net visi trys, ir labai įspūdį padariusi bažnyčia S. Maria [Gloriosa] dei Frari. Keletą valandų, neužmirštamų, ten praleidom tarp Bellinių, Tizianų (žinote garsią „Assomption") [Švč. Marijos dangun ėmimo paveikslą] ir kitų. Tie paveikslai ypatingai atsiskleidžia savo vietoj – bažnyčioj. O kiti kaip Tintoretto, Giorgione ir panašūs – muziejuje (Akademijoje). O koks malonumas vaikščioti siaurom gatvelėm ir kuprotais begaliniais tiltukais. Ir čia pažiūri – namas, kur gimė Goldoni, ten – kur mirė Monteverdi, čia vėl „sois-disant" [tariama] Šeiloko [Shylock] krautuvė (Rialto tiltas) ir t.t.

Vakare taip ir atrodo, kad kaukėta dama su trikornu [trijų kampų skrybėle] įšoks lengvai į gondolą arba šaunioj gatvėj (tik dviem praeiti) atsigręši, kad koks į apsiaustą susivyniojęs Vivaldi [tavęs] nepastumtų. Juk visgi Venecija – teatras. O vakare Henrikas išplaukė su kitais į gondolų regatą su lampionais, muzika ir t.t., o aš viena (vis daugiau noriu būti viena) prie lango (tiesiog į Canal grande išeinančio) sėdėjau, klausiausi bangelių plakimo į namą ir gondolų lengvą girgždėjimą prie durų apačioj, ir staiga vienas gondolininkas užtraukė ir išdainavo visą „Santa Lucia" (mūsų hotelis greta tos „Santos" bažnyčios[25]), viskas kaip blogam filme, bet malonu nepaprastai.

Apie Florenciją – neturiu ko ir sakyti: mano santykiai aiškiai asmeniški kaip su mylimu žmogum. Čia jau aš

---

[25] Netiesa. Ji nugriauta XIX amžiuje ir ten dabar stovi geležinkelio stotis.

nustoju galvos ir vaikštau kaip transe. Nežiūrint ir į kažin kokius nemalonius žmones, negražius akmeninius pastatus (po Venecijos), bendrą niūrumą, gera man ten būti. Dabar aišku man, kad aš esu Renesanso žmogus ir tiek. Pradedu galvoti, kad kiekvienas priklauso kokiai nors epochai daugiau ar mažiau. Tarp Florencijos ir Perudžijos – Etruskijos peisažai ir miestai, pati Perudžija: niūru, gražu, liūdna. Umbrija nieko man ypatingo nesako, kaip ten Raffaelis atsirado – neaišku.

Ir pagaliau Assisi – čia tai jau, žinoma, Šv. Pranciškaus miracle [stebuklas] veikia iki šiol, visa atmosfera, rūstus peisažas, rūsti tamsi bažnyčia (žemesnioji), stori, netikėtai linksmi besišypsantieji vienuoliai ir milžiniška nava aukštosios bažnyčios (iš viso trys bažnyčios vienoj) su 26–28 freskom: Giotto Šv. Pranciškaus gyvenimas; viskas apšviesta nepaprastai gražiai ir per milžinišką rozetę su gintarinės spalvos vitražais ir itališkas dangaus mėlynumas per didokas duris padaro tokį pritrenkiantį tikro grožio ir aukšto religinio jausmo įspūdį, kad aš kaip durna žliumbiau storo vienuolio gido malonumui. Tiesa, 15–16 metų būdama, buvau Šv. Pranciškaus pavergta ir visą gyvenimą norėjau pamatyti Assisi – gal dėl to toks pergyvenimas.

Po Assisi jau tikras estetinis, lengvas, poetiškas grožis – Pisa. Viskas tik grâce, élégance, dentelles, soleil, sourire [grakštumas, elegancija, mezginėliai, saulė, šypsena]. Ant mėlyno fono baltas, pintas, permatomas marmuras. Pats bokštas, atrodo, tyčia pasilenkė, norėdamas parodyti savo grakštumą. Nėra žodžių – atsiųsiu foto, nors joks atvirukas neperduoda ir pusės. Brangiausios, gražiausios Campo Santo [kapinių] freskos – subombar-

duotos per karą ir, rodos, nebus atstatytos. Kelios restauruojamos, bet nekaip. 50% šito pasakiško šedevro–miesto sugriauta.

Kaip ir Pompėja; 200 bombų buvo numesta per klaidą į tą civilizacijos istorijos šaltinį. Iki pamatų sugriautas muziejus su visais atrastais turtais (juvelyriniais darbais, keramika, stiklais ir t.t.). Bet pats miestas ir kas po visko liko – įdomus Vesuvijaus fone, kuris vis dar rūksta. Griuvėsiams esu abejinga, bet išlikusios freskos – gražumo nepaprasto, ypač ta raudonai oranžinė spalva, kurios tikrai niekas negali pakartoti.

Capri – atrodo [kaip] banalus dandy [frantas, puošeiva]. Och ir ach! Bet taip ir yra. Įspūdžiai – esate kitoj planetoj. Nė į ką nepanašu, gamta – ypač spalvos. Jūra tamsiai, tamsiai mėlyna, kitoj pusėj salos – tamsiai žalia. Flora – nematyta. Žmonės – kalniečiai + saliečiai = visai kitokie. Tiberijaus ir Hadriano pramoginių vilų griuvėsiai čia labai dekoratyvūs. Ne tai scena, ne tai sapnas. Ir staiga restoranas (1 0 0 dolerių vakarienė dviems, gidas oficialiai įspėja) ir krautuvės su tūkstantiniais briliantais ir fantastiško brangumo suknelėm. Oras ir gyvenimo jausmas (joie de vivre) toks lengvas, kad laksčiau, užmiršus savo amžiaus naštą, kaip peteliškė, beje, kaip ir absoliučiai visi, įkėlę koją į tą užburtą krantą. Užmiršau O. Wilde'o pasakymą: the trouble with age is – the poeple are not getting old [Nelaimė su tuo amžium, kad žmonės nebesensta] ir prie Marina Piccola, Rilkės apdainuotos, išsukau tą koją. O kadangi tam rojaus krašte taxi ar kitų susisiekimo priemonių nėra, grįžimas į viršų kokį kilometrą ar daugiau buvo nekoks, bet paskui vėl atsigavau.

Apie Romą nerašysiu. Mačiau nedaug, nepatiko, greičiau nieko nesako. Bernini [Giovanni Lorenzo Bernini, vienas žymiausių baroko architektų ir skulptorių] tiesiog šlykštus pasidarė. Griuvėsiai man neįdomūs. Šventas Petras įspūdingas, bet šaltas, perkrautas. Vatikano muziejus – tikrai great. Cappella Sistina – vos neužmušė savo „visa kuo", ir vėl padariau atradimą – Carlo Crivelli (nors ir venecijietis) ir labai džiaugiaus Raffaelio „Foligno madona" [Madonna di Foligno]. Bet iš visų Madonnų dabar galiu pasakyti, [kad] mano madonos vaizdavimo supratimui – daugiausia atitinka visos Crivellio Madonnos. Nerealistiškos, sublimuotos, dieviškos. Manau čia jau mano pravoslaviškumas to reikalauja.

Netikėtai labai patiko kaip miestas – Milanas. Civilizuotas, ramus, elegantiškas. Gatvėse girdi vien italų kalbą. Katedra – miškas, bet nežiūrint visų peikimų, įspūdingas. Vietomis labai gražus. Ir viskas šitam industrialiniame mieste stebuklinga – „relating". Leonardo [da Vinci] „[Paskutinė] Vakarienė" po bombardavimo vos atstatyta iš griuvėsių – blyški ir nežinau kodėl neįspūdinga. Pastovėjai, pažiūrėjai ir nuėjai. Ilgai stovėjau ir žiūrėjau į Milano policininkų judesius, [gatvėse] tvarkant judėjimą. Čia, manau, ir Balanchine'as [George 1904–1983 New Yorke] gautų įkvėpimo.

O paskui buvo Šveicarija, Lugano, Zuerich ir t.t. Sehr schoen, suess [labai gražu, meilu], kalnai, pakalnės; gražu, saldu, patogu, kultūringa. (Prancūziškoj [Šveicarijoje] nebuvome – gal ten ir kitaip. Gal mažiau to petit-bourgeoisiškumo[26]). Štai Jums trumpas, labai trumpas papasakojimas apie kelionę. Dabar užsiėmus Woelfflinu

---

26 Smulkaus miesčioniškumo.

[Heinrich Woelfflin (1864–1945), šveicarų meno istorikas]. Jaunystėj maniau kažin kodėl pasenęs. Dabar be galo sudomino. Po jo pakeisiu pusę [į] Berensoną [Bernard Berenson (1865–1959), amerikiečių meno istorikas, italų renesanso žinovas].

Kaip minėjau, [J.] Blekaitis parašė nepaprasto liūdnumo laišką. Matyt, skyrybos ne toks jau lengvas daiktas. Man jo taip dabar aštriai gaila pasidarė. Žinoma, pats kaltas – bet ir mes su Jumis nemažai prisidėjom. Rodos, esame su žmonėmis atsargūs, o ką pridarėme sau ir kitiems. Vienas iš blogiausių mudviejų „performance" [atliktas darbas].

Tikiuosi Jūsų gyvenimas eina numatyta eiga. Bet kas toliau? Aš bent žinau, kad po kelių mėnesių grįžtame [į J.A.V.] ir šiaip taip išgyvensiu savo 7–8 likusius metus[27] O prieš Jus dar tiek neaiškių metų. Net pavydas ima. Naudokitės.

Jūsų teatrų sezonas [Paryžiuje] jau baigiasi. Ką gi darysite su savim? Aš bent laukiu Ispanijos. Taip gerai ko nors laukti. Kinus įmanomus mačiau du. „Nuernbergo procesą" [„Judgement at Nuremberg", Stanley Kramerio 1961 m. filmas] ir „The Roman Spring of Mrs. Stone" [1961 metų Jose Quintero filmas su Vivien Leigh], visa kita – šlamštas neapsakomas, itališkas ir vokiškas.

Dovanokit už bjaurų rašymą [rašyseną?]. Pilna nesutvarkytų jausmų ir minčių.

Avec mon amitié très sincère.[28]

VR

---

[27] Gal galima pasakyti, kad V. Radauskienė gan tiksliai atspėjo: 1970.VIII.27 dieną mirė Henrikas, jai liko tik dar treji vieniši metai. Ž.M.

[28] Labai nuoširdžiai draugiškai.

PROPHETA IN PATRIA
LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ SANTYKIAI: PRANAŠIŠKA JOHANESO BOBROVSKIO VIZIJA*

KRISTINA BRAZAITIENĖ-ČĖSNAITĖ

Antrojoje Eneidos (Aeneid) knygoje, kurioje kalbama apie įvykius, pasibaigusius Trojos užrobimu ir sunaikinimu, Enėjas (Aeneas) pasakoja, kaip graikai, apsimetę, kad išplaukia namo, paliko didžiulį medinį arklį. Trojos gyventojai, džiaugsmingai pasklidę iš miesto apžiūrėti tą keistą dovaną, greitai suskilo į dvi nesusitariančias grupes: vieni, atsargesni, įtarė klastą, kiti siūlė dovaną priimti. Vykstant karštoms diskusijoms, pasirodė garbingas žynys Laokoonas, šaukdamas iš tolo: „Neišmanėliai, kas jus apsėdo! Argi manote, kad priešas tikrai išplaukė ir kad graikai gali ką nors dovanoti be klastos? Netikėkite arkliu, trojiečiai, – kas jis bebūtų, aš bijau graikų net ir tada, kai jie dovanas neša."[1] Šia pranašyste Laokoonas visiems laikams tampa vienas iš tų Vakarų kultūroje žinomų pranašų, kuriais netikima, bet kurie po laiko pasirodo

---

* Šis straipsnis yra parengtas pranešimo, 2000 m. liepos 10 d. skaityto 47–ojoje Europos Lietuviškųjų Studijų savaitėje, Hüttenfelde, Vokietijoje. Jei kitaip tekste nepaminėta, vertimai autorės. Už vertingas pastabas dėkoju Pranciškai R. Liubertaitei ir Albinui Šurnai.

1 P. Vergili Maronis Opera, Vol. II, Aeneis, 38–39.

buvę teisūs. Kitas pavyzdys iš tų pačių laikų yra Kasandra.

Pristatydama iki šiol nepakankamai įvertintą dvidešimtojo amžiaus moralistą ir pranašautoją, prozininką ir poetą Joahnesą Bobrovskį (Johannes Bobrowski), gyvenusį ir dirbusį Trečiojo Reicho Vokietijoje, tarnavusį Vermachto kariuomenėje ir iki 1949 metų kalėjusį Rusijoje, vėliau gyvenusį Rytų Vokietijoje ir per anksti mirusį 1965 metais, pasirinkau Biblijos citatą: „Niekur pranašas nebūna be pagrabos, nebent savo tėviškėje ir savo namuose" (Mt. 13, 57,1).[2]

Ką Turi bendro Laokoonas, Kasandra ir kiti senovės pranašautojai su Johanesu Bobrovskiu? Jie įspėja mažas tautas, kurioms gresia galingų kaimynų pavojus; jie skelbia užuojautą prispaustiesiems ir tiems, kurių laukia priespauda. Jie tiesiogiai ar netiesiogiai smerkia smurtą, kai jis naudojamas silpnesniems asmenims arba tautoms pavergti ir aprašo savo kartos likimą. Tiesa, yra reikšmingų skirtumų tarp senovės pranašų ir Bobrovskio: pirmieji priklausė užguitoms gentims, kurios bandė apsisaugoti nuo savo pačių neišmanymo arba bejėgiškumo,

---

2 *Biblija arba Šventasis Raštas*. Ekumeninis Leidimas. Senasis Testamentas. Iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys. Naujasis Testamentas. Iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Biblijos Draugija, 1999. Plg. lotynų vertimą: „Non est propheta sine honore nisi in patria sua et in domos sua", *Secundum Matthaeum* 13, 57. Pagal F. Šlėgelį (Friedrich Schlegel) „eiles rašantis filosofas ir filosofuojantis poetas – tai pranašas. Didaktiškas eilėraštis turėtų būti pranašiškas, ir iš esmės jis toks yra". *Athenäum, Eine Zeitschrift 1798–1800*, „Fragmente", Bd I, Hrsg. v. E. Grassi unter Mitarbeit von Walter Hess. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1969, 147.

tuo tarpu Bobrovskis priklausė vadinamajai *ponų rasei* (*Herrenrasse*) ir Antrojo pasaulinio karo metu kovėsi prispaudėjų pusėje. Bet tai tik pabrėžia jo gyvenimo ir kūrybinio darbo reikšmę. Šiame straipsnyje aš norėčiau atkreipti dėmesį į Bobrovskio užuojautą lietuviams ir į tai, kaip jis traktuoja jų ne visada sklandžius santykius su galingesniu Vakarų kaimynu, Vokietija, nuo kryžiuočių žygio į Rytus (*Drang nach Osten*) iki šių laikų.

Bobrovskio empatija vokiečių užvaldytoms mažumoms

Tiek Bobrovskio lyrika, tiek proza liudija autoriaus simpatijas Rytų Europos kraštams, kuriuos jis vadina Sarmatija. Senovės graikų mokslininkas ir geografas Ptolomėjas taip vadino žemes į rytus nuo Vyslos, norėdamas pabrėžti žmonijos homogeniškumą. Bobrovskis ypatingai išskyrė lietuvių, lenkų, rusų ir žydų tautines grupes. Svarbiausi jam yra lietuviai, geriau pasakius, lietuvių kilmės Rytprūsių gyventojai (lietuvių paprastai *lietuvininkais* arba tiesog *prūsais* vadinami), kurie nuo istorinių laikų pradžios iki Antrojo pasaulinio karo gyveno Klaipėdos krašte. Bobrovskis buvo labai priešiškai nusiteikęs Rytų Prūsijos ir Mažosios Lietuvos germanizacijai, kuri vyko nuo seniausių laikų iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Pagrindinį vaidmenį jo raštuose vaidina Rytprūsiai.

To krašto gamtovaizdis – kaimai tarp viržais apaugusių pelkynų ir Nemuno, kurį Bobrovskis vadina *der Strom, Memel*, kartais *Njemen*. Ten girios, saulėtos pievos, geltonas smėlis. Ten visur girdėti vandenų ūžesys, sunkus miško alsavimas. Ten plačios lygumos, neaprėpiamos

erdvės. Tai Rytų Europos peizažas, kurį papildo kančia ir kaltė, šimtmečiais besitęsiantys socialiniai ir kultūriniai prieštaravimai, girdimi eilėraštyje „Latvių dainos":

> Mano tėvas vanagas.
> Senolis vilkas.
> O prosenis jūrų žuvis plėšri. (SM, 32)[3]

Moralinis-politinis konfliktas užima svarbią vietą *Levino Malūno* penkioliktame skyriuje. Tai skyrius apie pavydų Dievą, kuris baudžia nusikaltėlius ir jų vaikus: „Tėvų nuodėmės krinta ant vaikų lig trečios ir ketvirtos kartos."[4] Ši vokiečių kaltumo sąvoka persunkia visą Bobrovskio kūrybą. Ji susijus su būtinybe išpirkti kaltę.

Užuojauta Rytprūsių krašto gyventojams apysakose

Bobrovskis asmeniškai gerai išmanė kelių etninių grupių kaimyninius santykius. Jis gimė 1917 metais Tilžėje (dabar Sovetskas, Kaliningrado apskritis) Gustavo Bobrovskio, geležinkelio tarnautojo, ir Johanos Vickės šeimoje. Protėviai iš tėvo pusės buvo į Rytų Prūsiją atke-

---

3 Cituojama iš šio vertimo: Johanesas Bobrovskis, *Sarmatijos Metas*. Iš vokiečių kalbos vertė Sigitas Geda ir Bronys Savukynas, Vilnius: Vaga, 1974 (toliau – SM). Vokiškas Bobrovskio tekstas cituojamas iš: Johannes Bobrowski, *Gesammelte Werke in sechs Bänden*. Union Verlag: Berlin, 1987 (toliau – JB)

4 Cituojama iš: Johanesas Bobrovskis. *Levino Malūnas. 34 sakiniai apie mano senelį*. Iš vokiečių kalbos vertė Eugenija Vengrienė, Vilnius: Vaga, 1969, 128 (toliau – LM): čia: JB III, 126. (Plg. Biblijos citatą: „tačiau nepaliekantis kaltųjų be bausmės,/ bet baudžiantis už tėvų kaltę vaikus/ ir vaikų vaikus/ lig trečios ir ketvirtos kartos." *Išėjimo* kn 34,7.)

liavę hugenotai, įskiepiję šeimoje kalvinizmą ir apsigyvenę Rytų Prūsijos Mazūrijoje, buvusiame Kulmo krašte.[5] Johaneso seneliai buvo valstiečiai, gyveno Rastenburge (dabar Lenkija). Senelė iš motinos pusės atsikėlė į Klaipėdos kraštą, į Vilkyškių, vėliau Mociškių kaimą. Bobrovskis atseka šeimos genealogiją iki VI-to amžiaus. Šeima kilusi iš senos lenkų giminės. Bobrovskis šeimos kronikoje mini, kad šalia pagrindinės mozūriškosios linijos egzistuoja ir lietuviškoji.[6] Bobrovskio ryšiai su Lietuva siejasi su Tilžės miestu, įsikūrusiu Skalvių žemėje, užkariautoje kryžiuočių. XX a. pr. Tilžė buvo svarbus pramonės ir prekybos centras. XIX amžiaus viduryje šis miestas buvo svarbiausias Mažosios Lietuvos lietuvininkų kultūros židinys. Tilžės miestas paliko Bobrovskiui neišdildomą įspūdį. Lietuviškumas šioje apskrityje jau nuo ordino laikų susiskirto su vokiečių ekspansine ir kolonijine politika. XIX amžiaus antroje pusėje Vokietijos imperijoje prasidėjo aktyvi mažumų germanizacija ir buvo stengiamasi įgyvendinti vokiečių kultūrą, siekiant tokiu būdu užgniaužti lietuvių tautinę sąmonę. XX amžiaus Tilžėje Vydūno iniciatyva suklestėjo lietuvininkų kultūra.

Bobrovskio kūryboje dažnai aptinkama rytinė Vokietijos dalis, Klaipėdos kraštas, minimas sename vokiečių himne: *Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt*. Nemunas buvo toliausia žemių, kurias užkariavo ir kolonizavo kryžiuočiai, o vėliau prisijungė Trečiasis Reichas, riba. Jaunasis Bobrovskis tarnaudamas

---

5 Pats Bobrovskis smulkiai aprašo savo šeimos istoriją: „Zur Geschichte der Familie Bobrowski", JB, IV, 318.

6 Tačiau Bobrovskis priduria, kad apie lietuvių liniją jis mažai težino.JB, IV, 325.

kariumenėje kovojo už Vokietiją dar toliau į Rytus, prie Volgos ir prie Dono. Karo pergyvenimus ir iš jų susiklosčiusią literatūrinę temą jis pavadino „karo žaizda" (*Kriegsverletzung*). Jo *credo* kūryboje – parodyti savo tautos kaltę. Bobrovskis sieja krikščionišką žmoniją slegiantį kaltės ir atpirkimo motyvą su socialine ir istorine vokiečių atsakomybe. Vien tik kaltės konstatavimas, t.y., jos neabejotinas pripažinimas, dar nereiškia, kad kaltė dingsta. Bobrovskis nori įrodyti vokiečių kaltę nesibaigiančiais klausimais, jo kūrybos intencija yra „klausti ir primygtinai klausti"[7], nes jokiu būdu negalima pamiršti, kas įvyko praeityje. Eilėraštyje „Šeivamedžio žiedai" poetas primena: „Žmonės, gal mirs šeivamedis dėl jūsų užmiršimo."[8] Istorijos, kaltės ir bausmės klausimus reikia spręsti kalba, todėl Bobrovskis pasirinko rašytinį žodį. Ši tema bendra visai jo kūrybai: poezijai, apysakoms, romanams.

Nežiūrint aiškaus ir nedviprasmiško tikslo formulavimo, Bobrovskio apsakymų tema ne visada yra tokia aiški. Apsakymai dažniausiai prasideda Rytprūsių gamtovaizdžio ir žmonių aprašymu, etniniai kivirčai neliečiami („Iš tikrųjų viskam buvo galas", „Įvykis").[9] Net ir vėlesnės apysakos daugiau siejasi su prarasta praeitimi, negu kaltės tematika: jos persunktos tėviškės prisiminimų („Pelėdžiukas", „Galvojant apie miesto statybą").[10] Užuojauta prarastiems Rytprūsiams ir Lietuvai yra paly-

---

7 „Ir nors menas neturi galios masinius judėjimus iššaukti, – ką jis gali, tai yra klausti ir primygtinai klausti. Taigi, jis (menas) turi blogybes išvardinti." JB, IV, 448.

8 Holunderblüte, JB, I, 94.

9 „Es war eigentlich aus", „Begebenheit", JB IV, 9–16.

10 „Das Käuzchen", JB, IV, 77; „Im Verfolg städtebaulicher Erwägungen": ibid, 170–171.

ginama su miestietišku gyvenimu Rytų Berlyne. Čia minėtose apysakose daugiau reikšmės teikiama nostalgijai ir stilistiniams įmantrumams, o ne pačiam turiniui. Pelėdžiuko balsas lyg pabudina pasakotoją iš miego, grąžindamas į realybę (*girdisi pelėdžiuko balsas... Mes pabudome*).[11] Tai veda prie asociacijos su gimtuoju kraštu (Vaterland), nes žmogus niekad negali atsikratyti tėvynės jausmo. Apysakoje „Pelėdžiukas" jis klausia: „Ar galima pasiimti tėvynę ant batų padų"[12]. Net ir vėlesnėje kūryboje tebėra prieštaravimų tarp aiškiai užsibrėžtos temos ir to, kaip pristatomi konfliktai su biurokratija ir senatvės problemos („Lobelių miškas," „Laiškas iš Amerikos," „Senų žmonių pasakojimai" ir „De homino publico tractatus").[13] Apysakos, kuriose vyrauja kaimo tematika ir kaimiečių gyvenimas yra susiję su vaikystės prisiminimais, su vasaros atostogų laiku, praleistu Rytprūsiuose ir Lietuvoje. Tai dera su jo noru vokiečių skaitytojus arčiau supažindinti su Rytprūsių gyventojais ir jų kasdienybe: rašytojas nori tautiečiams papasakoti tai, ko šie nežno.[14]

---

11 „Das Käuzchen", JB, IV, 77.

12 Šitoje apysakoje kontekstualizuoti ir lietuviški motyvai: Du hast die litauischen Lieder vor, plötzlich, mitten am Tag, das Essen ist auf dem Feuer... und ich hier schreib etwas auf... Oder besinge noch immer dunkel... das Flüßchen Szeszupe. ***Nimmt man das Vaterland an den Schuhsohlen mit?*** JB, IV, 77 (išskirta mano—KB).

13 „Lobelleerwäldchen", JB, IV, 127–134; „Brief aus Amerika," ten pat, 24–26; „Idylle für alte Männer," ten pat, 32–40; „De homino publico tractatus," ten pat, 135–139.

14 Kalbėdamasis su Irma Reblitz, Bobrovskis pareiškė, kad jis norėjęs „meinen Landsleuten erzählen, was sie nicht wissen. Sie wissen nämlich nicht über ihre östlichen Nachbarn

Kitose apsakymuose yra naujų elementų, vienas iš jų – autoriaus balsas („Marūnų puokštė," „Šauklys").[15] Apsakyme „Marūnų puokštė" keistas stebėtojas, įsikišęs paslaptingą papartį į kepurę, ir dėl to tapęs nematomu, Joninių dieną eina per Tilžės miestą. Jis tyliai vaikšto gatvėmis, pereina Fletčerio aikštę, Jokūbinės parką, eina pro lietuvių bažnyčią, sustoja ties geležiniu Luizės tiltu, kuris skiria Vokietiją nuo Lietuvos, akimis palydi ramius gyventojus „iš anapus", galinčius lengviau atsikvėpti, kai užnugaryje pasilieka muitinė. Čia intriguoja smulkmenos, kurias sudaro vaikystės prisiminimai, humoristinės pastabos apie nudistų koloniją, kurios pasiekia kulminacinį pasakojimo tašką, kai pristatomas Dr. Storosta–Vydūnas:

> Ir ką mes matome? Gi daktarą Vilių Storostą. Jis bėgte išbėga iš savo namo, nes vėjo šuoras nupūtė jo lakštus nuo stalo balkone. Jis lekia ir bėga paskui juos: paskui visą Lietuvos istoriją, kurią buvo išklojęs ant stalo šimtais lapų. Pagelbėkit jam, gal Lietuvos istorijai gresia pavojus.[16]

Vydūno asmeniu Bobrovskis pranašauja liūdną ateitį.

Bescheid. Bis heute nicht. Sie schätzen sie falsch ein; sie sehen sie nicht; sie kennen ihre Historie nicht ausreichend. Sie wissen nicht, was ich glaube zu wissen, wo ich sehr viele Erfahrungen habe. Deswegen begann ich wieder zu erzählen." JB, IV, 480.

15 *Rainfarn*, JB, IV, 113–117; *Der Mahner*, ibid, 145–150.

16 Pagal R. Sinkevičienės (*Lietuva...*, 163) vertimą. Plg. Bobrovskio originalą: „Und was sieht man? Den Doktor Wilhelm Storost. Er kommt aus seinem Haus gerannt, weil ein Windstoß seine Zettel vom Balkontisch geweht hat. Da fliegen sie, und da läuft er ihnen hinterher: seiner ganzen litauischen Geschichte, die er über den Tisch ausgebreitet hatte, mit hunderten von Zetteln. Helft ihm, da ist vielleicht die litauische Geschichte in Gefaahr," JB, IV, 115.

Nors ir su humoro atspalviu, autoriaus komentaras apie lietuvių istoriją tiksliai išpranašauja ateitį. Jis visiškai rimtai skiriamas skaitytojui, kad šis prisimintų nenuilstančius vokiečių bandymus germanizuoti baltų kraštus. Ši apysaka susijusi ne tik su perspėjimu, bet ir su gilia antipatija militarizmui. Tai stipriai jaučiama tiek Bobrovskio prozoje, tiek lyrikoje.

Antimilitaristiniai motyvai apysakose

Karo patirtis suformavo stiprią Bobrovskio antipatiją militarizmui. Nors Bobrovskis tiesiogiai niekur nepasisako prieš bet kokią sistemą, jis neslepia savo griežto nusistatymo prieš ekspansionizmą, kolonializmą ir totalitarinę sistemą. Be to, jis matė, kaip plačiai Vokietijoje ir kitur dar tebėra paplitęs antisemitizmas („Lipmano Leiba," *Levino Malūnas*),[17] privedęs prie baisios Vokietijos ir visos žmonijos tragedijos. Apsakymuose kritikuojamas nacionalsocializmo pavojus („Netvarka pas Klapatą", „Šauklys").[18] Įžygiuojant SA (*Sturmabteilung*) daliniui, *tylusis lietuvis* įspėja aplink stovinčius žiūrovus: „Laikykitės Dievo įsakymų", tuo pasmerkdamas nacionalsocializmą.[19] Tai primena Noimano charakteristika *Lietuviškuose fortepijonuose*. Parodijuojant Noimano asmenį, smerkiama Trečiojo Reicho politika:

---

17 Lipmanns Leib, JB IV, 113–117; JB IV, plg. viršuj, išnašą 5.

18 *Unordnung bei Klapat*; JB, IV, 43–46; *Der Mahner* JB IV, 145–150; iš vokiečių kalbos vertė Vytautas Petrauskas, „Įspėjimas", *Literatūra ir Menas*, 1997, VIII„ nr. 32.

19 „Der eine sagt: Haltet Gottes Gebote," Der Mahner..., 147.

Advokatas Noimanas protarpiais vis dėbčioja į savo sėbrus, lyg šiaip sau: čia į vieną bandžių, čia į kitą parankinį. Paskui tuoj nuskamba per stalą koks smarkus žodis ir šauna kaip botago pliaukštelėjimas paausy: Nacionalinė gėda, arba: Vokietijos garbė... (LF, 41)[20]

Kartūs Bobrovskio, Vermachto kareivio karo prisiminimai atsispindi ir apysakoje „Pelės puota", kur perspėjama, kad jaunas kareivis įeis į žydo Moizės krautuvę.[21] Savo nepamėgdžiojamu stiliumi perspėtojo/šauklio rolę Bobrovskis suteikia mėnuliui. Mėnulis pataria žydui būti atsargiam ir žvaliam: *Tai buvo vokietis, sako mėnulis, jis gi žino, kaip yra su tais vokiečiais.*[22]

Antimilitaristiniai motyvai lyrikoje

Bobrovskis buvo vienas iš nedaugelio Rytų Vokietijos rašytojų, kurie rašė ir spausdino lyriką, peržengiančią propagandos ribas, netgi idealizuojančią vokiečiams svetimą ir neįprastą baltų gyvenimo būdą. Savo kūryboje jis skaitytojams pristato pasaulį, kur šie

---

20 Johanesas Bobrovskis: *Lietuviški fortepijonai.* Iš vokiečių kalbos vertė Eduardas Astramskas. Vilnius: Vaga, 1966 (toliau – LF). JB , III, 249.

21 Eberhard Haufe (*Bobrowski-Chronik: Daten zu Leben und Werk.* Würzburg: Königshausen und Neumann 1994, 17) rašo, kad Bobrovskis dalyvavo Trečiosios Divizijos žygyje. Jo patyrimai atsispindi apysakoje *Der Tänzer Malige, Levino Malūne* ir vėliau įvairiuose eilėraščiuose (pvz. „Else Lasker–Schüller" (JB, IV, 117). Vėliau jis nužygiavo iki Čestohovos (Częstochowa), kur, pagal sesers informaciją, matė „Juodąją Madoną", kuri jam palikusi gilų įspūdį (E. Haufe, Bobrowski–Chronik...).

22 „Das war ein Deutscher, sagt der Mond, der weiß doch, was mit diesen Deutschen ist", *Mäusefest*, JB, IV, 49.

nežino arba laiko necivilizuotu. Tas trumpas laikotarpis, kai vokiečių humanistai ir romantikai buvo „atradę" baltų kultūrą, mažai ką davė. Kad jis neapsaugojo lietuvių nuo vokiečių teroro, aiškiai matyti *Lietuviškuose fortepijonuose.* Bobrovskiui svetimas vokiečių agresyvumas, jis visiškai priima pagonišką baltų kultūrą, mitologiją ir gyvenimo viziją.

Bobrovskis bjaurisi miliarizmu ir smerkia kryžiuočių užkariavimus krikščionybės vardan tryliktame ir keturioliktame šimtmetyje. Jo poetinis talentas padėjo sukurti senprūsių prototopą. Iš daugelio pavyzdžių parinkau jo *Senprūsių elegiją* (*Pruzzische Elegie*), kuri nepateko į Vakarų Vokietijoje leistus jo poezijos rinkinius, nes Vakarai dar jautėsi jautrūs tokiems žodžiams kaip „tauta" (*Volk*).[23] Kaip ir prozoje, Bobrovskis pirmiausia grįžta prie nostalgiškų vaikystės prisiminimų, „kai visos dienos vaiskios dar buvo nuo vaikystės žaidimų, tolimų kaip sapnas".[24] *Senprūsių Elegijoje* jis atkuria pagoniškos palaimos laikus, kuriuos vadina senovės šauksmu („Anruf der Vorzeit"). Panašiai kaip Laokoonas, poetas iššaukia teutoniškų laikų beprotystę, persunktą grasinimų, kurie veda prie karo ir desperacijos:

> tauta
> paaukota ugningam
> žaibo kirčiui; tavo riksmą gaubia
> debesys liepsnoti – (SM, 25–26)[25]

---

[23] SM, 24–26; JB, I, 33–35.
[24] Ten pat.
[25] JB, 134.

Šitoje pagonių istorijoje matyti žmogaus ėjimas į militarizmą ir pražūtį. Bobrovskis čia rodo pagarbą praeičiai ir tapatina save su išnykusių pagonių, kuriems jis pašvenčia savo eiles, likimu:

> Šneka vardai apie tave,
> sumindžiota tauta, pakalnės
> upės, dar nešvytinčios dažnai,
> keliai ir akmenys. (SM, 26)[26]

Šį eilėraštį galima interpretuoti kaip raudą (*Klagelied*), skirtą išnaikintiems senprūsiams: „Tau dainuosiu dainą" (SM, 24).[27] Tuo pačiu jis primena skaitytojui praeities nusikaltimus, pasmerkdamas kryžiuočių vaidmenį, nešant religiją ir civilizaciją smurto ir žaibo priemonėmis:

> Tauta,
> rusenančių šilojų,
> degančių pirkių, trempiamų,
> pasėlių, paraudusių upių –
> tauta,
> paaukota ugningam
> žaibo kirčiui; tavo riksmą gaubia
> debesys liepsnoti. (SM, 25–26)[28]

Yra eilėraščių, kur siekiama parodyti broliškumą ir vienas kito supratimą. Tai taip pat sąmoninga Bobrovskio tematikos dalis. Vienas toks pavyzdys yra *Mirusi kalba* („Gestorbene Sprache")[29], kur naudojami seni prūsiški žodžiai, pabrėžiamas reikalas išsaugoti tautines grupes su teise į jų lingvistinę ir kultūrinę egzistenciją. Bobrovskio

---

26 JB I, 35.
27 JB, I, 33.
28 JB, I, 34.
29 SM, 19, JB, I, 26.

prisirišimas prie senolių baltų religijos reiškia jo nuoširdų norą išlaikyti senas kultūrines vertybes. Pagoniškosios mitologijos cente stovi senas ąžuolas. Ramovė su Perkūnu, galingiausiu baltų dievu. Gamtos garbinimas ryškus eilutėse, kur jis kreipiasi į mirusią Prūsų kalbą. Čia Bobrovskis naudoja senus Prūsų kalbos žodžius: *Laurio*, tai prūsiškas vardas, *warne* – varna, *wittan* – karklas, žilvitis ir t.t., mirusią kalbą atgaivindamas kūryboje:

Jis muša sparnais
lauke, jis prie durų šmėsuoja,
jis tavo brolis, girdi jį,
Laurio sako, vanduo...
Warne sako ir *wittan*,
varna medžio neturi
mano valia bučiuoti tave,
aš gyvenu tavo ausy. (SM, 19)

Bobrovskis intymiu tonu kreipiasi tiesiogiai į skaitytoją: tai *tavo* brolis, girdi jį. Tai būtybė, kuri sujungia floros ir faunos savybes, tai savotiškas sutvėrimas, kuris atplaukia upėmis, kuris kalba paslaptingais žodžiais, pranašaudamas mirtį ir pražūtį. Jis šnabžda:

...*smordis* girdi tu,
tavo ieva pradės vysti,
rytoj ji mirs patvory (SM, 19)

Čia jaučiama elegiška nuotaika, poetas perspėja nesunaikinti senprūsių kalbos. Dažnai Bobrovskio kūryboje praeities nusižengimai ir neteisybė perteikiama paslaptingomis ir hermetiškomis sąvokomis ir simboliais. Jie reikalauja iš skaitytojo ar klausytojo pastangų iššifruoti tikrąją eilių prasmę. Jo eilės verčia sustoti ir pamąstyti.

Buvusios neteisybės supratimas, dažnai toks pat neperžvelgiamas kaip ir lyrikoje, aptinkamas ir dviejuose Bobrovskio romanuose – *Levino malūnas* ir *Lietuviški fortepijonai.*

Bobrovskio „nevokiškų" ypatybių įvertinimas

Bobrovskio stiliui būdinga niekada tiesiogiai neužpulti nei individų, nei grupių. Vis dėlto, jis skiria dvi žmonių grupes, tai „šiokie ir tokie" („sone und solche").[30] Pirmieji – tai žmonės, gyvenantys bendruomenės pakraštyje, pvz., čigonai, bedarbiai ir asocialūs asmenys, o antrieji – vyraujančių sluoksnų atstovai, kurie užima svarbias socialines ir ekonomines pozicijas, pvz. biurokratai ir kai kurie Bažnyčios atstovai. Pirmieji dažnai laimi prieš antruosius. Tai aukštyn kojomis apverstas dialektinis triumfas prispaustųjų prieš prispaudėjus ir galinguosius. Bobrovskio stilius tarytum pranašiškas ir reikalauja gilesnių studijų ir pasaulietiškų paaiškinimų, perimtų iš *exegesis* metodikos, interpretuojant Bibliją. Prisimename Biblijos pasakojimą, kur galingas karo vadas rado kelią į išganymą tarpininkaujant jo vergei. Bobrovskio romanuose humaniškumo atstovai stovi veiksmo priešakyje. *Šiokie* laimi, o *tokie* pralaimi.

Romane *Levino malūnas* Bobrovskis simpatizuoja muzikantams ir menininkams, taip pat vienam iš pagrindinių veikėjų žydui Levinui. Romanuose *Levino malūnas* ir *Lietuviški fortepijonai* Bobrovskis pusiau sąmoningai pri-

---

30 JB, III, 176; LM, 178.

taiko *pono–vergo* doktriną.[31] Bobrovskio istorijos interpretacijoje iškeltas ir pasmerktas vokiečių elgesys su žydais ir lenkais, o *Lietuviškuose fortepijonuose* su lietuviais. *Levino malūne* svarbiausia žmonių grupė yra žydai, ir Levino likimas sudaro pagrindinę romano temą. Antrą grupę sudaro čigonai. Trečioji grupė – tai lenkai, kentėję vokiečių priespaudą per visą savo istoriją. Nors pagrindinis veikėjas šiame romane yra pasakotojo senelis vokietis (*Grossvater*), jis niekur tiesiogiai nesmerkiamas, bet romano pabaigoje lieka didžiausias nusikaltėlis. Nors autorius jo lyg nekritikuoja, būtų netikslu konstatuoti, kad Bobrovskis jo elgesį toleruoja. Priešingai: senelis, stambus ūkininkas, statybininkas ir malūno savininkas Noimiulėje (*Neumühl*), sekdamas seną vokiečių diskriminacijos tradiciją ir elgdamasis kaip ir jie,[32] sunaikina savo konkurento Levino medinį malūną – taip atimdamas jo egzistencijos pagrindą, – padega Pilčo namą ir suverčia kaltę čigonui Habedankui.

Romano veiksmas vyksta prie Vyslos. Kaip prototipiškas pavyzdys, pasakojama, kas atsitinka mažoje socialinėje erdvėje, palyginti su tuo, kas vyksta istoriškai susi-

---

31 Kristina Brazaitis, „Bobrowski's Lithuania", *Johannes Bobrowski (1917–1965)*: Papers given at the Conference ‚Johannes Bobrowski 1917–1965' Reading, 23 September 1995. *The Centre for East German Studies. Occasional Papers No.* 2. Ed. John Wieczorek. Publ. by the Centre for Eastern German Studies, The University of Reading, 1996.

32 Tai itin ryšku senelio vizijose, kurias Bobrovskis pavadina „Geisteserscheinungen" („Dvasių pasirodymais"): JB, III, „Levins Mühle": „1. Geisteserscheinung", 24–30; „2. Geisteserscheinung" 59; „3. Geisteserscheinung", 94–95; „4. Geisteserscheinung", 159–167; „5. Geisteserscheinung", 208–209.

klosčiusioje didesnėje erdvėje. Bobrovskis turi omenyje bendrą vokiečių elgesį visoje Rytų Europoje per visą istorijos laikotarpį. Panašiai atsitinka ir *Lietuviškuose fortepijonuose*, kur sugretinamos įvairios tautybės ir tautinės grupės. Čia atveriamos problemos ir nesklandumai, pristatomi praeities įvykiai, atskleidžiama teisybė ir neteisybė, pagaliau ieškoma harmonijos visos žmonijos raidoje. Gilesnę *Levino malūno* prasmę atrasti nelengva. Girdisi dažna kritika, kad neįmanoma suprasti šio romano pagrindinio tikslo. Dėl daugiaprasmiškumo, romano struktūros ir stiliaus sudėtingumo, sunkoka jį interpretuoti. Vieni interpretuotojai vadina Bobrovskio stilių tradiciniu, kiti – moderniu, vieni randa aiškią apdorotą struktūrą, kiti kalba apie romano struktūros „laisvumą": proza esanti sujungta su poezijos elementais ir sintaksė yra neperžvelgiama. Verta prisiminti, kad privaloma atitolti nuo šio rašytojo stilistinių priemonių analizės ir reikėtų ieškoti rašytojo pagrindinio siekio, intencijos ir turinio. Tai ir pats Bobrovskis pabrėžė, sakydamas, kad jis norėjęs pateikti savotišką geografinę, etnografinę ir istorinę panoramą, apimančią sudėtingą pagrindinę temą: „vokiečiai ir jų kaimynai."[33]

Tiek *Levino malūne*, tiek ir *Lietuviškuose fortepijonuose* viskas sukasi ne tiek apie siužetą ir charakterius, kiek apie rašytojo įsipareigojimą.[34] Kitaip sakant, Bobrovskis

---

33 Plg. „Mein Thema", *Johannes Bobrowski. Selbstzeugnisse und neue Beiträge über sein Werk*, E. Gerhard Rostin, Stuttgart, Deutsche Verlags–Anstalt, 1976, 7.

34 Bobrovskis dažnai kėlė savo kūrybinį užsiangažavimą (pvz. „Benannte Schuldgebannte Schuld": „Ich benenne also Verschuldungen – der Deutschen –, und ich versuche, Neigung zu erwecken zu den Litauern, Russen, Polen... Ich beziehe mich

turėjo visiškai aiškią viziją ir norėjo skaitytojus perspėti, kad istorija neturėtų pasikartoti. Taigi, *Levino malūnas* – tai savotiškas pavyzdys (*exemplum*), turintis moralinį bei pamokantį pagrindą. Į ką turi žmonija atsiremti, kad atsispirtų nehumaniškumui, karui ir apokaliptinėms nuotaikoms? Kaip ir kiti humanistai – jų tarpe lietuviai–žyniai, Donelaitis ir Vydūnas, – Bobrovskis mėgina sekti pasakas su moraline potekste, užmaskuodamas savo norą ne visada įžvelgiamomis alegorijomis. *Levino malūnas* apeliuoja į žmoniją, kad ji pergalvotų savo nežmoniškumą praeityje. Jo pagrindinio veikėjo senelio asmenybė romano pabaigoje, nors ir ne melodramatiška forma, yra pasmerkta. Jis nusprendžia parduoti savo malūną ir išvykti į Brizeną. Tuo tarpu Levinas, žinodamas, kad jam vokiečių teismas nepadės, nes šioje bendruomenėje gyvena negailestingi vokiečiai, išvyksta į Rožaną, šiaurinėje Varšuvoje, bet ten jo niekas nepriima ir jis turi keliauti toliau. Tai Ahašverošo (Ahaschverosch), amžino žydo, motyvas paplitęs literatūroje.[35] Taigi, nei vienas, nei kitas romano veikėjas nėra laimėtojas. Romano pabaigoje nėra išeities, bet skamba aiškus autoriaus perspėjimas, kurį girdi tie, kurie nori girdėti, ir iš kurio pasimokys tik geros valios žmonės. Tampa aišku, kad šis romanas, nors jo tonas ir nešališkas, pačioje pabaigoje turi gilią prasmę, paremtą religine, o vėliau pasaulietiškoje literatūroje paplitusia *exemplum* žanro forma ir tradicija.

---

also möglichst auf das, was ich selber kenne, ich will möglichst Authentizität, weil ich denke, dass wahre Geschichten noch immer eher überzeugen: weil ich eine Wirkung wünsche...", JB IV, 447.

35 JB, III, 105; LM, 106.

Lietuviški fortepijonai

Lietuviški fortepijonai siejasi su *Mairūnų puokštėje* pavaizduotu lietuviu žyniu Storosta-Vydūnu, kuris lekia... paskui Lietuvos istoriją. *Mairūnų puokštė*, tai lyg preliudija *Lietuviškiems fortepijonams*. Čia vėl pasirodo Vydūnas ir dar keletas veikėjų, atstovaujančių autoriaus intencijai (Gavėnas, Fogtas ir Poška). Tačiau Donelaičio asmenybė užima pagrindinį perspėtojo vaidmenį šiame romane tiek temos, tiek ir romano struktūros požiūriu. Esu jau ankstesniam straipsnyje konstatavus, kad Donelaitis yra Bobrovskio *alter ego*.[36] Abu rašytojai pastebi savo laikotarpiu neišvengiamus socialinius ir politinius konfliktus tiek vienoje bendruomenėje, tiek ir skirtingų tautų tarpusavio santykuose. Abiejų rašytojų kūryboje lietuvininkams tenka skriaudžiamųjų, o vokiečiams skriaudėjų vaidmuo. Abu smerkia vokiečių įsiveržimą į lietuvių gyvenvietes. Abu galvoja, kad galinga šalis kovoja prieš silpnesnę.[37] Bobrovskis pristato Donelaitį ir savo eilėraštyje „Tolminkiemio kaimas", kuriame Donelaitis smerkia neteisybę (SM, 106).[38] Jis kaip pranašas perspėja ateities kartas, kad Dievo pyktis nusileis ant tų, kurie nusikalto prieš žmoniją:

> Ant lapo parašyk:
> Dangaus malone lijo,
> ir regėjau teisingumą
> laukiant, kad dingtų ji
> ir užeitų rūstis.

---

36 K. Brazaitis, "Kristijonas Donelaitis in Johannes Bobrowski's ‚Litauische Claviere', GRM, N.F. Heft 1/2, 38(1988), 185–195.

37 Ten pat.

38 „Das Dorf Tolminkehmen", JB, I, 165.

Pirmas septynių eilučių posmas prasideda idilija, kurioje vaizduojamas pranašas baltais plaukais. Tai Donelaitis. Dega vidudienio ugnis ir žmonės gieda giesmę. Poetas kreipiasi į Donelaitį: „Dar paėjėk, Donelaiti, sparnus jau skleidžia upė".[39] Tamsūs debesys renkasi virš Rambyno. Tai galima sugretinti su romanu *Lietuviški fortepijonai*, kur palaipsniui išryškėja politinė bei socialinė įtampa tarp vokiečių ir lietuvių, privedanti iki smurto ir Juozupaičio mirties.

Bobrovskio romane *Lietuviški fortepijonai*, be Donelaičio, aptinkame jau minėtą Vilių Storostą–Vydūną. Ir jis savotiškai Bobrovskio kūryboje simbolizuoja išmintingą pranašą–žynį ir kartu lietuvių kultūros puosėlėtoją. Tačiau Vydūnas tai ne „Mairūnų puokštės" tylusis lietuvis, priklausantis griežtai krikščioniškajai fundamentalistinei tradicijai, kuris, turint omenyje gresiantį Hitlerio pavojų, perspėjo žmones, kad šie laikytųsi Dievo įsakymų. Atstovaudamas lietuvių pagonių kultūrai, Vydūnas yra priešingybė „tyliajam lietuviui". Tai irgi galima sieti su jo vaizdavimu *Lietuviškuose fortepijonuose*. Atkurdamas senas lietuvių legendas, jis pasisako už senosios lietuvių kultūros išlaikymą ir tęstinumą. Tai humanistiškas, tartum pagoniškas, žynys, siekiantis per savo kūrybą išlaikyti lietuvių kultūrą germanizacijos ir asimiliacijos laikais.

Bobrovskio romane Vydūnas vadinamas germanizuota pavarde Storost, nors ir lietuviškas vardas „Vydūnas" kartais jo raštuose sąmoningai pridedamas. Bobrovskis mielai pripažino neišdarkytas lietuviškas pavardes ir į savo raštus įterpė daugybę lietuviškų žodžių. Šie žodžiai vokiečiui skaitytojui nurodo perėjimą iš vienos kultūros į

[39] Ten pat.

kitą. Storosta–Vydūnas kartu su Becenbergeriu pasirodo ironiškame kontekste, ir čia Bobrovskis švelniai tyčiojasi iš Vydūno perdėto tautiškumo (*Volkstümelei*). Mat ir pranašai atitolsta nuo realybės ir būna netobulos būtybės; tokias randame ir Biblijoje. Savotiški keistuoliai prieš savo norą tampa teisybės ir moralės apaštalais, mokančiais kitus dorovės ir žmogiškumo. Tačiau po švelniu pasišaipymu slypi rimta Bobrovskio intencija, parodanti Vydūno svarbą krašto kultūrai. Kitame skyriuje filosofas ir kultūrininkas Vydūnas pristatomas su dviem autoriais, kurie kuria Donelaičio operą. Tai Fogtas ir Gavėnas. Nors pamažu jaučiasi romane įtampa ir pavojus, tačiau dvi scenos lyg sulėtina katastrofos kulminaciją. Vokiečių moterų grupė „Luizenbundas" pastato sentimentalų, ašaras išspaudžiantį vaidinimą, paminėti istorinį Prūsų karalienės susitikimą su imperatoriumi Napoleonu. Bobrovskis tą veikalą pristato humoristiškai: „O dabar spektaklis... pagaliau ir Luizės mergelės atžingsniuoja, šešios iš viso, viena už kitos, bet gražiai laikosi už rankų ir rausta iš drovumo, aprengtos rugiagėlių spalvos suknelėmis, su rugiagėlių vainikais ant galvų. Jos, mat, turi deklamuoti prologą." (LF, 112–113)[40]

Po šitokio negailestingo vokiečių vaizdavimo seka stebėtinai švelnus lietuvių taikingų, malonių, linksmų gyventojų Rambyno kalno šventovėje aprašymas. Nors lietuviai tautininkai kitose vietose pristatomi neigiamai, šioje aplinkoje to nėra. Čia nesijaučia klasių skirtumo, peršasi mintis apie vienalytę, darnią, luomų skirtumų neturinčią bendruomenę:

---

40 JB, III, 295–296.

„Lietuviai savo laužą viršuj ant kalno jau įkūrė. Jie valandėlę dainuoja. Laužas dega viršum akmens, ramiai, tik kartais vėjas iš viršaus patraukia žemyn į pakalnę ir liepsną išplaikstо... Kažkas pradeda pasakoti... seną pasaką, apie mergelę Neringą... (LF, 119–120).[41]

Šiame vokiečių–lietuvių supriešinime taikliai ir prasmingai įpinamas ir Vydūnas. Vydūno charakteryje atrandame sąsajų su pačiu Bobrovskiu. Kaip ir Bobrovskis, Vydūnas savo kūryba norėjo pamokyti ateities kartas. Vydūnas *Prabočių šešėliuose* pristatė senprūsių pagonių likimą. Lietuvių didikas Mantvydas išgyvena vidinį konfliktą: kaip pasielgti – ar daryti taiką su kryžiuočiais ir priimti krikščionybę. Jis greit susiduria su kryžiuočių apgaule. Šiam žuvus, jo kaimynas Godvila kreipiasi į dievą Perkūną ir prašo jo ir kitų dievų pagalbos prieš agresorius. Čia iškyla įdomi paralelė su senovės pranašais, kurie kreipiasi į deives ir dievus, maldaudami pagalbos nelaimės metu, norėdami pakreipti juos į savo pusę. Panašiai elgiasi ir Bobrovskis, aprašydamas liūdną senprūsių likimą *Prūsų elegijoje*.

Lengva būtų žiūrėti į senprūsių likimo pristatymą kaip į kokią romantišką fantaziją tiek Bobrovskio, tiek Vydūno kūryboje, tačiau negalima pamiršti, kokiu metu jie gyveno. Vydūnas atsidūrė sunkių politinių įvykių įkarštyje Rytprūsiuose, kur gyveno kelios tautinės grupės. Tai paliudija Bobrovskis *Lietuviškuose fortepijonuose*. Po Pirmojo pasaulinio karo Vydūnas gyveno „Bobrovskio teritorijoje". Jo vaikystė sutapo su Bismarko laikais. Tai buvo Vokietijos plėtimosi laikotarpis, nutautinimo ir asimiliacijos procesais. Ne staigmena, kad toks dirbtinis integravimas į

---

41 Ten pat, 301.

vokiečių kultūrą skatino tautinį lietuvių sąjūdį ir kultūrinę veiklą. Nors Vydūnas buvo stipriai paveiktas vokiečių kultūros ir humanizmo dvasios, jam vis labiau rūpėjo, kad lietuvių mažuma išsilaikytų.[42] Tai nepatiko vokiečių aktyvistams, tokiems kaip Kairies, kuris kritikavo Vydūno veiklą, skatinančią politinį pasipriešinimą.[43] Bobrovskis Lietuviškuose fortepijonuose iškelia nacionalsocialistų agitaciją ir Noimano veiklą.

Kokią tad išeitį siūlo Donelaitis, Vydūnas ir Bobrovskis Lietuvai ir Klaipėdos kraštui priespaudos laikotarpiu? Donelaitis, kuriam *Lietuviškuose fortepijonuose* suteiktas galingas balsas, išreiškia klasių ir socialinių skirtumų supratimą. Keturios Donelaičio citatos pristatytos vokiečių–lietuvių susikirtimų kontekste.[44] Vienoje citatoje net ir gyvuliai lietuvių kalba (*auf Litauisch*) pareiškia protestą prieš vokiečių dominavimą (JB, III, 302). Vydūnas iškelia dvasines senprūsių vertybes, duodančias galimybę apsisaugoti nuo korupcijos, kurią, jo manymu, skleidė klajojantys kryžiuočiai, vesdami sistematišką politiką apkrikštyti paskutinius Europos pagonis. Tuo tarpu Bobrovskis savo dialektiniu, kontrapunktiniu stiliumi reikalauja grįžti prie tolerantiškumo ir humanizmo principų. Visų trijų romantiškas senprūsių ir lietuvių kultūros idealizavimas susietas su savo laikų realybe ir ateities vizija.

---

42 Plg. Storost–Vydūnas, Wilhelm: *Sieben hundert Jahre deutsch–litauischer Beziehungen. Kultūrhistorische Darlegungen*, Tilsit, 1932.

43 Žr.: . C. Kairies, „Das Litauertum in Ospreußen südlich des Memelstromes im Jahre 1921", Annaberger Annalen, Heidelberg 1994, 76–110, ypač 88–90. (AA, 76 ff.).

44 K. Brazaitis, „Kristijonas Donelaitis...", ten pat.

Kiekvienas savaip perspėjo savo tautiečius dėl nutautėjimo pavojaus.

Nors Bobrovskis niekada neturėjo noro keisti pasaulį, jam rūpėjo, kad viena kultūra nedominuotų prieš kitą. Jo įsitikinimu, literatūra istorijos pakeisti negali.[45] Kitaip tariant, vien tik parodymas mažumų likimo situacijos nepakeis. Bobrovskio pozicija palyginant su kitais Rytų Vokietijos rašytojais, yra vienkartinė, ir jis nesiduoda įterpiamas į bet kokią kategoriją arba skyrių. Jis nei marksistas, nei tradicinis krikščionis, nors kartais taip buvo interpretuojamas. Koks bebūtų jo ideologinis polinkis, jo požiūris į mažas tautas, neišskiriant žydų diasporos, buvo nedviprasmiška simpatija. Jis smerkė bet kokią diskriminacijos formą Rytų Vokietijoje. Rašydamas laikraščio *Neue Zeit* leidėjams, jis pabrėžė, kad antisemitizmas šimtmečių bėgyje buvo įsigalėjęs ne tik Rytų Vokietijoje, bet ir toli už jos ribų.[46]

* * *

Bobrovskio kūrybą galima interpretuoti iš įvairių pozicijų. Dažnai manome, kad ji sunkiai suprantama. Stilistiniai sunkumai neleidžia iki galo įžvelgti jo moralinių–didaktinių intencijų. Nuo pat mažens jis buvo veikiamas Klaipėdos krašto tarp Vokietijos ir Lietuvos. Tai

---

[45] 1962 metais Berlyne–Brandenburge skaitytoje paskaitoje Bobrovskis griežtai pasisakė apie literatūros galią paveikti arba pakeisti istorijos raidą, sakydamas, literatūra esanti bejėgė: „Literatur ist machtlos", JB IV, 443.

[46] *Johannes Bobrowski oder Landschaft mit Leuten. Eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller–Nationalmuseum Marbach am Neckar.* Ed. Reinhart Tghart u. Ute Doster. Marbach/Neckar: Gulde–Druck 1993, 635–638.

privertė jį atidžiai pažvelgti į istoriją ir į Vokietijos įtaką Rytų Europos kaimynams. Čia susiduriame su keistu prieštaravimu: įvairiuose pokalbiuose su žurnalistais Bobrovskis aiškiai formuluoja savo poetinį *credo*, tačiau jo kūryba tokia ezoteriška, kad skaitytojai dažnai pareiškia, jos nesuprantą.

Nors Bobrovskis pirmiausia nori informuoti savo skaitytojus, supažindinti juos su istorijos eiga, lyrikoje jis naudoja reflektyvų ir subjektyvų dialogą tarp autoriaus „aš" ir kokio nors įvykio, kurio tema kartais yra bendra ir nesiduoda klasifikuojama ar apibrėžiama. Jo lyrikoje svarbūs istoriniai prisiminimai, susiję su kaltės jausmo išryškinimu. Istorinis kontekstas lyrikoje atsiveria per mitologiją ir žmogaus patirtį. Bobrovskis nepavargdamas reikalauja iš skaitytojo ieškoti paaiškinimų, kurie rišasi su kūryboje naudota kalba ir terminais. Yra daug žodžių iš įvairiausių sričių, atspindinčių plačią rašytojo erudiciją: iš istorijos, mitologijos, literatūros, nepamirštami ir senieji lietuviški šaltiniai. Jo eilėraščių „tamsumas" (*Dunkelheit*), anot Guentherio Grasso (Guenther Grass), yra nulemtas ne tiek sintaksės ir semantinių konstrukcijų, kiek susijęs su platesniu kontekstu, apie kurį retas žino, nepažiūrėjęs į žodynus ir *realia*. Mokykloje jo literatūra retai nagrinėjama. Ypač sunkiai skaitytojui suprantami baltų mitologijoje vartojami žodžiai, paimti iš senosios prūsų kalbos arba tautosakos bei mitologijos. Tačiau, būtent hermetiška poezija, simbolika bei kalba autorius kalbėjo kaip ir senovės pranašai, mokantys ir perspėjantys žmoniją.

Bobrovskis gyveno trumpai, todėl nepamatė tolesnio politinio vystimosi pokarinėje Europoje, kuris privedė prie Berlyno sienos nugriovimo. Jis niekada tiesiogiai nepasi-

sakė apie etninę Lietuvą, nors aiškiai simpatizavo lietuviams ir turėjo gerus ryšius su kai kuriais lietuviais rašytojais. Jo politinės ir tautinės vienybės vizija buvo idealistiškai suprasta Rytų Europos federacija, kurią jis vadino Sarmatija, suvokdamas ją istoriškai. Turėdamas omenyje istorijos raidą, Bobrovskis iškėlė praeities nusikaltimus ir siūlė geresnes perspektyvas, lyg primindamas Nyčės (Nietzsche) aforizmą, kad žodis iš praeities yra tarsi pranašo sakinys. Žvelgiant į ateitį ir atsimenant Bobrovskio viziją, atrodytų, kad netolimoje ateityje lietuviai ir kitos Europos tautos sėkmingai įsijungs į Europos Sąjungą kaip lygūs Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir kitų šalių partneriai. Mes niekad nežinosime, kokį vaidmenį suvaidino Bobrovskis šiame populiariame pokariniame judėjime, kuris patvirtino pacifizmo ir broliškumo tarp tautų būtinybę. Jis atsisakė karo ir ieškojo taikaus politinio sprendimo. Aš esu įsitikinusi, kad tokia yra Bobrovskio vizija ateinančioms kartoms.

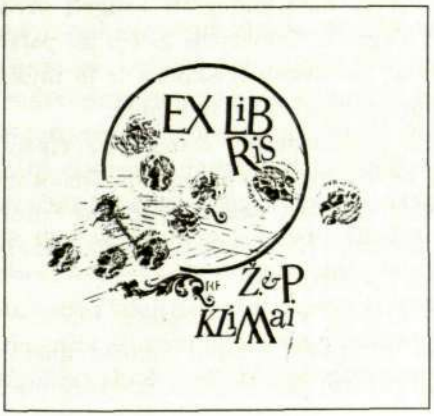

TRYLIKTASIS FLAMANDŲ PRIEŽODIS

HENRYK SKWAR

Kiekviena epocha turi savo meistrus. Kai kurie iš jų išnyksta be pėdsakų. Kiti būna vis labiau ir labiau vertinami publikos, linkusios ignoruoti kritikus, arogantiškai metų metus mėginančius sunaikinti tai, kas savo prigimtimi yra nesunaikinama—meno kūrinį.

Auksinis olandų kultūros amžius turėjo savo pasakorių, dailininką Pieter Bruegel. Jis mirė 1569-ųjų rugsėjo pradžioje ir buvo palaidotas Briuselyje, *Notre Dame de la Chapelle* bažnyčioje, kurioje jis vedė savo Mayken. Karel van Mander *Dailininkų knygoje*, išleistoje 1604 metais, pažymi, kad prieš pat palikdamas šį pasaulį Bruegel išreiškė norą sudeginti daugelį savo keistų ir sudėtingų alegorijų. Inkvizicija galėjo jas palaikyti piktinančiomis ar net šventvagiškomis ir jo mylima žmona Mayken būtų galėjusi dėl jų nukentėti.

Beveik penkiasdešimt Bruegel paveikslų išliko iki šių dienų. Beveik trečdalis jų laikoma Vienos meno istorijos muziejuje. Likusieji, išbarstyti po visą Europą, puošia, tarp kitų, Londono Nacionalinės galerijos, Madrido Prado ir Paryžiaus Louvre sienas.

Tarp drobių, kurios, spėjama, buvo sunaikintos, viena ypač intriguoja. Ji buvo sukurta apie 1560-uosius metus kaip priedas prie *Dvylikos flamandų priežodžių*, ku-

riais galima grožėtis Antverpeno Mayer van der Bergh muziejuje. Kai kurie kritikai tebeabejoja šio kūrinio autentiškumu. Klausimas, ar priedas, vadinamas *Tryliktuoju flamandų priežodžiu*, iš viso egzistavo, kelia karštus žinovų ginčus.

Tuo metu, kai jis buvo nutapytas, siautėjo inkvizicija. Epochos nuotaikas parodo tai, kaip didieji XIV-to šimtmečio protai reagavo į *De Revolutionibus Orbium Coelestium* knygos pasirodymą. Jos autorius, Nicolaus Copernicus, studijavo Krokuvos akademijoje. Tarp jo teisėjų buvo filosofas Melanchtonas postringavęs: „Kai kurie asmenys tiki, kad yra puiku ir teisinga išdirbti dalyką tokį absurdišką, kaip to sarmatų astronomo, kuris judina žemę ir sustabdo saulę. Iš tiesų, išmintingiems valdovams reikėjo pažaboti tokį lengvabūdiškumą."

Italų keliautojas Lodovico Guicciardini pateikia nemažiau intelektualinę atmosferą, kurioje gyveno Bruegel, atskleidžiantį vaizdą savo *Aprašyme visų žemųjų žemių*: „Jie taip pat tvirtina, kad apie 1526-uosius metus, Frizijos jūroje buvo rastas vandenis, sudėtas visai kaip ir mes; jie sako, kad jis turėjęs barzdą, plaukus ant galvos ir kitokius plaukus, kuriuos mes turime, bet gana setuliozinius (tai yra, panašius į kiaulės šerius) bei šiurkščius, ir kad jie pripratino jį valgyti duoną ir kitokį įprastą maistą. Jie sako, kad iš pradžių žmogus elgęsis kaip laukinis, bet kad vėliau labai aprimo, nors jo nebuvo galima visiškai prijaukinti, ir kad jis buvo nebylys." O šiek tiek vėliau Guicciardini pažymi: „Norvegijos jūroje, netoli Elepocho miestelio, buvo sugautas kitas vandenis, kurio išvaizda buvo tokia, kad jis priminė abitu vilkintį vyskupą; jis buvo atiduotas Lenkijos karaliui, bet išgyveno tik tris die-

nas, neišleisdamas jokio garso, vien sunkiai dūsaudamas; pašonėje turiu jo, kaip gyvo, portretą."

Atrodo, kad *Tryliktojo flamandų priežodžio* niekas nėra matęs. Bent jau joks rašytas liudijimas, jog jis kada egzistavo, nėra išlikęs, nors panašu, kad keletas draugų ar pažįstamų apie jį žinojo. Kad ir kaip ten būtų, keistas įvykis, atsitikęs viename Antverpeno beprotnamių prieš keletą mėnesių, tiesiogiai su juo siejasi.

Jaunas vyras, atgabentas į ligoninę su tramdomaisiais marškiniais, tvirtino, kad sunaikino nepaprastai vertingą paveikslą. Jį apžiūrėję gydytojai klausėsi netikėdami. Tik daktaras Fernand Verhaeren vedė užrašus, kuriuos vėliau išspausdino medicinos žurnale. Savo straipsnyje jis reiškė mintį, kad itin jautrius asmenis reikėtų izoliuoti nuo tam tikrų meno objektų, kadangi šie gali juos neigiamai paveikti, net iki išprotėjimo. Savo teiginį jis iliustravo ano ligonio istorija.

Pradedančiam dailininkui, vardu Emmanuel, draugas papasakojo apie nepaprastą paveikslą, kurį turi jo šeima. Šis iškart pareiškė norą jį pamatyti. Tačiau draugas nesutiko, sakydamas, kad nors kūrinį parodyti nėra visiškai neįmanoma, bet prieš tai reikia atlikti tam tikrus tyrimus. Paveiksle slypėjo jėga, kuri galėjo būti mirtina.

Emmanuel, kuris jau buvo matęs daug klasikinio ir šiuolaikinio meno kūrinių, nepavyko įtikinti, kad paveikslo vaizduojamoji galia pajėgtų žiūrintį paveikti taip stipriai. Jis tvirtai tikėjo, kad vaizduotės valdos atviros kiekvienam be jokio pavojaus. Pagaliau po mėnesių zirzimo draugas sutiko parodyti paveikslą, nors jis vėl įspėjo Emmanuel, kad pamatęs gali gailėtis. Į paveikslą turėjo būti žiūrima draugo tėvui nesant namuose, nes jis nebūtų

leidęs. Buvo iškelta vienintelė sąlyga: jis turėjo duoti garbės žodį, kad niekada apie paveikslą niekam nepasakos.

Jaunasis vyras sutiko. Popietę, kada pamatė paveikslą, jis buvo atgabentas į beprotnamį po įtūžio priepuolio. Iš savo ligonio vapaliojimų daktaras Verhaeren pamažu surankiojo pakankamai žinių, kad galėtų įsivaizduoti kas įvyko.

Iškilusis psichiatras išsiaiškino, kad Emmanuel nuvykęs pamatė Peter Bruegel *Tryliktąjį flamandų priežodį*. Šeima, kuriai paveikslas priklausė, turėjo priežasčių neatskleisti drobės egzistavimo. Kai Emmanuel įėjo į langinėmis užtemdytą kambarį, jo draugas įjungė prožektorių ir atitraukė užuolaidą, už kurios kabėjo paveikslas. Pažvelgęs į jį Emmanuel nebegalėjo atitraukti akių.

Jis pamatė paveiksle kažką judant. Iš pradžių atrodė, kad tai tik kambario apšvietimo sukurta iliuzija. Jis priėjo prie drobės, išvydo ten vyrą tiesiantį rankas į jį ir net nespėjęs sureaguoti, buvo įtrauktas į paveikslą. Išsigandęs ir drebėdamas Emmanuel atsirado priešais ilgą stalą, prie kurio sėdėjo keletas žmonių. Šie, smagiai nusiteikę, nurodė jam sėstis ant kėdės stovinčios priešais, prisistatyti ir pasakyti iš kokios šeimos kilęs. Kambarys buvo apytamsis—be deglo ant sienos, mirksėjo tik dvi žvakės. Vienas žmonių paklausė, ar žinąs, kodėl čia atsidūrė.

Emmanuel negalėjo rasti žodžių atsakyti. „Galite mąstyti kiek tinkamas. Mes neskubame",—maloniai tarė vienas iš vyrų. Po valandėlės Emmanuel pasakė, kad čia

apsilankė iš smalsumo. „Tik iš smalsumo!" Tas, kuris atrodė aukštesnio rango, nusijuokė.

Tuomet visi atsistojo ir išėjo iš kambario. Emmanuel norėjo sekti įkandin, bet du sargybiniai jį sustabdė ir grandinėmis prirakino prie sienos po kabančiu deglu. Pasirodė kitas vyras, kuris prisistatė kaip jo advokatas, ir bandė prikalbinti jį prisipažinti. Susierzinęs Emmanuel pradėjo keiktis, tvirtindamas, kad yra laisvas žmogus, ir advokatas išėjo.

Po kelerių valandų jo teisėjai grįžo ir užėmė savo vietas aplink stalą. Vienas jų perskaitė kaltinimą ir įspėjo, kad jei jis neprisipažins ir neatgailaus, bus kankinamas. Emmanuel nesiliovė tvirtinęs, kad nežino kokį nusikaltimą jis padarė. Teisėjai įsakė sargybiniams procedūras pradėti. Vyriausiasis Inkvizitorius pervertė rankose laikomus popierius ir pareiškė: „Mes viską žinome. Mums tereikia, kad prisipažintumėt." Neatitraukdamas akių nuo ruošiamų kankinimo įrankių, Emmanuel sušuko: „Prisiekiu—tai buvo tiktai smalsumas!"

Sargybiniai sučiupo jį ir pririšo prie kankinimo suolo taip, kad galva būtų žemiau nei kūnas. Jo rankas prikaustė prie sienos grandinėmis, o kojas pakėlė į viršų. Kankintojai jėga pravėrė jam burną ir įgrūdo lininį filtrą. Tada į aukos gerklę pradėjo pilti vandenį. Emmanuel ėmė springti. Vanduo sukėlė siaubingus traukulius. Netikėtai kankinimas liovėsi ir, ištraukę iš burnos filtrą, kankintojai paklausė, ar nenorėtų prisipažinti.

„Pasakykit ko jūs iš manęs norit!" Emmanuel rėkė agonijoje.

„Sakyk tiesą!"— įsakė Vyriausiasis Inkvizitorius.

„Kokią tiesą?"— sudejavo auka.

Piltuvėlis su filtru vėl buvo įgrūsti jo gerklėn ir kankinimas tęsėsi. Teisėjų padėjėjai laikėsi instrukcijų nepralieti kraujo, nepalikti randų. Tikslas buvo ne sukelti skausmą, o išgauti prisipažinimą. Kai jie liovėsi, Inkvizitorius vėl liepė Emmanuel sakyti tiesą. Šis neatsakė. Grandinės buvo nuimtos ir jis paleistas.

Jis sėdėjo nusilpęs ir prakaituodamas kėdėje, kol jam perskaitė nuosprendį. Tarp virpančių šešėlių jis pamatė žmogų, kurį atpažino. Dailininkas sėdėjo ta pačia poza kaip ir *Kaimiečių vestuvėse*. Išmintingos ir skvarbios akys žiūrėjo į Emmanuel. Atrodė, kad niekas kitas nepastebėjo jį čia esant.

Inkvizitorius sutvarkė išsklaidytų popierių šūsnį, atsistojo ir su savo dviem bendrais išėjo iš kankinimo kameros.

Sargybiniai ėmė žaisti kortomis. Pasmerktasis prišliaužė prie mažyčio lango, tiek, kiek jo grandinės ilgis leido, ir pažvelgė laukan. Jis matė miestelio turgavietės grindinį. Vidury kilo platforma. Kareivių eilė nuo jos skyrė minią žmonių. Buvo pats vidudienis.

Virš minios ūžesio pasigirdo katedros varpų gausmas. Emmanuel aprengė panašiu į prijuostę rūbu. Ant galvos uždėjo pailgą trikampę kepurę. Du sargybiniai sugriebė jį už pažastų ir pasodino ant asilo. Alebardininkai skynė kelią per minią. Keletas žmonių, kurių veidus dengė gaubtuvai, ristele bėgo paskui pirmą kareivių eilę. Emmanuel žiūrėjo į minią. Tuomet jį laipteliais užstūmė ant platformos ir pririšo prie stulpo. Buvo uždegta ugnis.

Emmanuel tyrinėjo žmonių veidus, visą jų galeriją— ovalius, spuoguotus, abejingus, raukšlėtus, pasyvius ir

įsiutusius. Jie susirinko pažiūrėti autodafė. Jis pajuto liepsnas ir tą pačią akimirką aiškiai pamatė prieš savo akis paveikslo rėmą. Staiga pajuto, kad rankos laisvos. Kaip cirko žvėris per degantį lanką, jaunasis dailininkas peršoko paveikslo rėmą.

Jis vėl buvo laisvas. Pritrenktas patirtų baisybių Emmanuel vis dar negalėjo susigaudyti kur jis. Drobės vaizdai, atrodė, staugia ir dejuoja čia pat aplink. Jų klyksmai įsiveržė į slapčiausias jo proto vietas.

Kai greitosios pagalbos mašina atgabeno Emmanuel į beprotnamį, jo drabužiai buvo sudraskyti, o jis pats kliedėjo. Apžiūra kiek užtruko, kadangi ligonis negalėjo aiškiai kalbėti. Daktaras Verhaeren praleido daug laiko su pamišėliu, o jų susitikimai davė medžiagos straipsniui apie protinę ligą, kurią jis siūlė pavadinti *Tryliktuoju flamandų priežodžiu.*

Vieną dieną daktaras mėgino pamatyti namą, apie kurį ligonis jam pasakojo, bet nieko nerado.

Vertė Eglė Juodvalkė ir
Aušra Veličkaitė

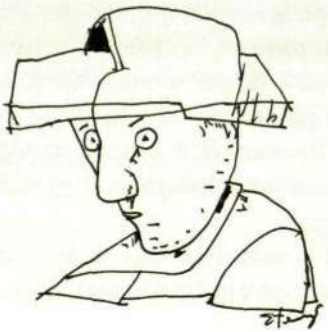

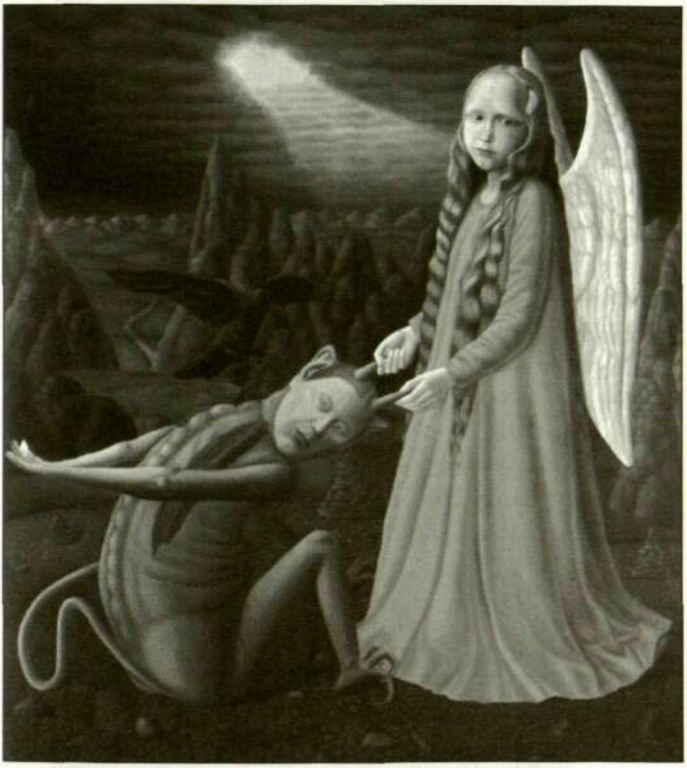

Renatos Palubinskas tapyba iš pirmo žvilgsnio dvelkia renesansiška rimtimi. Mergaitės, sustingusiais porcelianiniais veidais, preciziškai ištapytos rūbų klostės, kalvos, virstančios greičiau ornamentu nei realiu peizažu, ar botičeliškos plaukų garbanos. Neišbalansuota perspektyva, būdinga vėlyvai viduramžių tapybai, kuomet žmogaus figūra tampa neproporcingai

didelė, lyginant su ją supančia aplinka, suteikia paveikslams nekaltai naivią nuotaiką, kuria tarsi ir užsibaigtų paveikslo mintis. Kaip ir žalios spalvos atspalviai, vyraujantys daugelyje paveikslų, įrėminantys praeities nostalgiją. Paveikslai – kaip dekoracija. Tačiau, po išoriškai taikiu paveikslo rūbu slepiasi kontroversiška mintis: nekaltu angelo veidu mergaitės rankos tvirtai laiko šėtoną, arba šėtonas–monstras nusilengvina po rojaus obelim, o ikoniškai rami mergaitė su lelija rankose žvelgia šiuolaikiško žmogaus liūdnom akim. Kontrastai, esantys tarp atlikimo technikos, renesansiškos tapymo manieros ir švelniai sarkastiškų užuominų, neįrėmina Renatos tapybos tam tikroje stilistikoje, šiuo atveju ankstyvojo renesanso, tačiau priartina iki šiuolaikinės pasaulėjautos. Dailininkė ironiškom užuominom šventus ir nuodėmingus sustato į vieną eilę. O spalvų ir linijų kalba pasako, kas jai yra reikšminga: kad mūsų pasaulis yra paradoksalus – „dualistinis ir daugiasluoksnis, kur džiaugsmą ir sėkmę visuomet seka kančia ir prievarta, kur dienos virsta naktim, o gyvenimą keičia mirtis." Pasaulis trapus ir momentiškas tarsi sapnas, sustingęs akimirkai, kurią ir bando pagauti Renata Palubinskas savo potėpiuose.

Renata gimė Lietuvoje. Nuo 1993 metų gyvena Amerikoje. Per šiuos metus dailininkė yra dalyvavusi ne vienoje reikšmingoje parodoje Detroito, Čikagos ir kitose galerijose.

Šie darbai tapyti tarp 1997 ir 2001 metų.

Nora Aušrienė

← Blogio jaukinimas, tapyba ant drobės, 157cm x 142 cm (psl. 53)

Adomas (triptikas), aliejus ant drobės, 91 1/2cm x 4 3/4 cm

Medis (triptikas), aliejus ant drobės, 122 cm x 61 cm

Ieva (triptikas), aliejus ant drobės, 91 1/2 cm x 45 1/2 cm

Medžioklė, aliejus ant medžio, 18 1/2 cm x 9 cm

Lelijos baltumo, aliejus ant medžio, 28 cm x 21 1/2 cm

Žalieji kalnai I, aliejus ant drobės, 106 1/2 cm x 51 cm

Žalieji kalnai III, aliejus ant drobės, 35 1/2 cm x 20 cm

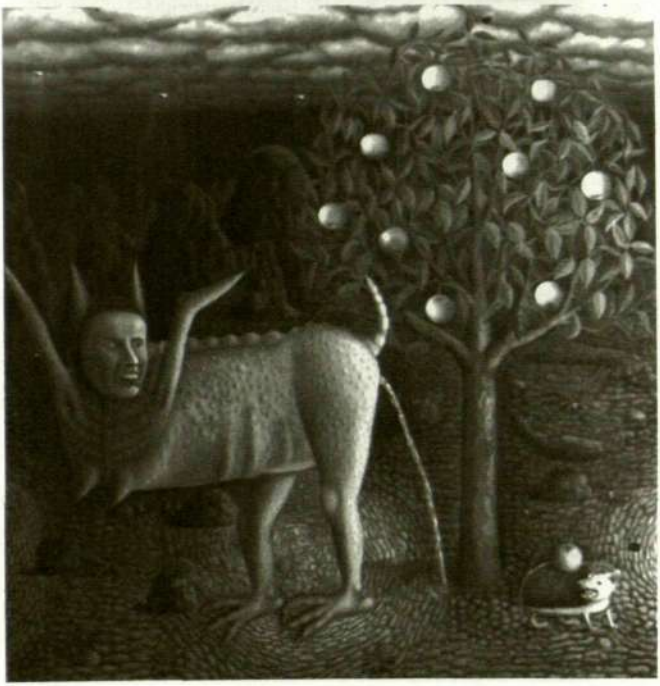

Išniekinimas, aliejus, 132 cm x 127 cm

Dvyniai, aliejus ant drobės, 163 cm x 107 cm

Nekaltybės vainikavimas, aliejus ant drobės, 122 cm x 76 cm

82.0/.09

DU S. PARULSKIO BANDYMAI KURTI NAUJĄ DRAMATURGIJĄ LIETUVIŠKAJAM TEATRUI

DALIA CIDZIKAITĖ

Mano nuomonė apie teatrą prasta. Bet norisi erzinti žmones būtent šiuo žanru.
S. Parulskis

Pasaulyje jau viskas buvo – visos srovės, stiliai. Sugalvoti ką nors absoliučiai naujo – labai sunku, turbūt neįmanoma.
Dailininkų grupė „Gerosios blogybės"

Sigitas Parulskis kaip dramaturgas debiutavo trimis pjesėmis: „Iš gyvenimo vėlių" (1995), „Nenoriu susipažinti" (1996) ir „P. S. Byla O. K." (1997). Dvi iš jų („Iš gyvenimo vėlių" ir „P. S. Byla O. K.") susilaukė pastatymų teatre: Šiaulių dramos ir Vilniaus akademiniame (dabar Lietuvos Nacionalinis dramos teatras). Trečioji pastatyta kaip radijo pjesė Nacionaliniame radijuje. Šiuo metu Oskaro Koršunovo teatre rodoma ketvirtoji Parulskio pjesė pagal M. Bulgakovo romaną „Meistras ir Margarita".

Žinant originaliosios lietuviškos dramaturgijos stygių bei problematiką šiandieniniame teatre, Parulskio pasirodymas teatro padangėje tapo savotišku akibrokštu tiek teatrinei, tiek ir literatūrinei publikai.* Tai pastebėjo bene

* Šis straipsnis parašytas 1998 metais. Per dvejus metus gerokai pasikeitė lietuviškos dramaturgijos situacija: iškilo naujų jaunų dramaturgų, jau antri metai Teatro ir Kino informacijos ir edukologijos centras, vadovaujamas A. Liugos, organizuoja „Naujosios dramaturgijos" akcijas, susikūrė Oskaro Koršunovo teatras. Todėl kai kurias įžvalgas bei pastabas siūlau vertinti, atsižvelgiant į straipsnio parašymo laiką. D.C.

visi teatro ir ne teatro kritikai, rašę apie pirmąją Parulskio pjesę „Iš gyvenimo vėlių", režisuotą Vytauto V. Landsbergio Šiaulių dramos teatre. Kritikė Daiva Šabasevičienė spektaklį pavadino „dvasiniu šoku", Valdas Gedgaudas – „pavykusia provokacija", Ramunė Marcinkevičiūtė pjesę pakrikštijo „ ‚galabijančios' orientacijos tekstais". Parulskio pjesę „Iš gyvenimo vėlių" , lietuviškos kultūros kontekste iš tiesų galima pavadinti nauja daugeliu atžvilgių. Tai vienas iš nedaugelio literatūrinių tekstų, susilaukęs nemažai dėmesio ir prieštaringų atsiliepimų akademinėje visuomenėje.[1]

Vos pasirodžius spektakliui, pradėta aptarinėti Parulskio teksto žanro problema. Daugelis kritikų pabandė šią pjesę „įvaryti" į vieną ar kitą žanrinį gardelį, pažymėdami, jog tai galbūt absurdo drama, su tam tikrom išlygom tragifarsas, o gal Lietuvoje dar tik besimezganti etnografinė satyra. Suabejota net ir tuo, ar tai, kas parašyta, galėtų būti vadinama pjese. XX amžiaus pabaigoje,

1 Ypač spektaklis „P.S. Byla O.K." susilaukė daug prieštaringų įvertinimų. Šio ginčo metu būta kategoriškų „už" ir dar kategoriškesnių „prieš". Iškilę nesutarimai netikėtai kritikus perskyrė į dvi stovyklas: gerai įvertinusių ir gyrusių šį spektaklį (dauguma jų jauni žmonės) ir nesupratusių bei pasipiktinusių juo (senoji kritikų karta). Pastaroji ypač emocingai reagavo į sunkiai suvokiamą spektaklio struktūrą, jo nevienalytiškumą ir Lietuvos masteliams nebūdingą temų polifoniškumą. Antanas Vengrys rašo: „Šio spektaklio nemoku ir nenoriu nagrinėti, nes tai—kratinys, surizgęs paskubom iš metaforų, šokinėjimų, lakstymų ir nežmoniškų spiegimų". Demonstratyvus senosios kartos atsisakymas analizuoti naują spektaklį simboliškai susisieja su viena aktualiausių pjesės ir spektaklio temų—kartų problema. Kita vertus, ši polemika—tai teatro gyvybingumo ir galbūt lietuvių dramaturgijos atsinaujinimo ženklas.

postmodernizmo akivaizdoje, kai mene jau beveik išnyko žanro būtinybė, kai pamažu nyksta pati žanro sąvoka, o su ja ir žanro problema, toks bandymas atrodo beprasmiškas. Išsitrinant riboms tarp žanrų, tik prisiekęs tradicijų gerbėjas imsis įvardinti vieno ar kito postmodernistinio kūrinio žanrą. Tam tikra prasme tai jau nebemadinga. Tai puikiai suprato teatro kritikė Rūta Oginskaitė, savo ir žiūrovų dėmesį nukreipdama kita linkme: „Atrodo, niekas jau nebesiginčija, ar Parulskis parašė pjesę, ar ne pjesę. Na gerai, ne pjesę, o medžiagą teatrui. Medžiagą, kurią smagu skaityti... Na gerai, nesmagu, jei neturi režisieriaus fantazijos ar esi prisiekęs taisyklių mėgėjas. Tačiau iš tokio kanonų nepaisymo, iš tokio netinkamo elgesio ir atsiranda kažkas nauja mene".[2]

Spektaklio „Iš gyvenimo vėlių" programėlėje žiūrovas įspėjamas, jog tai nėra tradicinė pjesė, kur aiški siužetinė linija, konkretūs veikėjų charakteriai, kur vyksta idėjų kova. Pjesėje nerasime vienos, visą tekstą vienijančios idėjos, vienos lengvai nupasakojamos istorijos. Čia visko daug ir niekas, rodos, nėra svarbiausia. Tradiciniam teatrui ir dramaturgijai rūpėję siužetai ir idėjos Parulskio tekste vietą užleidžia stiliui, akivaizdžiam žaidimui su žiūrovu, poetinei kūrinio sklaidai, ironijai. Kaip pastebi režisierius Rimas Tuminas, šioje pjesėje, kaip ir visoje postmodernistinėje dramaturgijoje, nėra herojaus, kaip jo nėra ir gyvenime. „Dominuoja mažo žmogaus, virtuvėje besinervinančio, kad jis netobulas, pasaulėjauta".[3]

---

2 Rūta Oginskaitė, „Oi tu kūne, tu lavone, tu prapuldei biedną mane", *Kultūros barai* 1996, Nr. 4, p. 42.

3 „Ar trukdo dramaturgas?", *Literatūra ir menas*, 1997, sausio 18.

VYRAS. O siela – kaip ji atsiskiria nuo kūno?.. ir kur, kokioj daly ji pasislėpus tūno... kokia prasmė... auginti, laistyt, o paskui suvalgyt... tiek vargstančių, tiek alkanų... vis tiek gyvena, myli... visi vaidina, visi teka – vieni greičiau, kiti visai patrakę – į mirtį[4] (p. 79).

XX amžiaus pabaigos žmogaus egzistencija pastebimai susiaurėja. Hamleto verti klausimai čia pinasi su buitimi, kasdienybe, pačiais primityviausiais žmogaus fiziologiniais poreikiais. Įspūdis toks, tarsi žmogus būtų apėjęs didelį ratą ir vėl sugrįžęs prie pradžios – savo primityvumo. Tačiau kokiame egzistenciniame lygmenyje Parulskio žmogus begyventų, dramaturgas vis tiek kelia gyvenimo prasmės klausimą.

Pats pjesės autorius yra prasitaręs, jog jam svarbiausia buvo sukurti pjesės stilių, teatro santykį su stereotipais, o ne siužetą, idėją. Nors pradėjus rašyti pjesę būta minčių parašyti pjesę arba, anot Oginskaitės, medžiagą teatrui, remiantis Jono Basanavičiaus surinktais tautosakiniais pasakojimais bei istorijomis apie anapusinį gyvenimą knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (Kaunas, 1928). Sutikime, jog pats sumanymas „kvepia" postmodernizmu. Parulskis, kalbėdamas apie savo pjesę, sako, jog „Iš Basanavičiaus liko tik idėja – kaip siela skiriasi nuo kūno. Stilizuotas kalbos koloritas, kelių pasakojimų apmatai. Niekur ten nėra gryno Basanavičiaus."[5] Tačiau Basanavičius cituojamas, ir gana gausiai. Tiesa, neįgudusiam, ir tuo labiau Basanavičiaus neskaičiusiam žiūrovui ar skaitytojui vargu ar tai bus pastebima. Bet palyginę šiuos

4 Sigitas Parulskis, *Iš gyvenimo vėlių*, mašinraštis, Vilniaus akademinis dramos teatras, 75 p.

5 Liudvikas Jakimavičius, „To ir linkiu visiems sufleriams", *7 meno dienos*, 1996, kovo 22.

du tekstus pamatysime, jog maždaug penktadalį „Vėlių" teksto sudaro Basanavičiaus pasakojimai.[6] Tik Basanavičiaus tekstų vaidmuo Parulskio pjesėje yra anaiptol ne pagrindinis, o antraeilis. Jo atrinkti tekstai – tai tik medžiaga naujai istorijai sukurti. Nesunku pastebėti, kad buvo pasirinkti tekstai, atitikę dramaturgo sumanymą. Nors svarbu pažymėti ir tai, jog Basanavičiaus pasakojimai Parulskio pjesėje paliko nepakitę, jie tik formaliai (bet irgi ne visi) buvo „įvilkti" į dramos drabužį. Tą liudija ir pačioje pjesėje esanti remarka, kuria sakoma: „ Ir vėl, kaip jau ne sykį buvo, pasakojimas virsta veiksmu" (p. 54), kitaip – drama.

„Norėjosi kažkokio subtilaus, mus supančio absurdo" – sako Parulskis apie „Vėles".[7] Tokį absurdą jis atranda lietuvių folklore, o šis savo ruožtu giliai šaknis įleidęs į gyvenimo kasdienybę bei banalybę, kurios ir suteikia medžiagos pjesei. Ne vienas teatro kritikas pastebėjo, kad Parulskio „Vėlės" galėtų būti priskiriamos etnografinei satyrai, lietuviškam folkloriniam absurdui, kuris mūsuose, deja, beveik nežinomas ir neplėtojamas. Tačiau tokia ši pjesė galėtų būti vadinama tik su tam tikrom išlygom, nes, skaitydamas „Vėlių" tekstą, be tautosakos, jauti esant, dalyvaujant patį autorių.[8]

---

6 Pjesėje randame ne tik pasakojimą apie tai, kaip siela skiriasi nuo kūno (skyrius iš Basanavičiaus „Substancija bei pavidalas vėlių"), bet ir istoriją apie moters ir vyro meilę (sk. „Apie myrio pranešimą"), apie grabdarbį (ten pat), apie Mirtį (sk. „Apie giltinę, marą ir kolerą") ir kitus.

7 Liudvikas Jakimavičius, „O dabar nusprendžiau pailsėti", *7 meno dienos*, 1997, liepos 4.

8 Viename savo interviu dramaturgas tarsi apgailestaudamas sako, jog tautosakinį pagrindą pjesėje pranoko asmeninė interpretacija.

Pjesėje atsispindi ta XX amžiaus pabaigos gyvenimiška patirtis, kai pasaulis suvokiamas kaip chaosas, kuriame visa įmanoma, niekas neturi nuolatinės ir pastovios savo vietos. Tokia patirtis čia tampa viena svarbesnių kūrinio kategorijų, jo prasmių. Pasak kritiko Juliaus Lozoraičio, spektaklio kompozicija yra koliažinė. Kritikė Marcinkevičiūtė nurodo kitus šios pjesės kompozicinius požymius: jos nuomone, Parulskio tekstuose nesunku pastebėti pažeistą chronologinę seką, tekstus valdo ekspresionizmui būdingas tempo ritmas, beveik dramaturginė sinkopė. „Vėlių" režisierius Landsbergis pastebi, jog „tai pjesė, kurioje yra trys ar keturi planai, ir vaidindami spektaklį aktoriai išryškina kurį nors vieną planą – arba romantinį, arba ironiškąjį, arba komiškąjį. Šio spektaklio struktūra džiazinė".[9] Tokio polifoniškumo atsiradimą spektaklyje, be jokios abejonės, įtakojo pjesės tekstas, jos kalba.

Skaitant Parulskio interviu bei pokalbius spaudoje, galima pastebėti, jog dramaturgas kalbai, jos kūrimui, naujam suskambėjimui skyrė labai didelį dėmesį. Toks ypatingas dėmesys kalbai bus atėjęs iš poezijos. Poezijoje žodis atsiveria magijai: jis gali būti daugiaprasmis ir įvairus, svarbu, kokią prasmę žodyje išryškini, kokią intonaciją nori jame išgirsti. Galbūt čia ir prasideda žaidimas: „Man įdomu, – sako dramaturgas, – kol aš pjesę darau. Tai individualus santykis su kalba, aš kažką noriu pasakyti, kažką cituoju, kažką perdarau, žodžiu, tai kūrybinis žaidimas, netvarkos suvaldymas, kaip sakoma,

9 „Teatras kaitos taške", *Kultūros barai*, 1996, Nr. 12, p. 31.

dieviškojo kūrybos akto kartojimas".[10] Parulskis žaidžia su žiūrovu, ir žaidžia kaip tikras postmodernistas: žodžiais, intonacijomis, prasmėmis, ženklais, detalėmis... Viskas pjesėje pateikta žaidybine forma. Tai padaryti padeda pjesės stilius, netradicinė forma, leksika ir ironija, absurdas ir groteskas. Kritikė Oginskaitė šmaikščiai pastebi: „Stilius? Prasmės? Parulskis rašo kaip akrobatas, ir pabandyk tat apibūdinti".[11] Žaidžiama ne tik su žiūrovu, bet ir su pačiu savimi. Dramaturgas sako, jog jam įdomu stebėti pačią kalbą, kuri yra tau duota, kurią tariesi valdąs, nors visa tai tetrunka menką akimirką. Kalba vienu metu yra ir tokia, ir kitokia. „Matai, kaip randasi simboliai, metaforos, kultūros ženklai ir staiga viskas tampa chaosu, parodija, absurdu".[12] Galbūt dėl šios priežasties neapleidžia jausmas, kad pjesėje egzistuoja perversija (ar bent jos galimybė), bet niekados galutinė, balansuojanti ties keista nematoma riba. Tai, pasak Parulskio, kalbos dramaturgija – kai buvo sąmoningai laužoma kilni ir iškilminga kalba, būdinga tradicinei lietuvių dramaturgijai, ypač istorinei dramai. Pripažindami žodžio magiją, kalbos galimybę keistis, būti kaskart vis kitokiai, mes įžengiame į postmodernizmo valdas.

Pjesės stilius yra įvairus, kaip ir Parulskio naudojami tekstai. Dramaturgas sakosi visur pridėjęs savo kreivą postmodernistinę ranką, iš po kurios ir atsirado vienokios

10 Ramunė Marcinkevičiūtė, „Sigitas Parulskis: „Man nepatinka norma", *Teatras*, 1997, Nr. 1, p. 27.

11 Rūta Oginskaitė, „Oi tu kūne, tu lavone, tu prapuldei biedną mane", *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 43.

12 Liudvikas Jakimavičius, „O dabar nusprendžiau pailsėti", *7 meno dienos*, 1997, liepos 4.

ar kitokios deformacijos.[13] Tai dar viena nuoroda į iškreiptą ir sąlygiškumų pilną „Vėlių" pasaulį. Postmoderniuoju citatų principu pabandęs „perkąsti" Basanavičių (Rasa Paukštytė), autorius vien tuo neapsiriboja. Tiesiog stebiesi, kokia plati yra cituojamų autorių bei kūrinių amplitudė! Pats Parulskis padeda nustatyti bent apytikres jos ribas. Viename interviu jis sako, jog pjesėje panaudota daug įvairių tekstų – pradedant japonų literatūra, baigiant laikraščių straipsniais. Kas lieka tarp šių dviejų atraminių taškų, galima tik spėlioti arba dar kartą skaityti (ar žiūrėti) „Vėles" ir ieškoti.

Pjesėje daug pseudopoezijos, tiesiog eiliavimų:

> Gyvenimas mūsų – rasa
> Tegul tik lašelis rasos
> Gyvenimas mūsų – ir vis dėlto... (p. 29)

Arba

> Šviečia saulė ir mėnulis
> O be meilės viskas nulis (ten pat)

Jie puikiai dera prie Basanavičiaus tautosakinių dainų, nors pastarosios pastebimai senesnės, archaiškesnės.

Dramaturgas nevengia ir vulgariosios poezijos, erotikos elementų, kurie tarytum išgrynina, apibendrina gyvenimiškų situacijų absurdiškumą, kvailumą, eroziją ir beprasmybę. Poetas ir literatūros kritikas Eugenijus Ališanka siūlo vieną šių elementų egzistavimo, jų dominavimo postmodernistiniuose kūriniuose prielaidą. Pasak jo, „erotinės fantasmagorijos, žargonas, mistiniai elementai –

---

[13] Liudvikas Jakimavičius, „O dabar nusprendžiau pailsėti", *7 meno dienos*, 1997, liepos 4.

visa tai padeda pelnyti skaitytojų dėmesį. Tokiu būdu siekiama užberti prarają tarp *high art* ir *low art*".[14] Parulskio tekste rasime cituojamus ar parafrazuojamus ir kitus autorius – Maironį, Joną Aistį ar net garsaus dainininko Stasio Povilaičio dainos žodžius. Be to, dramaturgas vartoja ir šių dienų šnekamąją kalbą, paliesdamas vienokias ar kitokias „aktualijas" įvairiose lietuviško gyvenimo srityse: „blend-a-med", „aš tik žiopčioju kaip deputatas", „kirčiuojamas pirmasis skiemuo: moooo-teris" ir t.t.

Parulskis žaidžia ne tik su lietuvių, bet ir su pasauline literatūra. „Vėlėse" nemažai Antikos ženklų. Pirmiausia tai vardai: Achilas, Argas, Temidė, Brutas, atskiri žodžiai: mūza, choras, argonautai. Vartojama lotynų kalba, lotyniškos sentencijos. Cituojama ir 10-oji Ovidijaus „Metamorfozių" giesmė. Taip į pjesę įterpiamas pasakojimas apie Orfėją ir Euridikę, jų meilę, kuri Parulskio tekste naujai ir netikėtai interpretuojama:

> MIRTIS. Orfėjas apsigalvojo. Jis tyčia atsisuko į Euridikę paskutinę akimirką, nes nenorėjo, kad ji sugrįžtų į jo namus, į jo gyvenimą. Jis tiesiog nusprendė, kad giedoti gedint Euridikės yra daug maloniau, negu vėl gyventi su žmona ir giedoti velniai žino ką (p. 68).

„Vėlėse" dramaturgas nevengia cituoti ir save patį.[15]

---

14 Eugenijus Ališanka, „Postmodernizmo ženklai Lietuvoje", *Miestelėnai*, Vilnius: Tauras, 1995, p. 79.

15 Parulskis pradeda pjesę „sudramatintu" (kaip ir Basanavičiaus tekstai) savo eilėraščiu „Subjektyvi kronika" iš rinkinio „Mirusiųjų" (Sigitas Parulskis, *Mirusiųjų*, Vilnius, Baltos lankos, 1994).

Tokia polifonija postmodernistiniuose tekstuose, pasak poeto Sigito Gedos, „įteisina kalbinį, tautinį ir dvasinį polilogą. Senovės irklininko daina, maginiai Šiaurės šamanų užkalbėjimai, siurrealistinis didmiesčio piešinys, etimologinis žaidimas ir lingvistinė pauzė atsiduria viename lygmenyje".[16] Toks polifoniškumas Parulskio pjesėje nubrėžia tam tikrą sąlygiškumo ribą, kai viskas pateikiama kažkokiu keistu būdu. Čia vėl susiduriame su galima perversija tekste. Šį jausmą sustiprina gana plačiai dramaturgo naudojama ironija. Ne tik kaip stilistinė priemonė, bet šiuo atveju daugiau kaip būdas pažinti, matyti, suprasti ir nupasakoti tave supantį pasaulį. Todėl Parulskio ironija priklauso dar ir kitam – pasaulėjautos – lygmeniui. Pasak Vytauto Rubavičiaus, „ironija yra būdas kiekvienoj diskurso vietoj paneigti išsikristalizavusią prasmę, iššokti už tos prasmės, ją paniekinant".[17] Parulskio tekstuose tai anaiptol ne poza, o greičiau neišvengiamybė, postmodernistinėje epochoje gyvenančio menininko „privilegija" ironizuoti. Ironizuoti save, kitus, pasaulį.

Tačiau kad ir kokiais įvairiais ir nevienodos stilistikos bei kokybės kūriniais dramaturgas naudotųsi, su kokia ironijos doze kreiptųsi į žiūrovą, svarbiausia tai, kad jis sugeba išlikti kultūros ribose, kai, anot Oginskaitės, ir tekste, ir scenoje atkišta subinė gali būti ir grožis, ir keiksmas, ir poetinė priemonė. Ši mintis dar kartą paliudija naujos kokybės, naujų raiškos būdų atsiradimą lietu-

16 „Poezija 20 a. baigiantis", *Literatūra ir menas*, 1993, birželio 12.

17 Vytautas Rubavičius, „Postmodernizmas ir postkomunizmas: nebūtinas pasaulis", *Miestelėnai*, Vilnius: Tauras, 1995, 50.

vių dramaturgijoje ir teatre, menininkams akivaizdžiai konfrontuojant su stereotipais, normomis ir tradicija.

Paprastai nagrinėjant du ar daugiau to paties autoriaus kūrinius, norisi surasti juos siejančių dalykų: vieną kitą pasikartojančią mintį, temą, detalę, personažą ir t.t. Šį kartą sąsajas tarp savo kūrinių („Iš gyvenimo vėlių" ir „P. S. Byla O. K.") pasiūlo pats autorius. Viename interviu jis sako: „Tėvas ir motina – ar tai pradžia? Vaikai – pabaiga? Ar tik tai daro žmogų žmogumi? Kur dėti mirtį? Kuri nėra nei pradžia, nei pabaiga, o žmogaus esmės centras Dievo pavidalu? Nors tokia užduotis šiai pjesei [„Iš gyvenimo vėlių"] per sunki".[18] Į šiuos ir į kitus klausimus Parulskis bando atsakyti trečiąja pjese „P. S. Byla O. K.".

Pristatydama Parulskio pjesę „Iš gyvenimo vėlių", sąmoningai akcentavau literatūrinį tekstą, o ne pagal jį pastatytą Vytauto V. Landsbergio spektaklį. Priežastis gana paprasta ir kiek neįprasta lietuviškai teatro praktikai: „ „Iš gyvenimo vėlių" – tai tas retas atvejis, kai tekstas tampa režisūros elementu, visa ko pradžia".[19] Matyt, dėl to, didesnė dalis spaudoje pasirodžiusių straipsnių bei recenzijų pirmenybę atidavė literatūriniam tekstui, o ne spektakliui, nors polemizuota ir ginčytasi buvo tikrai daug. Šioje dramaturgijos ir teatro dvikovoje laurai trumpam atiteko literatūrai. Sakau trumpam, nes jau kita Parulskio pjesė „P. S. Byla O. K." 1997 m. buvo pastatyta Vilniaus akademiniame dramos teatre (režisierius O.

18 Liudvikas Jakimavičius , „To ir linkiu visiems sufleriams", *7 meno dienos*, 1996, kovo 22.

19 Daiva Šabasevičienė, „Spektaklis klaustukų liūtyje su perkūnija", *Kultūros barai*, 1997, Nr. 6, p. 34.

Koršunovas). Čia susiduriame su tuo atveju teatre, kai pjesė ir jos teatrinė traktuotė – spektaklis – eina koja kojon greta vienas kito, ne rungtyniaudami, o papildydami vienas kitą, sutartinai kurdami naują kūrinį.[20]

Bet pradėkime nuo pradžių – Parulskio literatūrinio teksto. Kaip pastebi pats dramaturgas, „ „Iš gyvenimo vėlių" ir man, ir Vytukui [Vytautui V. Landsbergiui – *aut. past.*] buvo pirmas kartas. Tai buvo visiškai kitoks santykis su teatru, su tekstu, su režisierium. Čia – antras kartas, tuo labiau Oskarui [Oskarui Koršunovui – *aut. past.*] tai – ne pirmiena".[21] Ir iš tiesų, antras kartas kitoks – kur kas sudėtingesnis ir brandesnis.

Idėja parašyti pjesę Parulskio lūpose nuskamba maždaug taip: lyg ir galvojome parašyti apie mūsų kartą. Daugiau jokių komentarų. Situaciją kiek labiau paaiškina Koršunovas, mėgindamas „mūsų kartą" apibrėžti. Pasak jo, mūsų karta – tai karta, kuri augo ir brendo vienoje sistemoje, o dabar turi gyventi kitoje; tai karta, kuri visiškai neturi laiko skaityti naujų vadovėlių, senus jau išmetusi į šiukšlynus. Žodžiuose išgirsti esant tragediją, ir ji – pati šiuolaikiškiausia. Tačiau visa tai nepadeda „sugauti" pjesės: pernelyg dar ji abstrakti, slidi, neapčiuopiama. Per retas tinklas. Bandydami surasti tankesnį tinklelį, susiduriame su temų polifoniškumo problema pjesėje. Parafrazuojant lenkų filosofą B. Baraną, postmodernizmas ne tiek demonstruoja reikšmių, šiuo atveju – temų, gausą,

---

20 Viename interviu Koršunovas sako: „Pats procesas, pjesės rašymas ir spektaklio kūrimas buvo labai vientisas. Ir pačios dramaturgijos, ir kūrybinio proceso scenoje poveikis buvo abipusis ir tolygus" (Daiva Šabasevičienė, „Bylos pradžia", *7 meno dienos*, 1997, kovo 14).

21 *Ibid.*

kiek negalimybę nustatyti kokią nors vieną reikšmę, temą. Vienos temos negalimumas sąlygoja ir kūrinio struktūrą. Šias mintis papildo Koršunovas, pastebėdamas, jog bene pagrindinis postmodernistinio kūrinio (tokiu jis laiko savo spektaklį „P. S. Byla O. K.") principas – tai vienaprasmės idėjos neįmanomumas, nebuvimas.

Viena svarbesnių pjesės temų – tikėjimo problema. „Tikėjimas yra labiausiai mane patį kankinanti problema, – sako Parulskis. – Man pačiam labai rūpėjo aiškintis tuos dalykus tekste".[22] „Byloje" esanti biblinė Abraomo ir Izaoko istorija tarsi stogas ar paveikslo rėmai pjesėje, tarytum spektaklio paantraštė. Kaip taikliai pastebi teatro kritikas Audronis Liuga, „Pagal analogiją su Marcelio Prousto romanu šį spektaklį galima pavadinti „Prarasto tikėjimo beieškant" ".[23] Kitos, šalutinės kūrinio temos lyg ir šliejasi prie šios. Tarp jų – motinos ir sūnaus, meilės, likimo, kraujomaišos tema.

Abraomo ir Izaoko linija leidžia Parulskiui ir Koršunovui nukrypti į metafizinę tikėjimo problemą. Tačiau šis nukrypimas eina sykiu su griovimu. Parulskis šią visiems gerai žinomą mitinę Abraomo ir jo sūnaus istoriją „apverčia": sugriauna seną ir sukuria naują jos baigtį. „Byloje" susiduriame su tėvažudystės faktu – ant Morijos kalno Izaokas paaukoja savo tėvą Abraomą. Prisimenant pasaulinę meno istoriją, pamatysime, jog tai ne pirmas bandymas perinterpretuoti šią šv. Rašto ištrauką. Danų filosofas Sørenas Kierkegaardas knygoje „Baimė ir dre-

22 Ramunė Marcinkevičiūtė, „Sigitas Parulskis: man nepatinka norma", *Teatras*, 1997, Nr. 1, p. 28.

23 Audronis Liuga, „Prarasto tikėjimo beieškant", *7 meno dienos*, 1997, kovo 28.

bėjimas" (Vilnius, 1995) yra pateikęs net keturias šio mito versijas. Visų jų dėmesio centre yra Abraomas ir tikėjimo problema („Niekas nebuvo toks didis kaip Abraomas" (p. 64)). Tuo tarpu Parulskio tekste naujai interpretuota istorija į avanscenų išveda ne Abraomą, o jo sūnų Izaoką. Tikėjimo našta, tikėjimo ieškojimas prislegia ne senojo Abraomo, o jaunojo Izaoko pečius. Žmogiškoji drama – dievoieška – iš išorinio lygmens „Byloje" perkeliama į vidinį Izaoko pasaulį. Ir didžia čia galima pavadinti nebent dramaturgo drąsą laužant, perkuriant senojo mito siužetą bei eigą ir sukuriant visiškai naują ir netikėtą jo baigmę:

> IZAOKAS. Jeigu tu neišdrįsai paaukoti vienatinio savo sūnaus, tai aš paaukosiu vienatinį savo tėvą. Auka turi būti. Man nereikia simbolinio tikėjimo. Man nusibodo žiūrėti į tave, gyvenantį puse tiesos, slepiantį dalį tiesos, verčiantį dalį tiesos melu (p. 53).

Maištaudamas, nematydamas kitos išeities, o gal negalėdamas kitaip pasielgti, pasirinkdamas ne simbolinį, ne tėvo tikėjimą, Izaokas nužudo, paaukoja Abraomą. Ir tai ne tik moralinis, bet ir egzistencinis apsisprendimas. Paaukodamas tėvą, Izaokas tariasi išsprendęs savo tikėjimo (ne tik Dievu) problemą:

> IZAOKAS. Taip buvo lemta ir tai turėjo įvykti. Taip, aš kaltas. Ir žinau už ką (p. 53).

Toks archetipo transformavimas pjesėje nėra vien tik stilistinė priemonė ar deklaratyvus autoriaus požiūris į praeitį, noras griauti tradiciją ir stereotipus vardan egzistuojančios mados. Po bibline Abraomo istorija tarsi povandeninė srovė teka šių dienų gyvenimas, nuolatinės aliuzi-

jos į ją. Taip „Byloje" dar kartą susiduriame su netikėtu „apvertimo" fenomenu: susidaro įspūdis, kad praeitis dramaturgui tarsi svarbesnė už dabartį, o dabartis figūruoja daugiau kaip potekstė, kaip tam tikras praeities fonas pjesėje. Nors galimybė joms susijungti ir pačios jungtys tiek erdvėje, tiek laike, tiek veikėjų sąmonėse bei pasąmonėse paliekamos. Tiesa, vietomis jos ne tokios aiškios, ne taip lengvai apčiuopiamos.

Paskutinėje cituotoje pjesės ištraukoje senųjų laikų susidūrimas su dabartimi akivaizdus. Iš archetipinės erdvės nejučia pereinama į XX amžiaus pabaigos problematiką. Kaltės suvokimas, kaltės problema iškyla kaip skiriamoji šių ir anų laikų riba. Kaltė – tai XX amžiaus pabaigos žmogaus būsena, vienas skiriamųjų jos bruožų. Nors kai kurie šių laikų menininkai kaltę kaip sąvoką, kaip pastovią sielos būseną yra visiškai panaikinę. Pavyzdžiui, prancūzų dramaturgo Bernardo Kolteso pagrindinis herojus Roberto Zucco ištaria: „Žudyt tėvus yra normalu"[24], ir apie jokią kaltę nė neužsimenama. Tokiu pat keliu einama ir „Byloje". Tardytojas sako:

> TARDYTOJAS. Tikėti galima garbe, pinigais, malonumais, žmonių gimine, ateitimi. Dievu. Galima, bet ne viskuo būtina (p. 8).

Ir, matyt, teisus buvo Kierkegaardas, rašęs, jog jokia karta iš ankstesnės neišmoksta tikėjimo. Kiekvienos kartos kelias į tikėjimą esti skirtingas.

---

24 Bernard M. Koltes, *Roberto Zucco*, mašinraštis: *Baltos lankos*, p. 48.

Dievoieškos problemą savaip papildo ir praplečia strėlės metafora, atklydusi iš Henriko Radausko poezijos. Strėlės, nerandančios Dievo:

> MOKYTOJA. Niekas negali pavyti strėlės, kuri klaidžioja tarp šaltų žvaigždynų (p. 10).

Visame pjesės tekste pagrindinis dėmesys krypsta į tris personažus, jų tarpusavio santykius: tėvo, motinos ir sūnaus. Šis trikampis – tai mažas šeimos modelis, kuris pjesėje nėra toks paprastas, kaip mes esame įpratę matyti kasdieniame gyvenime. Nes, įvedus praeities dimensiją, tekste sukuriami papildomi vaidmenys. Taip tėvas tuo pat metu yra ir Sargas, ir I Mokinio tėvas, ir Mokytojos sūnus, ir Dievas Tėvas; motina – mylimoji, I Mokinio motina, Sargo motina, Mergelė Marija. Tokiu būdu personažai tampa daugiaprasmiai, atsiranda potekstė. Jie panardinami į archetipinį pasaulį, kai buvo vienas Tėvas, viena Motina, vienas Sūnus. Tokia situacija pjesėje – tai dar viena nuoroda į dabartį, į šių laikų žmogaus pasaulėjautą, kai jo pečius visu sunkumu prislegia praeitis, kai užgriūna visi buvę ir esantys žmogaus dvasinės istorijos vaidmenys:

> MERGINA. Viešpatie, mes žinom, kas esam, bet nežinom, kuo galim tapti (p. 39).

Ši citata įvardina žmogaus pasimetimą pasaulyje, dabarties laike, nežinią, abejojimą savo buvimu, tikrumu, netolima ateitimi. Išnyksta pastovumo, saugumo jausmas.

Biblinė Abraomo situacija ir įdomus bei netikėtas jos sprendimas tekste ir spektaklyje iškelia dar vieną šio amžiaus problemą – kartų konfliktą. Pjesėje tai yra Abra-

omo ir Izaoko, I Mokinio ir Tėvo (Sargo) konfliktas. Abraomas ir Tėvas (Sargas), atstovaudami tradicijai, atstovauja ir taisyklėms, stereotipams, kanonams. Jų pasaulis nepriimtinas jaunajai kartai, nors tuo pat metu ji išgyvena labai prieštaringus jausmus: meilę, pagarbą ir neapykantą, agresiją. Pjesėje tai įdomiai jungiama su tikėjimo problema:

> I MOKINYS. Tėvo mūsų namuose nebuvo, vadinasi, kažkur turėjo būti Dievas Tėvas. Motinos mūsų namuose taip pat neliko, vadinasi, kažkur turėjo likti Šventoji Dvasia (p. 23).

Dramaturgas šį kartų konfliktą pjesėje išsprendžia, leisdamas Izaokui paaukoti savo tėvą, o Mokiniui nužudyti Sargą. Žmogžudystė pjesėje yra dabartinio kartų konflikto personifikacija. Pastarojo meto literatūros, teatro ir kritikos darbuose randame minčių, kad jaunas žmogus anksčiau ar vėliau privalo nužudyti (dvasine prasme) savo tėvus ir taip pradėti gyventi, kurti gyvenimą[25].

Mito panaudojimas leido Parulskiui labiau apibendrinti, tarsi abstrahuoti visą pjesę, pakylėti ją universalumo link. Asmeniška interpretacija virsta bendresne – mes ją suvokiame kaip svarbią nuorodą į XX amžiaus pabaigos žmogaus egzistenciją, jo pasaulėjautą.

Su bibline tema į kūrinį ateina metafizinės erdvės galimybė, universalumo kategorija, retrospektyvinis, ne linijinis laikas. Paliečiamos bendresnės temos – žmogaus ir atminties, žmogaus ir istorijos santykis, likimo tema. Tiek pjesė, tiek spektaklis – tai grįžimas atgal į prarastą laiką –

---

25 Literatūriniu pavyzdžiu galėtų būti jau cituota Kolteso mintis. Šios problematikos atgarsių galima pastebėti ir Eimunto Nekrošiaus „Hamlete".

atmintį. Tai bandymas sugrįžti į archetipinę erdvę ir laiką, universalią patirtį:

> GUOLĖ. Tai buvo seniai, mielasis. Mes turime atsiminti dar giliau (p. 41).

Ir galbūt net susijungti su ja.[26] Ir būtinai įvertinti, interpretuoti, remiantis šiuolaikine patirtimi, galinčia sujungti į visumą ir Bibliją, ir Konstituciją, ir Baudžiamąjį kodeksą.

Pjesėje ir spektaklyje kuriamą metafizinę erdvę, anot Vaidoto Jauniškio, gana sunku artikuliuoti. Parulskio pjesė scenoje nefiksuoja konkrečių įvykių. Tai daugiau idėjų ir archetipinių situacijų mišinys, kuriame šiandiena tampa ne tokia reikšminga praeities akivaizdoje. Atmintis nėra logiška. Atmintis nėra linijinė. Laikas tiek pjesėje, tiek spektaklyje kuriamas pagal šiuos kriterijus. Ateitis? Dabartis? Praeitis? Šie trys laikai yra neatpainiojamai sumišę kūrinyje: pradžia virsta pabaiga, iš ateities keliaujama į dabartį, iš dabarties į praeitį. Žodžiu, įmanomos visos laikų kombinacijos. Po to seka universalumo ir pasikartojimo galimybė:

> TARDYTOJAS. Kada žudysi tėvą? Ar jau nužudei? (p. 21)

arba

> TARDYTOJAS. Tai kas šįkart buvo tavo tėvas? (p. 1)

Žodis „šįkart" suteikia pjesei universalumo. Apibendrindamas teatrologas Jurijus Barbojus pastebi, jog „skaityti

---

26 Tokį jausmą žiūrėdama spektaklį patyrė latvių teatrologė Guna Zeltiņa: „Ir aš išgirdau būties beviltiškumą, šiandienos susijungimą su šimtmečiais, su misterijomis" (Maria Zieda, „Homo Novus P. S. Nr. 1", *Šiaurės Atėnai*, 1997, lapkričio 22).

tenka tuo pat metu vertikaliai ir horizontaliai, laike ir erdvėje, ir dar visa tai tarpusavy kombinuoti".[27] Tai padaryti ir yra bene sunkiausia postmodernistiniame kūrinyje.

Toks laiko ir erdvės alogiškumo principas siūlo netradicinį struktūros modelį kūrinyje. Pirma, tai labai panašu į sapną.[28] Spektaklyje kaip sapne tiek erdvė, tiek laikas turi savo vidines taisykles, savo logiką, kuri realybėje neretai pavadinama alogiška arba nesąmoninga. Sapne viskas įmanoma, kaip ir literatūroje bei teatre. Antra, pjesės ir spektaklio struktūrai nusakyti tiktų žodis „epizodiškumas". Tokį epizodiškumą galima sieti ne tik su laiko ir erdvės alogiškumu, bet ir su mūsų pačių gyvenimu, aplinkos epizodiškumu. Pasak Koršunovo, „Epizodas tampa egzistenciškai svarbus; jis – lygiavertis su nuosekliai pasakojama istorija, o mums galbūt net ir svarbesnis".[29] Trečia, pjesės pavadinime „P. S. Byla O. K." galima įžvelgti aliuzijų į detektyvinį kūrinio žanrą. Detektyvinio elemento buvimas „Byloje" pasiūlo ir atitinkamą jos struktūrą. Būtent detektyvinėje kūrinio potekstėje ir slypi visus pjesės epizodus į visumą jungianti jungtis. Tai – žmogžudžio ieškojimas, įvykdyto, o gal dar tik įvyksiančio nusikaltimo tyrimas. Šią dviprasmybę pjesėje padeda įteisinti mitas. Tačiau dėl laiko ir erdvės kaitos, dėl archetipinio sluoksnio pjesėje ieškoti žmogžudžio darosi sunkiau, ir net neįmanoma. „Bylos" personažai yra

---

27 Jurij Barboj, „Gyvenimas: ketvirtas bandymas", *Teatras*, 1997, Nr. 2, p. 10.

28 Koršunovas sako: „Norėčiau jį [*spektaklį – aut. past.*] lyginti su sapnu. Ir jo struktūrą lyginti su sapnu." (Ridas Viskauskas, „Jaunųjų problemos", *Literatūra ir menas*, 1997, lapkričio 1).

29 *Ibid.*

pasmerkti nuolatinei nežiniai, o su ja – ir beprasmybei. Bet kokie bandymai ką nors išsiaiškinti yra bergždi. Tai viena iš daugelio šios pjesės aliuzijų į dabartį.

Aptarę pačius svarbiausius dalykus, bendrus Parulskio tekstui ir Koršunovo spektakliui, sugrįžkime prie pjesės stiliaus ir kalbos. Galima sakyti, jog pjesėje „P. S. Byla O. K." sąmoningai operuojama tam tikrais prasminiais ženklais (čia į ženklo sąvoką įtraukiami simboliai, metaforos, citatos, mitai ir t.t.). Ženklai šiame tekste priklauso skirtingoms epochoms, skirtingoms kultūroms. Kaip pastebi kritikė D. Goder, kūrinyje yra „barokiško pertekliaus: ir forma, ir žodis, ir Antika, ir Biblija, ir šiuolaikiškumas".[30]

"Byla", kaip ir pirmoji Parulskio pjesė „Iš gyvenimo vėlių", auste nuausta iš citatų. Nemažai medžiagos autorius perkelia į savo naująją pjesę iš poezijos. Nuo pat pirmojo poezijos rinkinio „Mirusiųjų" puslapio pasigirsta tolimi „Bylos" atgarsiai. Parulskis šio rinkinio leitmotyvu yra pasirinkęs Philippo Arieso žodžius: „Mūsų kapai tušti, tačiau/ mūsų kapinės iškalbingos". Pjesėje Sargas sako:

> SARGAS. Gaila paminklų – pačios storiausios pasaulyje knygos, ir tokios lakoniškos" (p. 2).

Eilėraštyje „Negirdėtai kraupus pasakojimas apie pirmąją meilę ir netektį" aptinkame pora eilučių, atitinkančių vieno pjesės personažo – Mokytojos – įvaizdį:

> niekas jos neklausdavo ar moka skaityti ar turėjo
> vaikų gal nužudė mylimą žmogų, sako, dirbo mokykloj
> kol sutiko kalbantį veidrodį, tada išprotėjo (p. 21).

30 „P. S. Byla O. K.: nauji parodymai", *Literatūra ir menas*, 1997, birželio 7.

Apie mokytoją kalbama ir eilėraštyje „Pradžios mito nuolaužos"[31]:

> pradinės mokyklos mokytoja
> buvo į kažką panaši –
> [...]
> kai mes paaugom
> ji puolė
> po prekiniu traukiniu (p.15)

Personažas Sargas pjesėje sako:

> Ir kokia laimė, jeigu jūsų pirmoji mokytoja pasitaiko labai negraži. Ir netekėjusi. Ir po to – išprotėja. Ir dar puola po prekiniu traukiniu (p. 5)

Paskutinis sakinys atsiveria dar vienai interpretacijai – galbūt tai aliuzija į rusų prozaiko Levo Tolstojaus romano heroję Aną Kareniną?

Galiausiai eilėraščio „Kokios spalvos nakties viršūnė?" eilutes aptinkame ir „Byloje", tik kiek sutrumpintas:

> -Ty kto?
> -žmogus.
> (smūgis)
> -Ty kto?
> -žmogaus sūnus.
> (smūgis) (p. 109)

Taigi, Parulskis cituoja, parafrazuoja pats save. (Tad galbūt teisūs tie, kurie pasakė, jog menininkas visą gyvenimą kuria vienintelį kūrinį?) Svarbu tai, jog tokios akivaizdžios paralelės su eilėraščiais leidžia atsirasti, tiesa, netiesiogiai, poetiniam lygmeniui pjesėje, po kuriuo ne-

31 Sigitas Parulskis, *Iš ilgesio visa tai*, Vilnius: Vaga, 1990.

sunkiai galima įžvelgti dabarties potekstę – žmogaus požiūrį į mirtį, jos egzistavimą gyvenime kapų bei paminklų pavidalu, požiūrį į prievartą, į gyvenimo absurdiškumą ir kvailumą, žiaurumą ir tragiškumą. Taip pereinama į egzistencinę problematiką, kurioje dominuoja minėta kartų problema:

> MOKYTOJA. Tiek daug prievartos aplinkui. Aš nebijau būti išprievartauta ir nužudyta, aš bijau būti pažeminta. Juk tai taip svarbu jūsų amžiaus žmogui.
> I MOKINYS. Mūsų amžiaus skaičius yra dvidešimt. Ką reiškia skaičiui dvidešimt pažeminimas? (p.17)

Abraomo istorijoje akcentuojama tikėjimo problema tuo pačiu įkūnija dvasinės žmogaus istorijos pradžią. Tokiu būdu kūrinyje atsiranda krikščioniška, europietiška monoteistinės kilmės terpė. (Tai rodo toks dėmesys vienatiniam Tėvui, Dievui Tėvui). Abraomo ir Izaoko mitas leidžia kalbėti ir apie Senojo Testamento žydiškąją kultūrą pjesėje. Dar keli dalykai leidžia išskirti krikščioniškąjį lygmenį „Byloje". Kelis kartus pjesėje sutinkamas žodis „širdis". Šiam žodžiui suteikiama metaforos, simbolio funkcija tekste. Širdis – tai meilės, švelnumo, pasiaukojimo, moteriškumo ir kažkur toli visos šios grandinės gale – šventumo, Mergelės Marijos simbolis. Tačiau „Byloje" šis simbolis neišsilaiko tik vienoje kultūrinėje terpėje, bet keliauja iš vienos epochos į kitą, vis labiau apaugdamas naujomis reikšmėmis. Taip šventas Mergelės Marijos įvaizdis, meilės kultas ir meilės suabsoliutinimas nukeliamas į šias dienas, pasidaro nebe toks aiškus, ne toks šviečiantis, sunkiai atpažįstamas:

> GUOLĖ. Mano širdis reikalauja visų. Aš myliu visus, bet nesiruošiu jiems atsiduoti. Širdies prostitucija – didžiosios lytinių kontaktų mišios (p.44).

GUOLĖ. Aš priimu jus į savo širdį. Aš esu absoliuti širdis (p.45).

Taip tekste dieviška jungiasi su žemiška, šventa su vulgariu, dabartis su praeitimi.

Keliose pjesės vietose parafrazuojami maldų žodžiai, skolinamasi maldų modelius. Pavyzdžiui: „žaizdos, žaizdos ir snargliai duobės dugne jums tešviečia" (p. 49) arba „žvaigždės, žvaigždės duobės dugne jums tešviečia" (p. 5). Tekste parafrazuojamos eilutės nurodo į tikrąją savo prasmę ir vietą kultūroje. Ir tuo pačiu parafrazė savo tikrąja, autentiška prasme kuria naują turinį, naują situaciją pjesėje – žmogaus, gyvenančio XX amžiaus pabaigoje, poreikį ir galimybę melstis, tiesa, savaip, būnant net ir duobės dugne.

Šalia krikščioniškojo konteksto „Byloje" randame ir aliuzijų į Antiką – graikų kultūrą. Viena ryškiausių – Edipo mito panaudojimas ir likimo-lemties metafora kūrinyje. Edipo mitas neišvengiamai įveda kraujomaišos temą:

ŠMĖKLA. Baisiau nei karas ir žiauriau nei maras/ kankina žmogų kraujo, giminystės ryšiai (p. 20).

Tuo pačiu išryškinama bei papildoma tėvažudystės tema:

ŠMĖKLA. Tėvažudystės demonai kiekvieną aplanko motinos myluojančios glėby (p. 20).

Edipo mitas ryškiausiai atpažįstamas pjesės veikėjų Sūnaus ir Motinos linijoje (jiedu taip pat Mylimas ir Mylimoji, Mokinys ir Mokytoja). Pagrindinis herojus sako: „Tiek daug moterų, bet jos visos netikros. Yra tik viena moteris, mano motina" (p. 32). Šis mitas atveria galimybę „Bylą" analizuoti bei interpretuoti psichologiškai. Pasitelkę į pa-

galbą psichoanalitikų teorijas apie Edipo kompleksą, nesunkiai suprasime šių žodžių prasmę. O pasak Koršunovo, ir jų baisumą: „Tai keisti dalykai, kuriuos mes visi išgyvename: pirma mūsų meilė moteriai yra meilė motinai. Išsivadavę iš motinos globos, tapę vyrais, kitoje moteryje ieškome pirmos moters – motinos – bruožų".[32] Pjesėje, beje, kaip ir graikų tragiko Sofoklio kūrinyje apie Edipą, tėvažudystė ir kraujomaiša pažymėti lemties ženklu. Tai likimo nulemti dalykai:

> IZAOKAS. Taip buvo lemta ir tai turėjo įvykti (p. 53).

arba

> MOKYTOJA. Nusikalstant įvyksta tai, kas buvo pasakyta ir turėjo įvykti (p. 6).

Tad kažkuria prasme visi veikėjų poelgiai yra nulemti, ir dar daugiau – kažkada jau buvę, įvykę. Todėl apie jų pasirinkimą, galimybę rinktis kalbėti beprasmiška. Personažai, o bendresne prasme ir mes, tik pakartoja žmonijos istoriją, sukdami didelį laiko ratą.

Ypatingą vietą Parulskio pjesėje užima Williamo Shakespeare'o kūryba, konkrečiai – drama „Hamletas". Apie keletą surastų sąlyčio taškų norisi pakalbėti plačiau.

Jau pirmoji „Bylos" scena turi aliuzijų į Shakespeare'o „Hamleto" V-ąją sceną:

> I MOKINYS (kreipiasi į šmėklą). Ką nori pasakyti mums lemties išvargintas šešėli?
> TĖVO ŠMĖKLA (kažką neaiškiai murma ir mostaguoja rankomis)

32 Daiva Šabasevičienė , „Bylos pradžia," *7 meno dienos*, 1997, kovo 14.

I MOKINYS. Nė vieno žodžio, tik garsai neaiškūs, vien šiurpą kelia šitas reginys (p. 1).

Panašumų galima įžvelgti ne tik Parulskio pasirinktoje situacijoje, bet ir jos kompozicijoje, personažuose. Turinys, nuotaika tai pat primena „Hamletą": šmėkla nori pasakyti kažką svarbaus, gal atskleisti paslaptį. Panašiu principu parašyta ir VII-oji „Bylos" scena. Tik šį kartą ji savo panašumu dalijasi su „Hamleto" I veiksmo I-aja scena. Palyginkime šias dvi ištraukas:

KENTAS. Tylėk! Ateina ... (abu pasislepia ir klausosi)
Ateina šmėkla („Byla", p. 13).

Ir

Įeina dvasia.
MARCELAS. Palauk! Tyliau! Štai jis ir vėl ateina!
(40 „Hamleto" eil.)

Galima sakyti, jog pateiktos ištraukos kone identiškos. Atkreipkime dėmesį į kompozicijos, turinio, intonacijų identiškumą. Parulskiui buvo svarbūs ne tiek formaliam lygmeniui priskirtini dalykai, kiek paties įvaizdžio, nuotaikos gimiringumas, įdomesnės interpretacijos galimybė, kur vienu iš fonų gali būti ir Renesanso pasaulėjauta bei jos kultūrinės potekstės.

Shakespeare'o Hamletas apmąstydamas savo laikų žmogų, jo vietą ir prasmę gyvenime, sako:

HAMLETAS. Kas gi tad žmogus,
Jei jo gyvenimo aukščiausias gėris –
Tik ėdalas ir miegas? Gyvulys! (33 – 35 eil.)

Parulskio pjesės personažas apie savo laikų žmogų prabyla taip:

II MOKINYS. Mano tėvai laiko gyvulius. Laiko, nes neišleidžia jų iš gardo. Išleidžia, bet tiktai naktį. Mes miegame viename kambaryje ir aš viską girdžiu. Duobės dugne yra gyvulys (p. 10).

Tiek Renesanso epochos, tiek XX amžiaus pabaigos menininkas žmogaus padėtį nusako ir apibūdina tais pačiais žodžiais. Žmogus liko toks pat – primityvus ir gyvuliškas. Dabartis ir praeitis tarsi susilieja. Tam nereikalingos jokios potekstės ar nuorodos. Šiuos laikus sujungia amžinosios problemos, amžinieji klausimai.

Sunku būtų išvardinti visus „Byloje" panaudotus tekstus ir per juos atsiveriančias kultūras, epochas ar sluoksnius. Pabaigai dar vienas pavyzdys. Vienoje gražiausių ir labiausiai jaudinančių Parulskio kūrinio vietų sutinkame kelis kartus kartojamą, varijuojamą žodį „lelija":

I MOKINYS. Aš eisiu glamonėt lelijų
kaip tavo krūtinė jos baltos (p. 31).

Mane akina lelijų šviesa! (p. 33)

MERGINA. Tu sukandžiojai lelijų žiedlapius, joms skauda (p. 32).

Šiose ištraukose lelija yra daugiau nei gėlė, žiedas. Ji atlieka simbolio funkciją. Tai šviesos, nekaltybės, mergystės, seksualumo, grožio metafora. Kaip simbolis lelija turi gilią tradiciją pasaulinėje kultūroje. Leliją galima rasti Renesanso epochos kūriniuose – Shakespeare'o sonetuose – ir dar anksčiau – senovės žydų meilės lyrikoje ir viename iš gražiausių jos tekstų – „Giesmių giesmėje". Svarbu prisiminti, jog lelijos simbolis plačiai naudotas ne tik

meilės lyrikoje, bet ir krikščioniškoje poezijoje bei dailėje. Krikščioniškoje kultūroje lelijos žiedas simbolizuoja Dievo Motiną – Mergelę Mariją. Tokiu būdu lelija kaip daugiaprasmis simbolis vienu metu atveria Parulskio pjesėje kelis kultūrinius sluoksnius.[33]

Ilgą laiką iki Parulskio Lietuvos teatre buvo populiarus kitas kelias – savo egzistenciją ne vienas režisierius bandė suprasti ir įvertinti, ieškodamas aliuzijų klasikoje. Tačiau tai, pasak Koršunovo, visuomet yra susiję su tam tikra rizika „susimuliuoti" savo egzistencijos problemas, pasislėpus už klasikinių vertybių. Todėl tikresnis, bet sunkesnis kelias į savo laiką, į savo kartą slypi šiuolaikinėje originalioje dramaturgijoje, leidžiančioje kūrėjui apmąstyti save ir pasaulį. Galbūt Parulskis ir netapo naujuoju „baigtiniu" dramaturgu – sako Koršunovas, – tačiau kurlink eina naujoji dramaturgija jau aišku.[34] Spektakliai „Iš gyvenimo vėlių" ir „P. S. Byla O. K." yra pirmieji jos žingsniai.

---

33 Spektaklyje lelijos simboliką ir keletą čia išvardintų reikšmių perteikia balta Mylimosios drabužio spalva.

34 Oskaras Koršunovas, „Postmodernizmas – tai neturėjimas kitos išeities", *Literatūra ir menas*, 1997, gegužės 10.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

KOKIE BUS ATEITIES HORIZONTAI?

Arvydo Reneckio interviu su Vytautu Kavoliu ca 1990 metais

Arvydas Reneckis: Apie mūsų išblaškytą tautą noriu kalbėt šį kartą. Kiek sugebėsim, kiek sugebėsiu aš išsiteirauti iš jūsų. Norėčiau nueiti šiek tiek į praeitį, paskui galbūt, jeigu pavyks, į visiškai gilią senovę ir sugrįšim į šiuos laikus. Kadangi filmas yra apie išeiviją, tai pirmas dalykas, kurio ir norėčiau paklausti yra – kokie žmonės atsidūrė čia, išeivijoje, kokie lietuviai?

Vytautas Kavolis: Labai įvairūs: nuo ūkininkų iki vyriausybės narių ir intelektualų. Vienus vežė vokiečiai darbams, kiti pakliuvo netyčia, treti patys bėgo. Galima būtų kalbėti apie tiesiog statistinę reprezentaciją visos tautos.

A.R: Ar galima būtų suskirstyti tą išeivijos visą bangą keliom grupėm, kokiom nors pagrindinėm?

V.K.: Išeivijos po Antrojo Pasaulinio karo?

A.R.: Po Antrojo, būtent tų deportuotų žmonių.

V.K.: Tai pagrindinis skirtumas yra tarp tos bangos, kuri pakliuvo į Vakarus Antrojo Pasaulinio karo metu, ir žmonių, kurie įvairiais būdais Vakarus pasiekė vėliau: disidentai, pabėgėliai įvairių rūšių, kurių atsirado didesniais kiekiais maždaug nuo 1976 metų.

A.R.: Kuo skiriasi tos grupės?

V.K.: Pasikeitusia aplinka, kuri juos užaugino. Pirmoji grupė išsivežė užšaldytą nepriklausomos Lietuvos vaizdą, kurį ji išsaugojo lyg jokių pasikeitimų Lietuvoje po karo nebūtų įvykę, o antroji grupė, subrendusi jau Sovietų okupuotoje Lietuvoje, turėjo savitą gyvenimo požiūrį,

skirtingą užsigrūdinimo būdą ir kai kuriais atžvilgiais atviresnį žvilgsnį į dabartinį gyvenimą.

A.R.: Ar galima būtų tvirtinti, kad ta išeivija yra tarsi Lietuvos savotiškas modelis? Juk, mano galva, bėgo iš Lietuvos tiek šviesiausi žmonės, kurie bijojo represijų, tiek ir galbūt ne pats šviesiausias elementas, gal net asocialus. Ar buvo tarp jų koks nors sąveikis tarpusavio, pastebimas pokario laikais?

V.K.: Kaip modelis išeivija turi galimybių savyje atrasti ir geriausia, ir blogiausia to krašto, iš kurio ji yra atvykusi. Galbūt tai galiotų ir pokarinei lietuvių išeivijai. Man tačiau įdomiau yra galvoti apie išeiviją ne kaip apie atsarginę Lietuvą, bet kaip apie tiltą į Vakarus, per kurį vyktų susipažinimas su naujais pasauliais ir būtų eksperimentuojama naujais, iš savojo krašto neatsivežtais gyvenimo, galvojimo ir vaizduotės būdais. Išeivija daug kalbėdavo apie lietuvybės išlaikymą, kaip dabar Vakaruose kartais kalbama apie tai, kaip reikėtų Gorbačiovą išlaikyti. Žinoma, ir Gorbačiovą, ir lietuvybę išlaikyti būtų galima tik užkonservuojant ir vieną, ir kitą dalyką įvairiuose chemikaluose ir tada jau gyvybės nebeliktų nei lietuvybėje, nei Gorbačiove. Visas klausimas, išlaikymo problematika man atrodo gana nerimta, nes išlaikyti verta tik gyvą dalyką, o toji laikysena, kuri siekia vien išlaikyti, kaip tiktai tą gyvybę ir sunaikina. Mane labiau domina gyvoji lietuvybė išeivijoje, kurią vienu metu buvome pradėję skelbti kaip tam tikrą programą, kaip alternatyvą lietuvybės išlaikymui. Ir ta gyvoji lietuvybė turėjo susidėti iš to, kas atsirasdavo nauja lietuvių išeivių kultūroje, kas nebuvo atsinešta iš Lietuvos kaip įsitvirtinusi laikysena, bet tai, kas buvo kuriama, išbandoma, jau atsidūrus išeivijoje. Tai tuo metu mes kalbėjom apie *Literatūros lankus* kaip apie gyvosios lietuvybės elementą, kai kuriuos kitus žurnalus, kai kurias naujas politines kryptis,

jaunosios kartos įvairius eksperimentus, Algimantą Mackų ir t.t. – kaip gyvąją lietuvybę. Vakarietiško individualizmo principais paremtą, kuriais buvo bandoma įnešti kai ką naujo į tą atsineštąjį Lietuvos modelį. Tas mane daugiau domino. Aš niekada nesidomėjau išlaikymu kaip tokiu ir reikėtų su kuo nors kitu apie išlaikymo ideologiją kalbėt.

A.R.: Bet čia yra įdomus toks momentas: yra sakoma, kad lietuviams yra pavykę išeivijoje išlaikyti kultūrinį tapatumą ir kalbą. O daugiau ta lietuvybė kaip socialinis vienetas yra subyrėjęs. Ar tai yra tiesa?

V.K.: Kaip socialinis vienetas išeivija yra išsidalinusi savitarpyje į beveik uždarus ratus, tarp kurių būna nelabai daug tarpusavės komunikacijos. Man, pavyzdžiui, atrodo būdingas reiškinys, kad artimiausius draugus sutinki vieną sykį per metus penkiolikai minučių arba kad didžiausi išeivijos poetai susitinka vieną sykį savo gyvenime. Nėra tokio gyvybės srauto, kuris visus įsiurbtų ir skatintų, priverstų, reikalautų nuolat komunikuoti, kaip vyksta normalioje bendruomenėje, kaip Lietuvoje, be abejo, vyksta. Tas stovis galbūt individus išlaisvina nuo visuomeninio konformizmo prievolių ir kūrybingus žmones galėtų paskatinti būti dar kūrybiškesniais, bet tada žmogus palieki vienas pats su savo energija, su savo kūrybiniais užsimojimais ir dažnai to neužtenka. Anksčiau išeivijoje buvo gyvybės srautas, tam tikras bendras diskurso laukas, kuriame visi dalyvaudavo. Tas ypač stipriai jautėsi Vokietijoje po karo, pabėgėlių stovyklose, kada tikrai buvo atkurta atsarginė Lietuva su visom savo institucijom ir tas buvo tikras dalykas, pilnas tokio pavasariško entuziazmo, kuris jungė žmones, suradusius vienas kitą pokario griuvėsiuose. Vėliau, išvykus į užjūrius, bent Jungtines Amerikos Valstijas, tas bendrumas išsiskaidė nesulaikomai, suplonėjo, socialinis išeivijos

gyvenimas tapo gana plokščias, paviršutinis reiškinys. Ir prarado savo gelminę dimensiją.

A.R.: Jeigu taip bandytumėm apibendrinti, nors aišku galbūt anksti tokius dalykus daryti, ką išeivija yra sukūrusi, ką ji palieka po savęs, jeigu sulig šia diena ji pasibaigia? Sulig šia karta, tarkim, pasibaigia?

V.K.: Ji paliks tam tikrą skaičių knygų, tam tikrą skaičių paveikslų. Ką daugiau, aš nežinočiau tiesiog, ką turėčiau pasakyt. Yra šiek tiek perduota impulsų, gyvybiškų impulsų iš vienos kartos į kitą, bet kiekvienai kartai reikėdavo tuos impulsus pačiai atrast savo iniciatyva, jeigu ji tuos impulsus iš viso galėjo perimti. Ankstyvesnė išeivija Amerikoje yra buvusi nepaprastai gyvas reiškinys nuo XIX amžiaus pabaigos iki maždaug 1930 metų. Daugybė teatrų, laikraščių, žmonės prieš kelis metus buvę beraščiais pradėdavo skaityti mokslines knygas, leidžiamas lietuviškų leidyklų, ir tas visas kultūrinis sąjūdis beveik nepaliko jokių išliekančių pėdsakų. Aš manau, kad išeivija po Antrojo Pasaulinio karo savo kūrybinio energingumo dėka bus palikusi stambesnių, objektyvesnių vertybių, kurių niekas negalės paneigti, ir tos vertybės, be abejo, grįžta į Lietuvą. Išeivijoje į jas dažnai nebuvo kreipiama labai daug dėmesio, ypač paskutiniaisiais laikais. Lietuvoje joms dirva yra daug dėkingesnė negu išeivijoje buvo, ryškiausias to pavyzdys yra Antanas Škėma, kuris išeivijoje buvo gana izoliuotas, dažnai nepalankiai vertinamas autorius, lydimas įtarties ir neigiamų atsiliepimų apie jo kūrybą ir pažiūras. O Lietuvoje šiuo metu jis yra sulaukęs daug dėkingesnio atbalsio, nors galbūt ir ne visai suprantant jo kūrybos esminius akcentus. Panašiai, man atrodo, yra ir su visa esmiškai vertinga išeivijos kūryba. Šalia tos esmiškai vertingos išeivijos kūrybos aš rasčiau labai daug kartojimosi, to kas buvo atsinešta iš nepriklausomos Lietuvos,

bet neatnaujinta. Lietuvoje tai irgi priimama su dideliu dėkingumu, šiuo metu kaip prisiminimas to, kas buvo nepriklausoma Lietuva. Man atrodo gana baisus dalykas yra tai, kad Lietuvoje bandoma šiuo metu daugelio kultūros žmonių tiesiog atstatyti tą stovį, kuris egzistavo prieš penkiasdešimt metų. 1930 metų kultūrinę programą – lyg tai būtų daugiausiai žadantis kelias į ateitį. Tuo tarpu pasaulis jau yra nuėjęs daug toliau, kitais keliais, stato mums naujus reikalavimus, o mes, daugelis iš mūsų, vis dar bandome su juo kalbėti penkiasdešimties metų senumo schemomis. Šito išeivijoj irgi buvo daug, bet aš tai laikiau ir dabar laikau negyvu kūnu, balastu. Aš pripažįstu, kad kultūrinio balasto labai reikia tam, kad nepakiltum karšto oro balionu į beorę erdvę ir kartais tiesiog reikia išrasti tą kultūrinį balastą, jeigu jo pats neturi, vien tam, kad išlaikytum tam tikrą lygsvarą. Bet kultūrinis balastas kaip pagrindinė gyvų žmonių veiklos programa, man vis dėlto atrodo pavojingas, kiekvienu atveju – manęs asmeniškai neviliojantis dalykas.

A.R.: Dabar žiūrint į išeiviją, man susidarė įspūdis, kad kiekviena karta, atėjusi svetur, nutraukusi tiesioginį ryšį su Lietuva, tarsi sustoja toje vietoje, iš kurios jie yra atėję kultūriniu atžvilgiu. Jūs minėjote, kad priešinatės tam, kad tai yra balastas. Kaip pavyksta tą padaryti, juk praktiškai gyvenate asmeniškai beveik atskirtas nuo tos visos bendruomenės, kuri yra, sakysim, Čikagoje arba didesniuose lietuviškuose centruose? Kaip per šitiek metų pavyksta neprarasti to kultūrinio ryšio ir socialinio ryšio su Lietuva?

V.K.: Vienintelis atsakymas yra būti gyvu ir reaguoti į tai, kas vyksta šiandieniniame pasaulyje tiek Lietuvoje, tiek ir už jos ribų. Aš pats turiu daug ryškesnį jausmą reikalo atrasti praeitį negu pojūtį, kad būčiau joje sustingęs arba ją savyje užšaldęs. Mane mažai kas stebina, kas Lietuvoje

šiuo metu vyksta nuo 1988 metų. Mane stebina tiktai greitis, tempas to vyksmo ir nuosaikumas to proceso. Bet jo kryptis, tai, kad Atgimimas Lietuvoje vyksta tokiu mastu, kokiu jis vyksta, man atrodo visiškai lauktinas dalykas buvęs. Ir aš niekada negalvojau, kad Lietuva yra sukomunistinta, kad išeivija turės Lietuvos jaunimą mokyti apie laisvę. Aš nesijaučiu, kad būčiau savyje išsaugojęs užšaldytą praeities stovį, kuris verstų mane iš esmės stebėtis tuo, kas Lietuvoje vyksta. Žinoma, aš nepramačiau to, kas vyksta, bet kita vertus, manęs per daug nenustebino, nes atrodė visai natūralu ir lauktina, kad vyktų tai, kas Lietuvoje vyksta. Aš stebiuosi kai kurių vadovaujančių žmonių sugebėjimu balansuotai ir racionaliai tam stichiškam Atgimimo procesui vadovauti. Aš šiek tiek stebiuosi tuo nuosaikumu, kuris iki šiol Atgimime jaučiasi. Nuosaikia laikysena, kuri yra nebūdinga tokiems radikalių pasikeitimų laikotarpiams, bet kuri galbūt siejasi ir su lietuvių charakteriu, ir su vadovaujančių asmenybių bruožais. Bet tame vyksme, kuris dabar vyksta, aš, nors ir iš tolo, galiu jaustis dalyvaujančiu. Tad jeigu žmogus esi gyvas, dvasiškai gyvas, atviras pasauliui, nemanau, kad išeivija turėtų izoliuotis nuo savo krašto esminių vyksmų ir paversti žmogų keista, nieko rimto nebegalinčia pasakyti egzotika. Kaip aš prisimenu nepriklausomos Lietuvos laikais į atvykstančius su paskaitom Amerikos lietuvius Lietuvoje buvo žiūrima kaip į egzotiškas senienas, nepajėgiančias pasakyti nieko rimtesnio, kas turėtų ryšį su tuometine Lietuvos realybe. Man atrodo, kad tai nebūtina išeivijos pasmerktis, jeigu žmogus esi atviras ir savo viduje kritiškai gyvas ir savo aplinkai, ir pasaulio vyksmui.

A.R.: Kaip Jums asmeniškai sekėsi tą tiesti atvirumo kelią į Lietuvą? Aš turiu omeny pirmiausia Jūsų žurnalą leidžiamą. Kaip tai prasidėjo ir ar nebuvo konfrontacijos?

V.K.: *Metmenys* prasidėjo kaip jaunosios kartos balsas. Mes tuomet buvom maždaug 28-30 metų amžiaus, kai *Metmenys* buvo pradėti leisti, ir labai pasitikėjom savo sugebėjimu atrasti savo žodį, pasikviesti sau tinkamus bendradarbius ir iš vyresnių žmonių tarpo, bet patys viską spręsti savo jėgomis. Niekada neturėjome jokio užnugario ir net per daug nejautėme reikalo tokį užnugarį vyresniuose atrasti. Su vyresniais mums būdavo net sunku susikalbėti ir prisimenu, kaip nustebindavo atradimas, kad su kai kuriais už mus vyresniais būdavo galima rimtai kalbėti. Tas 1959-60 metais, kada pradėjom *Metmenis* leisti, atrodė stebinantis dalykas. Buvo susidariusi įtampa tarp kartų išeivijoje: iš Lietuvos atvykusių vyresniųjų ir Vakaruose, ypač Amerikoje, mokslus ėjusių. įvairūs psichologiniai, kultūriniai skirtumai buvo gana neperžengiami pasidarę. Vėliau *Metmenys* keitėsi, laikui, aplinkybėms ir istorinei situacijai kintant, ir nuo maždaug 1962 metų *Metmenys* pradėjo ieškoti ryšio su dabartine Lietuva, taip rašyti, kad būtų prasminga ne tik išeivijos skaitytojui, bet ir Lietuvos skaitytojui. Lietuvos skaitytojų pradėjo daugiau rastis nuo maždaug 1966 ar panašiai metų, nedaug jų tuomet dar buvo, bet nuo tada jau susidarė tiltas tarp *Metmenų* ir Lietuvos. Ir mes sąmoningai stengėmės taip rašyti, kad galėtumėm kalbėti tiek į Lietuvą, tiek į išeiviją. Tai galbūt yra *Metmenų* stiliaus būdinga savybė. Bent Tomas Venclova tvirtina, kad taip iš tikrųjų ir buvo kalbėta žmonėms panašiems į jį tame laikotarpyje, tarp 1967 ir 1976, kada jis išvyko į Vakarus.

A.R.: Bet juk *Metmenys* beveik nepasiekdavo Lietuvos?

V.K.: Nuo maždaug 1966 metų *Metmenys* pasiekdavo Lietuvą. Juos pirmiausiai nugabeno krepšininkų grupė, kuri buvo suorganizuota kaip pirmasis tiltas tarp išeivijos ir Lietuvos. Tą grupę sudarė daugiausiai sportininkai,

kurie lietuviškų knygų galbūt ir neskaitė, bet jų kiekvienas vežėsi su savim lagaminuose Mackaus fondo ir kitų leidinių, *Metmenų* ir jie Lietuvą pasiekė. Ta sportininkų kelionė išeivijoje sukėlė nepaprastą audrą. Žmonės už tai, kad važiavo žaisti krepšinį į Lietuvą, buvo mėtomi iš bendruomenės institucijų ir kitų organizacijų, skildavo šeimos, tėvai atsisakydavo bendrauti su savo draugais, kurių vaikai į Lietuvą važiuodavo arba palankiai pasisakydavo apie ryšius su Lietuva. Ir buvo susidaręs tiesiog pragaras aplink šitą ryšių su Lietuva klausimą. Bet *Metmenyse* tų ryšių mes pradėjom ieškoti nuo 1962 metų. Aš dar pats rašiau tuomet straipsnį, kuriame pasisakiau už kultūrinius ryšius su Lietuva, su sąlyga, kad nebūtų išduodami bendrieji Vakarų civilizacijos laisvės idealai, ieškant galimybės tuos ryšius užmegzti tuometinėmis sąlygomis.

A.R.: Bet juk jūs susilaukėt konfrontacijos ne tik iš tam tikros dalies išeivijos, kad bendraujate su Lietuva, bet ir iš oficialiosios Lietuvos to meto valdžios. Nes *Metmenys* praktiškai buvo pasiekiami tik specfonduose. Kaip tą galima būtų paaiškinti, ar čia yra stoka tos vakarietiškos laisvosios civilizcijos mąstymo?

V.K.: Ryšius su Lietuva buvo bandoma iš oficialiosios Lietuvos išnaudoti savo tikslams. Ir kai tai pasirodė nesėkminga, kai mūsiškiai nesidavė eksploatuojami tuometinės politinės konjunktūros tikslams, oficialiuosiuose Lietuvos sluoksniuose buvo pajustas didelis nusivylimas. *Metmenys*, Mackaus fondas, Santaros-Šviesos federacija, liberalai apskritai buvo stipriai iškoneveikti *Gimtajame krašte* ir kituose tuometiniuose oficialiosios Lietuvos organuose. Aš manau, kad mes turėjom pajėgumą nesileisti būti išnaudojami ir to vidinio tvirtumo daug kas išeivijoje nepajėgė suprast ir apsupo mus įvairiausiais įtarinėjimais, bet nebuvo padaryta kompro-

misų, nebuvo tų žmonių, kurie ieškojo tuomet ryšių su Lietuva, man artimųjų tarpe nė vieno, kuris būtų nuėjęs su sovietinės sistemos pataikavimo tarnybom. Man atrodo, kad tuo metu buvo ieškoma ryšių ne vien oficialiais kanalais, bet taip pat ir privačiais. Ir privačiais kanalais daug kas pasiekė Lietuvą ir tais laikais. Santykiuose tarp individo ir individo. Sakysim, per tuos sportininkus, kurie į Lietuvą važiavo ir nuvežė pilnus lagaminus knygų. Tos knygos buvo atiduotos privatiems asmenims, ne institucijoms. Ir kai kurie iš privačių asmenų, žinoma, slėpė iš baimės tai, ką jie buvo gavę, ir net savo artimiesiems draugams atsisakydavo parodyti. Jeigu darai protingą dalyką, tai kaip gali nepliekti iš visų pusių rykštėmis? Aš tai laikau visai normaliu dalyku, dėl to nesistebiu, net nesu to sukrėstas. Man atrodo, kad taip ir turi būt. Pagaliau taip buvo elgiamasi ir su Tumu Vaižgantu dar nepriklausomoje Lietuvoje, kada visi jį įtarinėjo iš visų pusių kaip tik dėl to, kad jis buvo visiems tolerantiškas ir norėjo dirbti tiktai Lietuvai, neparsidavęs kuriai nors ideologinei stovyklai. Tai toks likimas yra kiekvieno žmogaus, kuris turi tikslą realios naudos duoti savo kraštui, nesusirišdamas su viena ar kita ideologine srove.

A.R.: Grįžkim vėl į mūsų kraštą istorine prasme. Mes šnekėjomės su Gimbutiene, su Miłoszu apie išskirtinę Lietuvos vietą, tarsi išskirtinę vietą pasaulio kultūroje. Istoriškai žiūrint priklausome, kaip jie vadina, Vidurio Europai, ne Rytų, ne Vakarų, nes Rytų Europa yra Azija, Vakarų Europa yra Vakarų Europa. Mes istoriškai priklausome Rytų Europai, kuri iš esmės skiriasi nuo amžių nuo kitų kaimyninių Europos tautų. Ar pritartumėt tai nuomonei, kad mes nešamės iš pagoniškų laikų dar savo tą kodą, su kuriuo ateiname dabar į XX-ą amžių?

V.K.: Pagoniškas kodas, man atrodo, nebūtų visai Rytų Europai ar vidurio Europai būdingas, jis galbūt lietuviams

daugiau charakteringas negu kitoms vidurio Europos tautoms. Lietuvių elgesyje, net ir Atgimimo sąjūdyje, galima įžvelgt daug pagoniškų elementų, net ir Vakarų žurnalistai yra pastebėję kažkokių misticizmo apraiškų Atgimimo sąjūdžio veikloje. Landsbergis apibūdinamas kaip savotiškas kunigas, bet ne krikščioniškos religijos, aišku, kunigas, o kažkokio kito, nesuprantamo, Vakaruose nesuprantamo religinio sąmoningumo reiškėjas. Ir tas savotiškumas lietuvių tautinio Atgimimo, jo ritualizmas, pagaliau nekrofilija, Sibire žuvusiųjų kaulų parsivežimo ceremonijos, kapų kultas – visa tai kažkaip labai senoviška, pirmykščia atrodo Vakarų publikai, jeigu jinai tuos dalykus iš viso pastebi, ir suteikia tam tikrą specialų atspalvį Atgimimui Lietuvoje, kurio, man atrodo, bent jau Estijoje tas pats Atgimimas neturi. Bet šitas nėra būdinga visai Vidurio Europai. Man atrodo, kas galbūt visai Vidurio Europai būtų būdinga – tai skirtingas santykis su istorija, ne tiek su pagonišku sluoksniu, kurį, žinoma, Cesławas Miłoszas labai giliai yra pajutęs, bet kaip tik dėl to, kad jis yra lietuvis, o ne dėl to, kad lenkų poetas. Istorija Vidurio Europoje yra beveik visur dabarties pergyvenimo dalis, dabarties struktūros elementas, istorija yra gyva, praeitis veikia dabartyje ir turi kažkokią angažuojančią, problematizuojančią galią, kurios bent šiuo metu ji jau nebeturi Vakarų Vokietijoj. Vakarų Vokietijoj istorija dar dažnai interpretuojama kaip grėsminga, pavojinga naciškojo laikotarpio patirtis, su kuria reikėtų persigrumti. Bet joje yra mažai kas viliojančio, stiprinančio, energizuojančio ir panašiai šiuo metu jaučiama Prancūzijoje, Anglijoje, Amerikoje ir kituose vakarų kraštuose, nors tarp jų, žinoma, yra dideli skirtumai.

A.R.: Kodėl taip yra? Ar čia taip yra dėl pačios istorijos turinio, istorinės patirties, kad tai, ką galiu prisiminti aš kaip vokietis, man galbūt yra nemalonu ir aš nenoriu į tai

kreipti dėmesio, o tai, ką aš galiu prisiminti kaip lietuvis, yra kaip mano argumentas? Ar dėl to?

V.K.: Vokietija yra šiek tiek specialus atvejis, bet kiekvienas kitas kraštas irgi yra specialus atvejis, nors gal šiek tiek mažiau negu Vokietija naciškojo pergyvenimo dėka. Man atrodo, yra ryškus skirtumas santykiuose su istorija tarp didžiųjų Rytų Europos valstybių, tarp jų įskaitant ir Vokietiją. Tiek Vokietija, tiek Rusija neturi daug kuo švariai didžiuotis savo istorijoje, joje yra tiek baisybių, žiaurybių, kad šiandieninis žmogus į ją atvirai žvelgdamas negali surasti labai pozityvaus santykio su savo paties praeitimi. Tuo tarpu lietuvių istorija yra nors ir įvairių pralaimėjimų pilna, nesėkmių, aš tarp kitko svarbiausiu Lietuvos pralaimėjimu laikau drąsos praradimą XVI amžiaus pabaigoje būti avangardiška Europos mastu valstybe, vis dėlto, nepaisant tų visų pralaimėjimų, Lietuvos istorija yra palyginti švari, ne tik lyginant su anglų, ne tik lyginant su vokiečių ir rusų, bet taip pat ir su ispanų ar anglų istorijomis, turint galvoje anglų kolonialinę imperiją ir kitus dalykus. O lyginant su latviais ir estais, lietuvių istorija yra daug turtingesnė negu jų. Čia dabar kai kurie Vakarų korespondentai yra pastebėję, kad lietuvių Atgimimo sąjūdis yra už latvių ir estų šiuo metu drąsesnis, ne vien dėl demografinės padėties skirtumų Lietuvoje, palankesnio aukštesnio lietuvių procento, palyginus su latvių ir estų, bet taip pat ir dėl skirtingos istorijos formos. Lietuvių istorija turi savyje didingumo, drąsos, užsimojimų stambesnį formatą negu latvių ir estų ir tas paskatina lietuvius ir šiandien stipriau, ryžtingiau laikytis savo šiandieninėje situacijoje. Tai šiuo atveju lietuviai yra gana laimingi savo santykyje su istorija: jie turi istoriją, kuri yra palyginti švari su kitų kraštų, europinių kraštų istorijomis ir taip pat pakankamai turtingą savo didingumu, savo užmojais, kad iššauktų,

paskatintų, padrąsintų, suteiktų dvasinės paspirties. Panašiai galima būtų analizuoti ir kitų Vidurio Europos kraštų santykį su jų istorijomis. Kiekvienas atvejis yra skirtingas, žinoma, ir čia reikėtų leistis į detališkas lyginamąsias studijas, kad tą klausimą pilnai išaiškinti, bet kai kas galvoja, kad vidurinės Europos istoriškumas, jos randama savo istorijoje gyvybiška reikšmė taip pat siejasi su jos politinės situacijos nelaimingumu ir ekonominiu atsilikimu. Kraštai, kurie ekonomiškai nepakankamai išsivystę ir pergyvena nelaimingas politines situacijas, iš viso turi tendencijos ieškoti atsakymo savo istorijoje, stiprybės, identiteto, atspirties savo istorijoje, kaip kompensaciją prieš skausmingą dabartį. Aš manau, kad tai nėra visas atsakymas. Iš dalies, be abejo, čia būtų tiesos, bet tai nėra visas atsakymas į klausimą, kodėl Rytų Europa turi skirtingą santykį su savo istorija.

A.R.: O kokia gali būti kita to atsakymo dalis?

V.K.: Tai aš tą jau trupučiuką pasvarsčiau, kalbėdamas apie Lietuvos istorijos specifiką. Lietuvos istorija yra įdomi tuo atžvilgiu, kad ji, viena vertus, nepasižymi didelėmis niekšybėmis, lietuviai niekada nesielgė su kitais blogiau, negu su saviškiais. Ir nedalyvavo masiniuose vienokių ar kitokių žmonių persekiojimuose, su vienintele ryškesne išimtimi Antrojo Pasaulinio karo metu, kada tam tikra maža lietuvių dalis dalyvavo žydų naikinimuose, kas buvo priešinga visai istorinei lietuvių tautos patirčiai. Tad visiškai nebūnant šovinistu ar nekritišku lietuvių istorinei patirčiai, vis dėlto turbūt būtų galima pripažinti, kad lyginat su kitomis Europos šalimis, lietuvių istorija yra palyginti moraliai švari. Jai po XVI amžiaus pabaigos trūksta veržlumo, užsimojimo, lietuviai iš stambesnių savo užsimojimų vis pasitraukia į konservatyvų saugojimo projektą ir tame yra silpnybės žymių, bet nėra tokių kiekių žiaurių ir brutalių elgesių kaip daugelio kitų

kraštų istorijoje, pradedant Ispanija ir baigiant Rusija. Bet iš kitos pusės, kaip aš irgi jau minėjau, Lietuvos istorija turi savyje, bent jau iki XVI amžiaus pabaigos, didybės, dvasinės energijos, politinės vaizduotės, pažangumo užmojų, kurie ir šiandien tebėra įspūdingi. Visa bėda, kad po XVI amžiaus pabaigos visa tai pranyksta ir tam tikras nervo praradimas jaučiamas, drąsos išsekimas jaučiamas, kurį pakeičia formos, savo paveldo saugojimas pakeičia dvasinę energiją, veržimąsi ir taip tęsiasi iki XX amžiaus pradžios.

A.R.: Lietuva veržiasi dabar į laisvąją Europą. Kokį kraitį atsineša: dvasinį, istorinį, moralinį ar kultūrinį? Su kokiu kraičiu įeina Lietuva, jeigu įeis, į laisvąjį gyvenimą?

V.K.: Aš nebūčiau linkęs ieškoti labai išskirtinės misijos lietuvių ar bet kokiai kitai tautai. Be abejo, kiekviena tauta turi savo savybes ir savo vidinius išteklius, kurie šiek tiek skiriasi nuo kitų tautų, bet tas viskas priklauso nuo aplinkybių, kuriose tie ištekliai realizuojami ir taip pat nuo atskirų individų energijos, jų drąsos būti nepriklausomais žmonėmis, jų nepasitenkinimu tuo, ką jie yra paveldėję, tuo, kas jiems yra duota. Tautų laikysena keičiasi istorijos eigoje, jų kultūriniai įnašai irgi gali kartais gana greit pakist. Man atrodo, kad lietuvių dabartinei būklei yra būdingas išsikalbėjimo noras, savotiška išsikalbėjimo terapija. Po 45 metų Sovietinės okupacijos, grįžus Raudonajai armijai 1944-45 metais, tai visai suprantama. Bet laikotarpis nėra pats kūrybiškiausias ir aš tikiuosi, kad ilgainiui šią išsikalbėjimo terapiją pakeis susikaupimas, kondensavimas savo energijos labiau lakoniškam, labiau koncentruotam veiklos ir kalbėjimo būde. Dabar kuo galima remtis lietuvių tradicijoje, ieškant savyje stiprybės, būtų labai sunku atsakyti. Man atrodo, kad skirtingi žmonės gali savo stiprybės ieškoti skirtinguose savo tradicijos elementuose. Tradicija yra įvairi: yra

Didžiosios Lietuvos, yra Mažosios Lietuvos, galima giliau reaguoti į XIX amžiaus Lietuvą ir savyje atrasti panašumų jai, galima giliau reaguoti, kaip aš kad reaguočiau, į XVI amžiaus Lietuvą ir joje atrasti daugiau panašumų sau, negu XIX amžiaus Lietuvoje. Tad nepajėgčiau apibūdinti vieno kokio bruožo lietuvių tradicijos ar jų kultūros, kuris garantuotų skirtingą, specialų įnašą, kurį lietuviai galėtų duoti šiandieninei Europai. Jų patirtis totalitarizmo gadynėj galbūt įgalina lietuvius, kaip ir kitas Rytų ir Centro Europos tautas, kurti posttotalitarinę kultūrą, kuri peržengtų ankstyvesnės modernistinės epochos kai kuriuos ribotumus ir atrastų rezonanso tarp elementų, kuriuos modernioji kultūra yra išskyrusi kaip priešingybes, kaip neperžengiamas priešingybes. Man rodos, kad dabar yra galimybių posttotalitarinėje kultūroje surasti rezonanso, naujo rezonanso tarp moralės, estetikos ir mokslo, tarp sekuliarinio galvojimo ir religinio galvojimo, tarp dalykų, kurie modernioje epochoje Vakaruose būdavo laikomi priešingais ir tarpusavyje kovojančiais. Bet tai būtų bendra visai Rytų Europai. Ar lietuviai turės pakankamai vaizduotės tame projekte lygiai su kitais dalyvauti, sunku pasakyti. Lietuviai kartais per daug linkę būti laimingi savo tarpe ir ieškoti šilumos tame, kas įprasta, jų pačių prisiminimuose, dalintis be galo su kitais, kurių prisiminimai irgi yra panašūs, ir neišeiti iš to rato, iš to užburto saviškių bendruomenės lauko, kuriame jie galbūt kartais per daug patogiai jaučiasi. Tad gal reikėtų sakyti, kad lietuvių įnašas Europai priklausys nuo to, ar lietuviai pradės mažiau patogiai jaustis saviškių tarpe ir bus to jausmo priversti veržtis už įprastinės patirties ribų. Užsidarymas įprastinėj patirty pavojingas dalykas, juo labiau, kad ta patirtis tokia pritrenkianti, apsunkinanti. Iš jos išsivaduoti ir žvelgti į šiandienos uždavinius, ne tiek ieškant stiprybės praeityje, kiek sprendžiant, kokie bus

ateities horizontai – man rodos, kad į tą reikėtų daugiau kreipti dėmesio. Nors galbūt ši diena ir nėra pats tinkamiausias momentas šitokiam persiorientavimui. Turint galvoje dabartinę blokadą ir politinį intensyvumą, kuris jaučiasi kiekviename Lietuvos žingsnyje.

A.R.: Jei galima dar pabaigai keletą klausimų asmeninių. Kaip atsitiko, kad Jūs gyvenate Vakaruose, o ne Lietuvoje?

V.K.: Aš buvau išveštas vaiku į Vokietiją 1944 metais. Pats nesirinkau važiuot, taip pat ir nesipriešinau vežamas ir daug dalykų mano gyvenime iš viso atsitinka nežinant, ką darai, nepasirenkant. Aš ir savo profesiją pasirinkau jos nepažindamas, bet reikėjo užpildyti formuliarą, stojant į universitetą, ir jame nurodyti, kokią specialybę noriu studijuoti, tai pasirinkau sociologiją, nors tuomet labiausiai domėjausi istorija ir filosofija ir galvojau kažkaip nepažindamas to, kas Amerikoj buvo laikoma sociologija, kad kaip tiktai toje šakoje galėsiu savo istorinius ir filosofinius interesus toliau vystyti.

A.R.: O kodėl Jums taip svarbu buvo istorija ir filosofija?

V.K.: Negalėčiau pasakyti dabar, aš bendrai nesu linkęs į savo praeitį žvelgti. Yra tiek daug aktualių uždavinių, kuriuos reikia šiandien spręsti, kad negaliu nei prisminti, nei noriu galvoti apie tai, kas vyko mano praeityje. Istorija man iš viso įdomi kaip studijų laukas, o ne kaip mano paties gyvenimo dalis. Šiuo atžvilgiu man prisimena Konfucijaus atsakymas į klausimą, ar egzistuoja dvasios ir dievai. Konfucijus atsakė, kad jis turi pakankamai rūpesčių nuspręsti, kaip etiškai elgtis šiandieninėje dabartyje, kad iš viso galvotų apie tai, ar dievai ir dvasios egzistuoja. Aš turiu panašų santykį su savo paties praeitimi. Ji manęs ypatingai neangažuoja, ypatingai nedomina. Yra įdomesnių dalykų, negu galvoti apie tai, ką aš praeityje dariau ar ko nedariau. Juo labiau, kas aš ir negaliu atsiminti dažniausiai.

A.R.: Dar vienas istorinio pobūdžio klausimas. Kalbant su Marija Gimbutiene išėjo kalba apie matriarchalinę visuomenę, apie moteriškumo pradą bendruomenėje ir tautoje ir Jums, be abejo, žinoma, kaip ji pagrindžia tą moterystės prado gėrį, rekonstruoja priešistorinę visuomenę, kuri buvo pagrįsta tuo principu ir aprašoma, kad tai buvo visuomenė be karų, be skriaudų, ir tyrinėdama dabartinę Lietuvą, stebėdama dabartinę Lietuvą bent iš tolo, ji atskiria, atpažįsta tam tikrus to matriarchalizmo rudimentus, liekanas. Jūs esate studijavęs taip pat moteriškumo ir vyriškumo pradus literatūros pavyzdžiais. Ar čia Jūs asmeniškai pastebit tuos dalykus, apie kuriuos kalba Marija Gimbutienė? Tuos archaiškus moteriškumo pradus?

V.K.: Galbūt, bet visų pirma aš galvočiau, kad yra skirtumas tarp kultūros simbolinių formų ir visuomeninio elgesio. Taip kad jeigu literatūroje vaizduojamos stiprios ir drąsios moterys, tai dar nereiškia, kad moterys turi lygias teises ir gyvenime. Sakysim, galbūt neblogas pavyzdys būtų XIX amžiaus rusų literatūra, taip pat Amerikos negrų ir Pietų Amerikos, kur visur yra stiprios moters tipas gana dažnai atrandamas literatūroje, stipresnis negu vyro. Vyras klaidžioja, padalintas į dalis, o moteris sveika, stipri, atstovaujanti gamtos jėgą. Bet tuo tarpu visose tose trijose visuomenėse moteris buvo eksploatuojama, subordinuotà vyrų galiai, mušama. Ir yra tokia bedugnė tarp to, kas vaizduojama kultūriniuose įvaizdžiuose, ir to, kas vyksta visuomeniniame gyvenime. Tai pirmas dalykas. Antra, mano supratimu, yra per didelis laiko tarpas tarp pagoniškosios mitologijos ir dabarties. Vis dėlto krikščionybė Lietuvoj įvesta XIV-XV amžiuje ir nors truko dar kelis šimtmečius, kol ji įsitvirtino, aš galvočiau, kad Lietuva buvo sukrikščioninta iš esmės tiktai XIX amžiuje, maždaug vyskypo Valančiaus laikais. Vis dėlto yra pakankamas laiko tarpas, pakankamas istorinis laikotarpis

tarp pagonybės, kaip koherentiškos sistemos sunaikinimo pradžios, ir dabartinio laikotarpio. Ir tame laikotarpyje, tame periode tarp XV ir XX amžiaus, Lietuvoje yra įvykę gana žymių istorinių pakitimų, kurie priverčia šiek tiek abejoti matriarchato tezės pritaikomumu dabarčiai. XVI amžiaus Reformaciją galima interpretuoti kaip tam tikrą vyriško principo iškėlimą ar bandymą iškelti į pirmąjį planą. Reformacijoje buvo ypač pabrėžiamas Dievo Tėvo autoritetas. Mikalojus Radvila Juodasis kaip tiktai dėlto nesutiko su Kalvinu. Kalvinui rūpėjo sielos išganymas, o Mikalojui Radvilai Juodajam rūpėjo Dievo primato iškėlimas iš švenčiausios trejybės kitų dviejų elementų. Ir Radvila Juodasis, vos tapęs kalvinistu, tuoj pradėjo intensyvią korespondenciją, ginčydamasis su savo aukščiausiu religiniu autoritetu Kalvinu šiuo klausimu. Tai tas Dievo Tėvo iškėlimas virš Šventosios Dvasios, Kristaus, šventųjų, Mergelės Marijos gali būti psichologiškai interpretuojamas kaip vyriško principo bandymas įtvirtinti pirmajame plane. Tam tikras psichokultūrinis pakitimas, kuriame matristinę charakterio struktūrą buvo bandoma pakeisti, revoliuciškai pakeisti į patristinę charakterio struktūrą. Aš matau panašų bandymą XIX amžiaus pabaigoje, vykstantį Lietuvos liberalų ir socialistų tarpe, kur buvo, žinoma, jau nebekalbama apie Dievą Tėvą, bet Kristus buvo cituojamas kaip revoliucinis modelis, kaip tam tikra moralinė paradigma, kurią ir Vincas Kudirka, ir Steponas Kairys – socialistų vadas – mini kaip modelį moralinei jų laikysenai sekuliarinėje plotmėje. Čia aš negaliu tos temos plačiau išvystyti, bet man atrodo, kad Lietuvos istorijoje tarp XVI amžiaus ir XIX amžiaus yra įvykę gana radikalių bandymų transformuoti tradicinį matriarchalinį, matristinį lietuvių charakterį, jam suteikiant labiau individualistinį, iš savęs sprendžiantį ir ta prasme galbūt šiek tiek patristinį charakterio pobūdį. Kiek tie bandymai buvo

sėkmingi, sunku pasakyti, Reformacija, be abejo, žlugo ir XVII amžiaus pirmojoje pusėje išsivystęs katalikiškasis barokas kaip tiktai labai kultyvavo moteriškąjį principą, Marijos kultą ir visa kita. Tai pirmasis bandymas pakeisti moteriškąjį lietuvių "charakterį" į "vyriškąjį" charakterį nepavyko. Bet vis dėlto tai, kas buvo paveldėta iš pagoniškųjų laikų, buvo iššaukta kovon XVI amžiuje. Buvo bandoma pakeisti ir taip pat galbūt toks bandymas buvo pakartotas XIX amžiaus pabaigoje ne vien radikalų ir liberalų tarpe, bet, iš dalies, net ir katalikų tarpe. Galbūt Jakštą-Dambrauską būtų galima laikyti irgi dalyvavusiu šitame racionaliame, disciplinuojančiame lietuvių charakterio pakitime ar bandyme jį pakeisti. Visa tai, žinoma, vėliau – Stasį Šalkauskį, visa tai man sukelia tam tikrų abejonių apie bandymus išvesti tiesioginę liniją tarp baltų mitologinio sluoksnio ir dabarties. Tarp jų aš matau istorinių pakitimų, kurie vyko ne tiktai politinėje ar kultūrinėje, bet taip pat ir psichologinėje plotmėje. Ir todėl situacija man atrodo komplikuotesnė. Ir klausimas man atrodo spręstinas istoriškai, rekonstruojant visą istorinį procesą, jo detalėse, šimtmetį po šimtmečio, o ne darant šuolį iš pagoniško, archaiško laikotarpio iki dabarties. Aš matau procesą, kurį pertraukė įvairūs pakitimai, o ne paprastą tęstinumą, šį klausimą svarstant.

Iš videojuostos išrašą padarė Dalia Cidzikaitė

POKALBIAI APIE ATMINTĮ IR ATEITĮ: HOLOKAUSTO ISTORIOGRAFIJA IR YPATINGI ARCHYVAI VOKIETIJOJE, LENKIJOJE IR LIETUVOJE

Kai žmonės tyli,
akmenys prabils.
J.G. Herder

Vilniaus Goethe Haus ciklas: „Prisiminimų terapija".

Lietuvių ir vokiečių kultūrinis suartėjimas žymiai suaktyvėjo, kai 1999 metais Vilniuje įsikūrė Goethe Haus Kultūros Institutas. Vilniečiams organizuojami kalbos kursai ir įvairūs įdomūs renginiai. 2000 m. pavasarį jauna rašytoja Alissa Walser, dviejų prestižinių literatūros premijų laureatė (už romaną *Geschenk*), pristatė savo naujausią apsakymų rinkinį *Die kleinere Haelfte der Welt* („Mažesnioji pasaulio pusė"), kuris jau verčiamas į lietuvių kalbą. Institutas surengė vokiečių režisieriaus Werner Herzog filmų retrospektyvą, Bacho koncertą ir prisidėjo prie *Literatūros Ekspreso 2000*. Su Goethe Haus parama įvyko Oskaro Koršūnovo spektaklio „Ugnies veidas" premjera (pagal Mariaus von Meyenburgo pjesę *Feuergesicht*). Literatūros puoselėjimas yra Goethe Haus Instituto tradicija.

Šalia literatūros Goethe Haus Institutas skatina atvirą žvilgsnį į istoriją. 1999 m. buvo pravestas istorinių pokalbių ir diskusijų ciklas *Ach Europa*. 2000 m. vasarą (nuo birželio iki spalio) ciklas buvo tęsiamas, papildytas naujomis temomis ir naujais paskaitininkais bei pašnekovais. Naujai įvesta tematika yra jautri: slaptųjų saugumo bylų stovis pokomunistiniuose kraštuose ir holokausto traktavimas istorijos moksluose, politikoje ir žmonių at-

mintyje. Viešose diskusijose vokiečių, lenkų ir lietuvių mokslininkai turėjo galimybę šias temas pristatyti, panagrinėti, aptarti ir palyginti. Naujojo ciklo kryptį nusako jo pavadinimas: „Atmintis – prisiminimų terapija." Goethe Haus Instituto vedėjas ir ciklo iniciatorius yra dr. Martin Waelde. Jo pastangomis simpoziumai vyko ramioj intelektualinėj atmosferoj.

„Atminties" ciklą atidarė 2000 m. birželio 2 d. buvęs Vakarų Vokietijos prezidentas Richard von Weizsaecker pokalbyje su buvusia Lietuvos Respublikos premjere Kazimiera Prunskiene apie Europos Sąjungą ir Lietuvos ateitį. Ciklas pasibaigė spalio 2 d. Uždarymui buvo pakviesti Vokietijos ir Lenkijos Nobelio laureatai Günter Grass, Czesław Miłosz ir Wysława Szymborska. Lietuvą atstovavo Tomas Venclova. Rašytojai dalinosi asmeniškais prisiminimais ir analizavo savo tautų asmenines ir kolektyvines atminties bei atsakomybės sąvokas. Dabar jų žodžiai jau atspausdinti atskiroj brošiūroj.

Rasti tiesą apie praeitį yra sunkus ir sudėtingas procesas. Profesorius Saulius Sužiedėlis yra teigęs, kad šalia istorinės tiesos, pagrįstos faktais ir dokumentais, gyvuoja asmeninės atminties tiesa, kurioje tie patys įvykiai dažnai atsispindi kitoje šviesoje ir įgauna visai kitus kontūrus. Individo ar grupių sąmonėse istorinė atmintis gali iškreipti įvykių eigą ir sukurti net visai nebūtų įvykių. Dar viena atminties forma – atmintis perduodanti istorinę patirtį iš kartos į kartą. Lietuvos XX amžiaus istorija išsivystė po žiaurumo ir netekties ženklu. Psichologai teigia, kad kuo didesnė trauma, tuo nepatikimesnė asmeninė atmintis.

Vakaruose, ypač Vokietijoje ir JAV, Holokaustas yra šiuo metu viena iš centrinių politinių, mokslinių ir visuomeninių temų. Vokietijoje veikia valstybės išlaikomi Holokausto tyrimų ir diskusijų centrai kuriuose šiuo metu intensyviai tiriami įvykiai Lietuvoje, Lenkijoje, Rumunijoje ir Ukrainoje. Pasak dr. Waelde, sugebėjimas (ar nesugebėjimas) pažinti istorinę tiesą ir priimti atsakomybę tapo žmonių ir tautų moraliniu rodikliu. Todėl ir šiame reportaže didžiausias dėmesys skiriamas Holokaustui.

Daug kas gali paklausti, ką Vokietijos praeitis turi bendro su Lenkija ar Lietuva? Daug kas Lietuvoje piktinasi per dideliu dėmesiu Holokaustui. Gali būti, kad tie asmenys nėra pakankamai ir objektyviai susipažinę su pagrindiniais faktais. Tiesa, rasizmo politika ir žydų tautos išnaikinimo planai gimė Trečiojo Reicho lyderių smegenyse. Bet žudymo procesas, deja, prasidėjo ir buvo vykdomas ne Vokietijoje ir ne Vakarų Europoje. Vienas iš pirmųjų kraštų, kuriame įvyko vieši masiniai žydų šaudymai buvo Lietuva. Pogromai ir žudymai prasidėjo įvairiuose vietovėse ir pasireiškė jau pačioje karo pradžioje, vokiečių kariuomenei užėmus Kauną, tačiau pogromus vykdė lietuviai. Užėjo tikra kerštо ir neapykantos orgija. Per netikėtinai trumpą laiką Lietuvoje tapo sunaikinta istorinė Lietuvos žydų-litvakų bendruomenė, turtinga šimtmetinė kultūra, beveik visa jidiš gentis. Dalį nužudytų žydų turtų pasisavino lietuviai, neretai buvę kaimynai. Tai šalti faktai, kurių paneigti nebegalima. Profesoriaus Atamuko žodžiais skaudžiausia yra tai, kad Lietuva tapo tarsi „eskperimentiniu poligonu", pirmas

kraštas Europoj, kuriame buvo praktiškai išbandyta ir sėkmingai įvykdyta totalinio žydų šaudymo strategija.

Lenkijoj situacija buvo šiek tiek kitokia. Lenkijos vardas siejamas su visame pasaulyje išgarsėjusiom mirties stovyklom Oswięncim (Auschwitz) ir Treblinka-Birkenau. Šios koncentracijos stovyklos buvo įsteigtos Trečiojo Reicho vadovybės įsakymu Lenkijos okupacijos pradžioje. Iš pradžių ten buvo suvaromi ir marinami Lenkijos žydai, o po to masiškai suvežami žydai iš kitų Europos šalių. Sistemingas žydų žudymas dujų kamerose prasidėjo 1942 metų žiemą. Jis buvo sparčiai vykdomas iki pat karo pabaigos. Karui pasibaigus iš kacetų išsigelbėjusių į buvusias gyvenvietes grįžtančių žydų neretai laukdavo pogromai iš lenkų pusės, ypač Lenkijos rytinėje dalyje, kuri prieš vokiečių atėjimą buvo okupuota komunistų.

Vokiečiai buvo iniciatoriai, bet Lietuvoje ir Lenkijoje jie rado pritarėjų ir vykdytojų. Plačioji visuomenė laikėsi apatiškai. Aišku, buvo išimčių, daug gerų žmonių rizikavo savo gerbuviu ir gyvybe, bet jų buvo palyginti nedaug. Pastaruoju metu Holokausto tyrimai gerokai prasiplėtė, nes atsidarė anksčiau neprieinami archyvai Rusijoj, Rytų Vokietijoj ir visoje Rytų Europoje. Archyvai yra stebėtinai pilni ir konkretūs. Visus faktus galima patikrinti ir dokumentuoti, atskirti mitus nuo teisybės. Tokia yra dabartinė situacija.

Akistata su praeitim (vokiškai *Vergangenheitsbewaeltigung*) anksčiausiai prasidėjo buvusioj Vakarų Vokietijoj. Šį procesą aptarė profesorius dr. Norbert Frey iš Bochum universiteto, vienas pasižymėjusių jaunesnės kartos nacionalsocialistinio laikotarpio istorikų. Procesas lėtai juda į priekį jau 50 metų. Paskutinį etapą sukūrė abiejų Vokietijų

susivienijimas. Vokiečių nueitas kelias tiesos link parodo, koks tas kelias lėtas ir vingiuotas.

Pirmas etapas sutampa su Niurnbergo procesu Vakarų Vokietijoj tuoj po karo pabaigos. Niurnbergo teismas teisė ir nubaudė nacių režimo vadus už jų nusikaltimus prieš žmoniją. Sąjungininkai greitosiomis suorganizavo denacifikacijos ir re-edukacijos kursus. Po to valstybinėse įstaigose ir savivaldybose matėsi vėl tie patys veidai. Vakarų Vokietijos vyriausybė pasmerkė antisemitizmą ir Trečiojo Reicho politiką. Bet didžioji dauguma, taip neseniai patikėjusi savo pranašumu, nesugebėjo priimti jai primetamų kaltinimų. Trauma buvo per didelė, atmintis aklinai užblokuota. Įsiviešpatavo tyla, kuri tęsėsi beveik dvidešimt metų.

Vieni iš pirmųjų pradėjo laužyti praeities tabu romanistai Günter Grass ir Heinrich Boell. Prie jų prisidėjo šveicarų dramaturgai Friedrich Duerrenmatt ir Max Frisch. Jų romanai ir dramos turėjo daug bendrų psichologinių temų: visuomenės tylėjimo ir lengvo prisitaikymo politika, masinės psichozės poveikiai, kaltės ir atsakomybės racionalizavimas ir panašiai. Žydų tragedija buvo minima, bet dar netiesiogiai. Visa vokiečių nusikaltimų skalė atsivėrė tik 1961 m., vykstant Eichmanno teismui Izraelyje. Po poros metų (1963–1965) Vakarų Vokietijoje vadinamoji Auschwitzo byla (*Auschwitz Process*) atidengė konkrečius nusikaltimus. Šie teismai įrodė, kad žydų persekiojimas ir naikinimas buvo nepaneigiamas istorinis faktas, tiksliai suplanuotas ir brutaliai įvykdytas Trečiojo Reicho vadovybės įsakymu. (Terminas „holokaustas" tais laikais dar nebuvo vartojamas). Dramaturgas Peter Weiss, pritaikydamas scenai Auschwitzo teismo protokolus,

sukūrė šiurpią dokumentinę dramą *Die Ermittlung* (1965). Dramaturgas Rolf Hochhuth publikavo ilgą istorinį vaidinimą *Der Stellvertreter* (1963), mesdamas apkaltinimą Katalikų bažnyčios hierarchams ir pačiam Šventajam Tėvui Pijui XII už tylėjimo politiką. Prancūzijoj Claude Lanzmann, pasiremdamas archyvine medžiaga ir pokalbiais su gyvais liudininkais, sukūrė įtakingą dokumentinį filmą apie Oswięncimą ir Treblinką, pavadintą *Shoah* (Katastrofa). Visi čia minėti autoriai ir jų darbai susilaukė pasaulinio dėmesio, bet Vokietijoj jie palietė palyginti siaurus susirūpinusių žmonių sluoksnius.

„Prisiminimų terapija" pasiekė apogėjų 1979 metais, kai Vokietijoj televizijos ekranuose pasirodė amerikiečių serialas „Holokaustas". Nuo to laiko įsigalėjo Holokausto terminas ir sąvoka. Jaunoji vokiečių generacija, užauginta nežinioj, apkaltino savo tėvus dėl jų tylėjimo ir garsiai pareikalavo tiesos apie Hitlerio režimą ir savo tėvų bei senelių vaidmenį. Prasidėjo plataus masto viešos diskusijos, nesibaigiantis paneigimų, kaltinimų, pasiteisinimų ir apgailėjimų procesas. Augant norui susipažinti su praeitim, knygynai prisipildė verstinės Holokausto literatūros. Buvo perrašomos mokyklų programos, organizuojamos išvykos į buvusias koncentracijos stovyklas, skatinami asmeniniai prisiminimai, ruošiami moksliniai simpoziumai, vykdomi istoriniai tyrimai. Atsidaro revizionistų, reliatyvistų ir apologetikų, „dviejų diktatūrų" teorijos, svarstymai apie Holokausto unikalumą. Išgarsėjo vadinamas „istorikų ginčas" (*Historikerstreit*). Daug dėmesio susilaukė klausimas, ar „galutinis sprendimas" (*Endloesung*), kuris buvo priimtas 1942 m. žiemą vadinamoje Wannsee konferencijoje, buvo paties Hitlerio įsakytas (pats

Hitleris toje konferencijoje nedalyvavo) ar bendros dinamikos reiškinys. Prasidėjo moksliniai katalikų bažnyčios, vyskupijų ir Popiežiaus Pijaus XII laikysenos nagrinėjimai, kurie ir šiandien nėra galutinai išspręsti. Laikui bėgant paaiškėjo, kad Hitlerio režimo ideologija ir indoktrinacija padarė nepaprastai didelę įtaką tais laikais brendusių vokiečių mentalitetui. Ne visiems sekėsi jas išrauti. Sunkiausia buvo jau po karo gimusiai generacijai.

1984 metais profesorius ir redaktorius Guenther Gillesen pasiūlė Holokausto temą užbaigti. 1985 metais Vakarų Vokietijos prezidentas Weizsaecker Antrojo pasaulinio karo 40–tųjų metinių proga išsakė tai, ko dar niekas kitas nedrįso pasakyti: nors jaunesnė karta net nebuvo gimusi, visi vokiečiai, jauni ir seni, kalti ir nekalti, iš kartos į kartą turės nešti savo praeitį ir atsakomybę už ją. Susikirto du iš esmės skirtingi požiūriai, kurie iš dalies tebegalioja.

Demokratinėje Rytų Vokietijoj Holokausto pažinimo procesas buvo kitoks. Tuoj po karo pabaigos į tuometinę Sovietų zoną suvažiavo daug Vokietijos žydų-komunistų iš įvairių kraštų. Vokietijos Komunistų partija paskelbė deklaraciją, kad visi vokiečiai, balsavę už Hitlerį, buvo atsakingi už Hitlerio režimo įvykdytus nusikaltimus prieš žmoniją, nors žydų žudynės nebuvo specialiai minimos. Atskiri asmenys gavo kompensacijas. Bet šis iš pradžių žydams parankus klimatas labai greitai pasikeitė. 1949 m. Tarybų Sąjunga pradėjo remti „progresyvias" arabų šalis ir žydai tapo nepatikimu elementu. Visoje Tarybų Sąjungoje pradėjo rastis stiprios antisionistinės ir antisemitinės tendencijos ir žydų komunistų valymas. Žydai buvo kaltinami šovinizmu, kosmopolitizmu, antitarybine kapi-

talistine-imperialistine konspiracija arba tiesiog špionažu. Naujai susikūrusioj Demokratinėje Rytų Vokietijoje situacija niekad nebuvo tokia aštri kaip Rusijoje, bet antisemitizmas ruseno. Gorbačiovo laikais politinė kryptis vėl pasikeitė. Šis epizodas buvo per trumpas, kad iš esmės pakeistų įsisenėjusias tendencijas. Po abiejų Vokietijų susijungimo, vakariečių pozicija nerado didelio atgarsio, o tam tikruose sluoksniuose net sukėlė priešingas reakcijas. (Beveik visos neo-nacių gaujos kilo iš Rytų Vokietijos). Pastaruoju metu abiejose dalyse jaučiama pastangos suprasti Holokausto tragediją. Vokietijos vyriausybė valstybiniu mąstu prisiėmė atsakomybę už Trečiojo Reicho nusikaltimus, ir tai atsispindi įstatymuose, politikoj, moksle ir grožinėj literatūroj. Holokausto tema yra integruota į pilietinio ugdymo programas vidurinėse mokyklose ir antisemitiniai išpuoliai bei Holokausto neigimas yra baudžiami įstatymais ir numatyta tvarka. Holokaustas šiandien yra integrali ir neištrinama dalis vokiečių istorinės atminties. Vokiečių susidomėjimas judaizmu ir žydų kultūra yra beveik mada. Toks demonstratyvus dėmesys turi savo pavojų. Jis lengvai gali nuslysti į paviršutiniškumą, tragedijos bagatelizavimą.

Holokausto istoriografiją Lenkijoj pristatė dr. Bogdan Musial, Vokiečių Istorijos instituto Varšuvoje bendradarbis. Galinga senovinė trijų milijonų žydų bendruomenė Lenkijoj po karo buvo sutirpusi į nežymią mažumą, kuri Lenkijoj nesijautė saugi. Pirmieji žydų žudynių istorikai buvo Lenkijos žydai, bet augant antisemitizmui jie pasitraukė į Izraelį ar į JAV. Lenkų istorikai savo dėmesį skyrė vokiečių nusikaltimams. Lenkų požiūriu, Vakarų Europos istoriografija buvo vienpusiška ir antilenkiška,

akcentuodama lenkų antisemitizmą ir ignoruodama sovietinio režimo terorą ir tikrus ar tariamus žydų komunistų nusikaltimus prieš lenkų tautą. Lenkų kolektyvinėj atmintyj kentėjo žydai, bet ne mažiau kentėjo ir lenkai, patys būdami aukos.

Nauji, platesni horizontai atsivėrė tik „Solidarność" laikais. Atsiradus daugiau informacijos, susipažinta su Vakarų autorių tyrimais ir dabartine Holokausto sąvoka, Eichmanno byla, Hannah Arendt raštų vertimais, imta spausdinti žydų prisiminimai. Lenkų istoriografijoj niekados nebuvo bandoma paneigti Holokaustą (kaip Vakaruose), bet lenkai visą laiką protestavo prieš Vakaruose įsigalėjusią sąvoką, kad Auschwitz-Oswięncimas yra vien žydų simoblis. Lenkų katalikų bažnyčia reikalauja sau lygių teisių ir šalia menorų ir Dovydo žvaigždžių stato kryžius. Ši kontroversija ir dabar apsunkina vis dar įtemptus santykius tarp lenkų ir žydų. Šiuo metu Lenkija yra transformacijos stadijoj. Daromi rimti žingsniai rasti bendrą kalbą. Universitetai organizuoja konferencijas, į kurias kviečiami mokslininkai žydai. Lenkų katalikų vyskupai šią vasarą paskelbė viešą apgailėjimą. Svarstomas žydų turto restitucijos įstatymas. 2001 metais Lenkijoj įvyks pirmosios „Atminties ir vilties" eisenos.

Dr. Musial yra kilęs iš rytų Lenkijos, kuri kentėjo nuo abiejų okupacijų. Pabėgęs iš Lenkijos, jis studijavo Vakarų Vokietijoj ir apgynė disertaciją apie žydų persekiojimą okupuotoj Lenkijoj. Čia, ypač rytinėj Lenkijoj, po karo vyko pogromai, kurie išgarsėjo savo brutalumu. Jie dabar tapo tyrimų objektu. Panašiai kaip ir šiandieninėj Lietuvoj jaučiama stipri tendencija kaltę suversti patiems žydams. Dr. Musial tyrimai liečia jo gimtąjį

Liublino rajoną ir vokiečių civilinę administraciją Generalinėj gubernijoj. Jo paskutinė knyga (2000 m.) *Kontrrevolutionaere Elemente sind stets zu erschiessen: Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941* (Kontrrevoliucinius elementus reikia šaudyti: Brutalumo augimas vokiečių-sovietų kare 1941 m. vasarą) šiuo metu Vokietijoj plačiai skaitoma ir cituojama. Musial savo darbuose nagrinėja visuomenės abejingumą žydų likimui, krikščioniško antisemitizmo šaknis, nacionalsocialistinės propagandos poveikius, komunistų žiaurumus, žydų skaičių NKVD struktūrose, kerštо motyvus, pokarinę KGB infiltraciją ir propagandą Vakaruose bei daugelį kitų temų, kurios artimos ir lietuviams. Musial atkreipia ypatingą dėmesį į žmonių brutalėjimą, iššauktą karo žiaurumų.

Apie Holokausto istoriografiją Tarybinėj Lietuvoj, išeivijoj ir dabartinių jaunų istorikų darbuose kalbėjo prof. dr. Liudas Truska ir dr. Arūnas Bubnys. Arūnas Bubnys, jaunos kartos istorikas ir Genocido Tyrimo Centro Istorijos skyriaus vedėjas. Bubnys yra knygos apie 1941 m. vokiečių okupaciją autorius, tyrinėjęs vokiečių saugumą ir SD Ypatingą būrį 1941–1944 metais. Liudas Truska yra abiejų režimų ir represijų žinovas. Jis yra Tarptautinės Komisijos Sovietų ir Nacionalsocialistų Nusikaltimams Lietuvoje įvertinti narys. Apie lietuvių vaidmenį žydų genocide Truska atspausdino studiją „Ir atleisk mums mūsų tėvų ir senelių kaltes" *Kultūros baruose* (1999 m.) ir „Lietuviai ir žydai: apie vieną gajų mitą" *Literatūroj ir mene* (1993 balandžio 24). Savo paskutinėj knygoj, su kitais autoriais, jis nagrinėja sovietinį saugumą Lietuvoje 1940–1953 metais.

Profesoriaus Truskos žodžiais, Lietuva šiandien yra didžiulis žydų kapinynas. Taip ją mato žydai. Taip ją mato pasaulis. Lietuvių kolektyvinė atmintis to nemato. Apskritai Lietuvoje apie Holokaustą mažai žinoma ir nenorima žinoti. Moralinis aspektas yra retai iškeliamas. Vytauto Landsbergio ir Algirdo Brazausko vieši atsiprašymai, Lietuvos katalikų vyskupų viešas laiškas nerado platesnio atgarsio. Pasitenkinama paviršutiniškom formom, pvz. memorialų statymu. Laikomasi „dviejų genocidų" teorijos (žydai žudė lietuvius/lietuviai – žydus). Į naująją Tarptautinę Komisiją žiūrima su tam tikru nepasitikėjimu. Siekiama sumenkinti lietuviškų organų ir asmenų vaidmenį ir atsakomybę. Daug dėmesio paskutiniu metu skiriama žydų gelbėtojams, jų sąrašų publikavimui. Į žydų nuosavybių restitucijos klausimą reaguojama su pasipiktinimu, kurį šiūrena nesąžininga žiniasklaida. Atviri ar užmaskuoti antisemitiniai išvedžiojimai laikas nuo laiko pasirodo Lietuvos žiniasklaidoj. Susidaro įspūdis, kad nei redaktoriai, nei skaitytojai savo antisemitizmo net nesuvokia. Didžioji dauguma neperprato Vakaruose priimtos Holokausto sąvokos ir neįvertina Vakarų jautrumo.

Abu prelegentai pabrėžė, kad Lietuvoje nėra Holokausto tyrimų centro ir vyriausybė tam lėšų neskiria. Nėra specialiai paruoštų istorikų. Tarybų sąjungai griuvus, lietuvių istorikų pirmas dėmesys buvo nukreiptas į komunistų nusikaltimus. Holokausto tyrinėjimai buvo palikti žydų ir vokiečių istorikams. Jų išvados nėra palankios, gali būti klaidingos (pvz. K. Stango teiginiai, kurie Vokietijoj jau tapo generalizacijom). Mūsų pasipikti-

nimo neužtenka. Turime turėti savo tyrimų ir savų duomenų. Bylų yra, reikia mokėti jas skaityti.

Pagal Arūną Bubnį, Lietuva buvo 50 metų izoliuota nuo vakarų istoriografijos. Tarybinėj Lietuvoj nusikaltimai prieš tarybinius žmones buvo sprendžiami po karo pabaigos. Žydų genocidas nebuvo atskirai minimas. Tarybinėje Lietuvoje tyrinėti ir skelbti rimtas mokslines studijas apie žydų genocidą nebuvo įmanoma. Nežiūrint to tarybiniai istorikai paruošė svarbų dokumentais pagrįstą leidinį *Masinės žydų žudynės*. Tarybų Sąjungoje puoselėjamas antisemitizmas Lietuvoje rado palankią dirvą. Antisemitizmas yra įleidęs gilias šaknis į lietuvių mentalitetą.

Lietuviškoj pokarinėj diasporoj politines ir ideologines gaires nustatė prieškariniai į vakarus pasitraukę Nepriklausomos Lietuvos politikai, istorikai ir publicistai. Dominavo filosofo Antano Maceinos, istoriko Zenono Ivinskio, ir buvusių LAF ir/ar Laikinosios vyriausybės veikėjų Kazio Škirpos, Juozo Ambrazevičiaus–Brazaičio, Pilypo Naručio, Adolfo Damušio ir kitų interpretacijos. Susiformavo kita versija, kuri dalinai tebegalioja: žydai įsikūrė Lietuvoje Gedimino laikais. Lietuviai su jais gražiai sugyveno. Niekados nebuvo pogromų. Nepriklausomoj Lietuvoj žydams buvo suteiktos visokeriopos privilegijos. Žydai to neįvertino, neparodė lojalumo, liko „svetimkūniu". Žydai sutiko rusų tankus su gėlėm ir vėliavom, jie masiškai įsijungė į KGB ir NKVD struktūras. Lietuviai žydus gelbėjo kiek galėjo ir žudynėse dalyvavo grasinami ir prievartaujami. Vadinami žydšaudžiai buvo saujelė išsigimėlių, alkoholikų, kriminalinis elementas, Lietuvos padugnės. Dėl visko kalti buvo vokiečiai ir žydai komunistai. Lietuvių kolektyvinėj atmintyj susiformavo

žydo-kagebisto-tautos priešo stereotipas, kuris išliko iki šių dienų. Antikomunistinės ir antisemitinės tendencijos neišskiriamai susipynė. Visos kitos pozicijos buvo atmetamos kaip komunstinė propaganda. Apskritai vyravo Lietuvos-aukos sindromas.

Vakarų mokslininkai tais laikais Lietuva dar nesidomėjo. Archyvai už geležinės uždangos jiems buvo neprieinami. Patogi diasporos sukurta interpretacija susidūrė su rimta kritika tik 1978 metais, Baltų Studijų puoselėjimo draugijos (*Association of Baltic Studies*) konferencijoje Toronte. Konferencijoj pirmą kartą žydų istorikai Baltijos šalių auditorijai skaitė pranešimus apie žydų genocidą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Pranešimai susilaukė atgarsio Kanados laikraščiuose. Tai buvo pradžia nebesustabdomo susidomėjimo Lietuvos žydų genocidu JAV žiniasklaidoje. JAV vyriausybei įsteigus OSI įstaigą (*Office of Special Investigations*), daugėjo žinių apie lietuvius kolaborantus. OSI paskirtis buvo ieškoti buvusių nacių kolaborantų ir jiems kelti civilines bylas. Diasporos spaudoje OSI įstaga buvo kaltinama šališkumu, nesąžiningumu, dokumentų falsifikavimu ir bendradarbiavimu su KGB (advokatas Žumbakis). Naujai publikuojami Lietuvos žydų prisiminimai buvo atmetami kaip „tautos juodinimai". Kanados savaitraštyj *Tėviškės žiburiai* šiai pozicijai atstovavo Antanas Musteikis ir A. Kalnius (slapyvardis), polemizuodami su Dov Levinu, Sara Ginaite ir kitais žydų autoriais. Didžioji dauguma lietuvių emigrantų apkaltintus tautiečius užjautė ir be išlygų gynė, susikurdami lietuvių-kolaborantų-žydšaudžių įvaizdį.

Kitu keliu pasuko Čikagos atviros minties mėnraštis *Akiračiai*. 1989 metų *Akiračiuose* pasirodė Tomo Venclovos

ilga studija apie komplikuotus lietuvių-žydų santykius. 1991 m. *Akiračiai* ir *Metmenys* pradėjo spausdinti Sauliaus Sužiedėlio drąsius straipsnius apie „baltas dėmes", istorijos falsifikavimą ir lietuvių moralinę atsakomybę už žydų genocidą. Sužiedėlio tyrimai atskleidė, kad LAF veikėjai ir Laikinosios vyriausybės vadovai savo išeivijoj paskelbtuose atsiminimuose skaitytojams pateikė koreguotą istorinį vaizdą, užtušuodami savo tuometines antižydiškas provokiškas simpatijas ir iščenzūruodami LAF vardu prieš 1941 metų sukilimą paskelbtus antisemitinius atsišaukimus. Sauliaus Sužiedėlio tikslas buvo atkurti istoriją kokia ji iš tikrųjų buvo. Dabartinis Lietuvos jaunųjų istorikų sąstatas susiformavo jo įtakojami. *Akiračiai* yra vienintelis mėnraštis išeivijoj, kuriame tebevyksta plačios ir atviros diskusijos žydų-lietuvių tema be tradicinių stereotipinių išvedžiojimų, pasiteisinimų, išsigynimų ir kaltinimų.

Pastaruoju metu Lietuvoje jau jaučiasi pastangos atsisakyti stereotipinių pozicijų ir sukurti tikrą dialogą. Svarbiausias žingsnis yra Prezidento Adamkaus pastangomis įsteigta Tarptautinė Komisija Sovietų ir Nacionalsocialistų Nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Komisijoj sutiko dalyvauti ir Yad Vashem instituto mokslininkai. 1997 metais profesorius Alvydas Nikžentaitis Nidoje suorganizavo mokslinę konferenciją, kurioje dalyvavo lietuvių ir žydų mokslininkai. Šiuo metu lietuvius ir žydus poliarizuoja kontroversija apie 1941 metų sukilimą ir Aleksandro Lileikio bylą. Bylos uždelsimas ir Lileikiui viešai reiškiamos simpatijos abiejose Atlanto pusėse susilaukė tarptautinio atgarsio. Svarbiausi neatsakyti klausimai yra kiek, kur ir kaip lietuviai dalyvavo pogromuose prieš žydus prieš ir po nacių valdžios įvedimo, koks buvo

LAF vaidmuo, kiek karo nusikaltėlių pabėgo į JAV, kiek Lietuvoje buvo išteisintų ir reabilituotų ir panašiai. Kol Lietuva to nepadarys ir nenuteis kaltųjų, lietuviai ir toliau bus kaltinami dangstymu ar net simpatijom.

Antra aktuali „Atminties" ciklo tema buvo skirta archyvų ir saugumo protokolų klausimui. Apie Rytų Vokietijos saugumo tarnybų STASI archyvus išsamų pranešimą skaitė kunigas dr. Joachimas Gauckas. Anot Gaucko, beveik visi protokolai yra išsaugoti. Archyvą valdo vadinama „Gaucko tarnyba", įsteigta Berlyne 1991 metais, kuriai jis pats vadovauja. Ji pavaldi Vokietijos parlamentui. Gyventojai turi teisę susipažinti su savo bylom, nors yra daug žmonių, kurie to net prisibijo, nenori žinoti, kas juose sekė ir kas, kiek ir kaip apie juos surašyta. Pagal dabartinius įstatymus, eiliniai tarnautojai dėl savo bendradarbiavimo su STASI nebuvo baudžiami ir neprarado savo tarnybų. Jie baudžiami tik už bendradarbiavimo nuslėpimą. Kontroversinius klausimus ir įskundimus sprendžia teismai. Kunigo Gaucko teigimu, vokiečiai pasitiki savo teisėtvarka ir teismo sprendimais. Šiuo metu Vokietijoj vyksta aštrios diskusijos už ir prieš tų protokolų paskelbimą.

Apie ypatingų archyvų padėtį Lietuvoje kalbėjo Lietuvos Gyventojų Genocido ir Rezistencijos Tyrimo Centro direktorė Dalia Kuodytė ir archyvų skyriaus vedėjas istorikas dr. Arvydas Anušauskas. Padėtis kitokia negu Rytų Vokietijoj. Lietuvoje slaptieji saugumo archyvai yra nepilni, fragmentiški. Visuomenės tarpe nebuvo tokio vieningo pasiryžimo bylas išsaugoti kaip Rytų Vokietijoj. Dalis bylų – sunaikinta, dalis išgabenta į Rusiją. Likusios buvo išsklaidytos, saugomos netinkamose patalpose,

pervežamos be tinkamos apsaugos. Pirma komisija Stalinizmo nusikaltimams tirti buvo sudaryta 1988 metais, jau Sąjūdžio laikais. Ši komisija 1992 metais išsivystė į Represijų Lietuvoje tyrimų centrą Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto sudėty ir 1993 m. išspausdino pirmą didžiulį 1941 metais ištremtų, represuotų ir nužudytų Lietuvos gyventojų vardyną. Vardyno išleidimą parėmė Amerikos Lietuvių Tarybos (ALTos) įsteigtas Tautos fondas ir pavieniai asmenys. 1994 m. prezidentas Algirdas Brazauskas įsteigė Lietuvos Gyventojų Genocido ir rezistencijos tyrimų (LGGRT) centrą, bet RLTC ir LGGRT ir toliau veikė atskirai. Tyrimai vyko keliose vietose, nebuvo koordinuojami nei tinkamai finansuojami. Šalia to atskirai veikė Genocido aukų muziejus ir Tremtinių organizacijos.

Dabartinis LGGRT centras buvo įsteigtas 1997 metais, prasidėjus prezidento Valdo Adamkaus kadencijai. Į jo sąstatą dabar įtrauktos visos iki to laiko atskirai veikusios struktūros. Centras leidžia rimtą mokslinį žurnalą *Genocidas ir rezistencija*. Didžiausias Centro dėmesys skiriamas represuotų asmenų vardynų publikavimui ir KGB veiklos tyrimams. Nors nėra atskiro Holokausto tyrimų centro, Centro apimtyje grupė jaunų lietuvių istorikų dirba bendromis jėgomis, vykdo rimtus tyrimus, analizuoja kontroversiškas interpretacijas, nagrinėja konkrečius įvykius, renka ir apdoroja statistinius duomenis, juos publikuoja ir dalyvauja tarptautinėse konferencijose. Jie bando būti sąžiningi, nepasiduoti spaudimams nei iš vienos pusės.

"Atminties" ciklo paskaitos ir diskusijos vyko Vilniaus Rotušėj. Renginį parėmė Vilniaus miesto savivaldybė, Lenkijos Respublikos ambasada, Lenkų kultūros

institutas, Vilniaus universitetas, Atviros Lietuvos Fondas, savaitinis žurnalas *Veidas* ir kultūros žurnalas *Kultūros barai*. Klausytojų tarpe buvo Lietuvos kultūrinis elitas, seimo nariai, žurnalų redaktoriai ir įvairių ambasadų bei konsulatų atstovai.

Kas mes buvome lemia kas mes esame ir kas mes būsime. „Atminties" ciklas palietė ir paliko daug atvirų klausimų. Ar užmaršties strategija padės nugalėti praeities šmėklas? Ar įmanoma kurti ateitį, nesusitaikius su praeitim? Lietuviai save suvokia kaip auką, ne kaip budelį. Netekom savo apsisprendimo teisės, galiausiai praradom ir savo autentišką identitetą. Buvom skirtingų teroro sistemų aukos, bet buvom ir vykdytojai. Lietuvių kupinoj žiaurių atsiminimų atmintyj kančia ir kaltė yra taip glaudžiai susijusios, kad dar nesugebama jų atskirti. Užblokuota atmintis stiprina išankstinius nusistatymus ir vertinimus ir užkerta tolerantišką mąstymo būdą, nuoširdų norą išklausyti ir pažinti kitą pusę, pripažinti savo kaltę. Juo identitetas stipresnis juo žmogus atviresnis sau ir kitiems. Simpoziumas parodė, kad reikės dar daug laiko ir didelių pastangų, kol kolektyvinės atminties istorija pradės sutapti su tikrove.

Gražina M. Slavėnienė

2000 1. 237

TRYS VIKTORO PETRAVIČIAUS VERSIJOS

Per paskutiniuosius dešimtį metų išėjo trys knygos apie Viktorą Petravičių. Visos trys pasirodė jau Viktorui mirus. Atrodo, pats dailininkas nesirūpino savo darbų įvertinimu, o gal net nesitikėjo, kad jo darbus, meno žaismingumą sugebės kas nors suprasti ir tinkamai aprašyti. Gal slapta, kaip dauguma dailininkų, ir vylėsi, kad vis tiek kas nors jį tinkamai įvertins, bet nesamdė, kaip Vytautas K. Jonynas (gal kai kurie kiti) nei rašytojų, nei filmų režisierių savo menui pristatyti.

Algimantas Kezys pirmasis ėmėsi sudaryti Viktoro Petravičiaus albumą ir kvietė mane į pagalbą. Tuomet aš buvau nepasiekiamas ir, be patarimų, nieku kitu padėti negalėjau. Pasirodžius vienam (ir vieninteliam) tomui (*The Art of Viktoras Petravičius*, Chicago, 1991), apgailestavau, kad neprisidėjau konkrečiau prie Viktoro pagerbimo.[1]

---

1 Knygos *The Art of Viktoras Petravičius* pratarmėje Algimantas Kezys rašo: „Man yra didelė garbė, kad Viktoras pakvietė mane sudaryti knygą apie jo meną" (p. X).

Šis leidinys—tai paskutinis „Lithuanian Library Press" serijos užmojis. Buvo planuota išleisti tris tomus, kuriuose būtų surinkti visi Petravičiaus darbai ir visi pasisakymai apie dailininką. Vėliau visa surinkta iliustracinė medžiaga Algimanto Kezio buvo perduota dr. Ingridai Korsakaitei, kuri paruošė išsamią monografiją. Kezio albumas, jau nekalbant apie jo apipavidalinimą, neprilygsta vėliau išleistiems Lietuvoje. Tik savame laisvame krašte galima tokius projektus įvykdyti. Juos įgyvendino dvi geriausios Vilniaus leidyklos—R. Paknio ir „Baltų lankų".

Antrajame leidinyje perspausdintos dvi dar prieš karą Petravičiaus iliustruotos knygos. Korsakaitės įvadas „Iš pasakos gelmių"[2] praturtina patį meno kūrinį naujomis įspūdingomis interpretacijomis ir yra puikus gerai atlikto darbo pavyzdys. Pasakos *Gulbė karaliaus pati* ir *Marti iš jaujos*—pirmosios Petravičiaus knygos— nėra vien tik iliustracijų rinkiniai, tai savarankiški dailininko kūriniai. Viktoras su pasididžiavimu prisipažino Algirdui Titui Antanaičiui 1982 metais: „Jei aš iliustruoju knygą, tai turiu

---

2 Viktoras Petravičius, *Dvi lietuvių liaudies pasakos. Gulbė karaliaus pati. Marti iš jaujos*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, fotografuotinis leidimas. Pirmasis „Marčios iš jaujos" leidimas: Viktoras Petravičius, *Gravures sur Bois. Conte Populaire Lithuanien* (Edition de L'Association Lithuanienne D'Art et D'Action), Kaunas: Imprimerie de E. Norkienė, 1940. Specialūs šio leidinio egzemplioriai buvo dovanoti keliolikai žymių asmenybių ir dailininkų, tarp jų ir italų rašytojui Giovanni Papini. Įdomu būtų sužinoti, kur ta knyga yra dabar (didelis Papini draugas G. Rouault profesoriavo Bolonijos universitete) ir kokią įtaką turėjo jo raštams, jeigu iš viso turėjo.

THE ART OF VIKTORAS PETRAVIČIUS

Knygos viršelio aplankas: *The Art of Viktoras Petravičius*, Chicago: Lithuanian Library Press, Inc., 1991.

duoti tai, ko tekste nėra".[3] Dailininkas tuo didžiuodavosi lyg kokia vaikiščio išdaiga. Ingrida gerai pastebi, kad Viktoras sekė žymių prancūzų dailininkų (Picasso, Bracque, Matisse, Rouault, Derain, Dufy), plėtojusių knygos meną, tradicija. Lietuvių dailėje yra V.K. Jonynas, Paulius Augius, Vaclovas Ratas, Telesforas Valius, o vėliau šią tradiciją tęsė Pranas Gailius, Algirdas Kurauskas ir Vytautas Virkau.

Ingridos dėka pirmą kartą taip glaustai ir aiškiai buvo išnagrinėtas Viktoro šedevras, kur tekstas ir iliustracija praturtina vienas kitą. Stebina intuityvus universalios ir lietuviškos mitologijos supratimas, kurį dailininkas perteikia, vaizduodamas paprastus vyro ir moters santykius. Jo pasakų realizmą Ingrida Korsakaitė sugestyviai apibūdina kaip magišką, fantastinį, ritualinį, spontanišką, pagonišką, krikščionišką realizmą. Tačiau skaitytojui nepaaiškinama, iš kur Petravičius paėmė tas pasakas (vieną pasakos „Gulbė karaliaus pati" versiją užtikau Liudvikos Didžiulienės [1856–1925] knygoje[4]).

Ingridos Korsakaitės monografija *Viktoras Petravičius. Grafika*[5]—tai turbūt gražiausias albumas, išleistas iki šiolei. Autorė asmeniškai Viktoro nepažinojo, todėl rėmėsi kitų įspūdžiais ir jo dukters Izidos Viktorijos pasakojimais. Dėl to nėra pilnos jo biografijos. Knygos pradžioje Ingrida taip nusakė savo tyrinėjimų tikslą: „Petravičiaus kūrybą pir-

---

3 Algirdas Titus Antanaitis, „Dar vienas Petravičiaus atgimimas", *Akiračiai*, 1982, nr. 9, p. 12.

4 Jeigu kam būtų sunku perskaityti Petravičiaus išraižytą tekstą, savo leidinyje Kezys yra pateikęs tos pasakos transkripciją.

5 Ingrida Korsakaitė, *Viktoras Petravičius. Grafika*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1998.

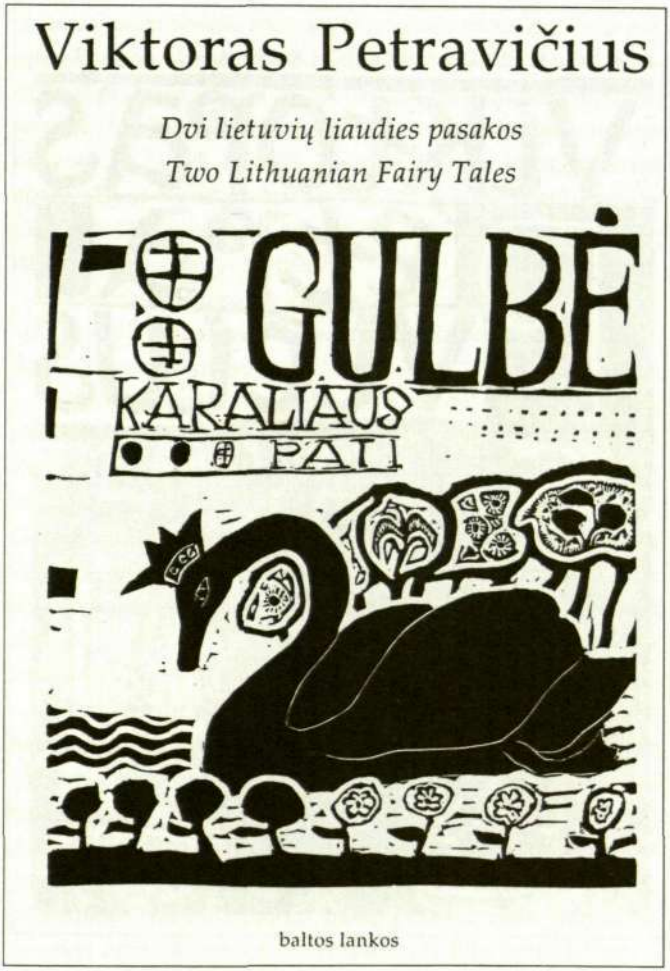

Knygos viršelio aplankas: Viktoras Petravičius, *Dvi lietuvių liaudies pasakos. Gulbė karaliaus pati. Marti iš jaujos,* Vilnius: Baltos lankos, 1998, fotografuotinis leidimas.

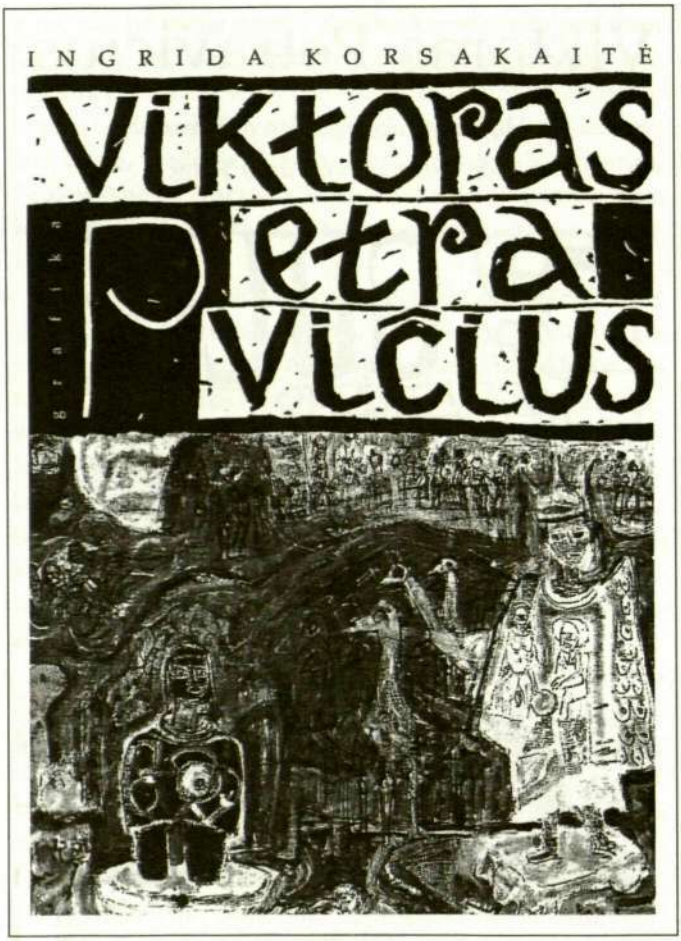

Knygos viršelio aplankas: Ingrida Korsakaitė, *Viktoras Petravičius. Grafika*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1998.

miausia nagrinėsime motyvų ir prasmės požiūriu. Taip pat apžvelgsime stilistinę jos raidą. Mūsų pateikiama Petravičiaus grafikos interpretacija daugiausia remsis semantine analize" (p. 35). Autorė nesiekė plačiau aptarti Petravičiaus biografijos, nors tokioje knygoje ji praverstų, nes tai spalvinga ir turtinga asmenybė. Pirmajame monografijos skyriuje „Įtikėjęs savo žvaigžde" keliais štrichais apibūdinamas visas jo gyvenimas.[6]

Viktoras buvo ne tik geras grafikas. Jis mėgo krėsti šposus, buvo puikus pasakorius. Naudodamasis proga, pasidalinsiu prisiminimais.

Pats Petravičiaus patekimas į Kauno meno mokyklą skamba kaip anekdotas. Visi „maestro" buvo nutarę, kad Petravičius nemoka paišyti, todėl meno mokykloje jam ne vieta. Rodos, tai buvo 1926 metais, ir jeigu ne Adomo Galdiko užtarimas, vargu ar jis būtų išlikęs tarp dailininkų (šį anekdotą 1963 metais man papasakojo pats Galdikas, o Viktoras jo niekada nepaneigė). Vėliau ne kartą mėginta išmesti jį iš mokyklos, nes buvo baisus neklaužada ir peštukas.

Mano pirmas susitikimas su Viktoru įvyko 1948 metais, kai mama nusivedė pažiūrėti Petravičiaus parodos Münchene. Buvau devynerių. Ten buvo ir kitas dailininkas, rodos, toks Skrinska, su spalvotais žvėriukais ir kiškiais. Atsimenu, kad pamatęs abiejų darbus, kiek aš tada supratau, nors kaip vaikiščias turėjau susidomėti zuikiais, pasirinkau Viktoro juodai baltą grafiką. Man įstrigo jo posakis apie Skrinskos žvėriukus: „aš taip nemokėčiau".

---

[6] Vienintelę schematišką Petravičiaus biografiją parašė Balys Chomskis (*Viktoro Petravičiaus gyvenimo apybraiža. Įžanga parodos katalogui*, Čikaga: Čiurlionio galerija, 1976).

Tada nesupratau, kodėl. Po daugelio metų susitikau su Viktoru Čikagoje ir nuo 1963-ųjų mūsų susitikimai tapo beveik kasmetinis ritualas—kiekvienos kelionės į Čikagą tikslas. Jis mane ir pasiimdavo, ir parveždavo savo „limuzinu". Vieną iš tų kartų abu išgėrėme gerą konjako butelį, bet jis užsispyrė mane vežti namo ir pasigyrė: „Matai mašiną... ji man kainavo vieną dolerį ir jau antri metai nereikia alyvos pilti... tiktai benzino..." „Gerai gerai,—pasakiau,—žiūrėk, kad tau nebūtų kaip to čigono kumelei. Bet gal alyvos jau įsipilk ar bent patikrink, žmogau." „Na, sustos—nueisiu pas pardavėją ir pasakysiu: dailininkui reikia mašinos,—ir gausiu kitą, ko man rūpintis?" Nebandžiau įtikinti Viktoro, jam nerūpėjo ši problema, palikome ją neišspręstą. Kitą rytą jis man skambina užduseęs: „Žinai, prieteliau, sudegė mašina." „O kaip tu? Sveikas? Viskas tvarkoj?"—paklausiau. „Kur tau, vos spėjau išlipti iš mašinos, užsidegė motoras, sudegė visas... Ką gi, reikės eiti pas Balzeką..." (Aš nebeatsimenu, pas kokį ten lietuvį „dilerį" jis eidavo.) Tai nebuvo juokas, tai buvo 1965-ieji. Bedarbystės metas, o jis turėjo krūvą vaikų, reikėjo išlaikyti šeimą.

Man rūpėjo Viktoro siela. Jis buvo mielas draugas, tokio kito anksčiau nepažinojau. „Dūšios" žmogus, kaip sakoma. Susipažinome artimiau, kai vos atvykęs iš Kolumbijos buvau paprašytas aprašyti Viktoro ir dailininko Pautieniaus parodą Čikagoje. Pautieniaus nepažinojau, bet jo paveikslai manęs nejaudino, tad daug negalvodamas nutariau apie juos nerašyti iš viso. Aptariau tik Viktoro parodą *Drauge* ir *Aiduose*, net neminėdamas Pautieniaus. Pamatęs mano komentarus, ar, tiksliau pasakius, įspūdžius,

Viktoras pasakė: „Žinai, brolyti, tik tu galėjai taip padaryti. Niekas iš mūsiškių čikagiškių nebūtų išdrįsęs. Bravo!"

Jau prieš mirtį, kai Viktoras su Aldona persikėlė į Mičiganą, kiekvieną kartą važiuodamas į „Santarą" ar šiaip grįždamas į Bostoną užsukdavau pas dailininką. Vieną kartą, neprisimenu gerai kada, Viktoras man parodė savo naująją tapybą, vadinamąjį monotipą. Paklausiau, kodėl jis daro tiktai vieną originalą. Tuomet jis atsakė: „Žinai, lietuviai nevertina mano meno, neperka, užtai darau po vieną originalą, kad brangiau kainuotų. Ir jeigu jie nori mano darbų, tai tegul verkia, bet moka." Vieną iš tų darbų jis man padovanojo. „Paimk,—sako,—padaryk man loską, nes šito darbo nemėgsta Aldona." Iš karto nesupratau. Vėliau jis man paaiškino. Vasarą Mičigane Viktoras, jau septyniasdešimtmetis, mėgdavo pabėgioti nuogas su mergaitėm po pievą, krėsti šposus, išdaigas lyg koks satyras. (Tai turėjo būti jo atsinaujinimo, jo įkvėpimo momentai.) Viena iš tų mergaičių, jau suaugusi ir graži moteris, jam ypač patiko. Tai ir buvo jos visiškai neatpažįstamas portretas. Kadangi Aldona žinojo, jis nutarė jo atsikratyti. Beje, jo kaimynas ir geras draugas Mičigane buvo Alexas Urba, Playboy fotografas, kuris taip pat retkarčiais įsijungdavo į šias „bakchanalijas". Įdomu, ar nėra išlikę tų laikų nuotraukų?

Mano nuomone, netiesa, kad Petravičiaus darbų nepirko. Čikagiškiai pirko, tik galbūt jis būtų norėjęs, kad pirktų daugiau. Jau Lietuvoje jis buvo žinomas grafikas. Turėti Petravičių visiems galėjo būti prestižo reikalas.

Kito tokio dailininko tarp mūsų nebuvo. Tai buvo prancūziškų manierų žmogus, visados galantiškai bučiuodavo ponioms rankeles, visados elgėsi kaip džentelmenas.

(Tokį pažinojau tik vieną poetą, Stasį Santvarą.) Tai įdomus kontrastas, nes jis buvo iš tų, kurie nesirūpina nei savo išvaizda, nei rūbais, nei maistu ar aplinka. Petravičius buvo stiprių nusistatymų žmogus, principingas, nekeitė savo nuomonės ir toks išliko visą gyvenimą. Priešingai negu Jonynas, Žoromskis ar Vizgirda, Petravičius jokiu būdu nenorėjo palaikyti santykių su okupuota Lietuva. Ir nors nuo 1969 metų Lietuvoje buvo rengiamos jo parodos, rodos, buvo surengtos net trys, jos vyko be dailininko sutikimo ir palaiminimo. Daug kartų kviestas atsisakė važiuoti į svetimos kariuomenės užimtą kraštą. Taip ir mirė prieš pat Nepriklausomybę.

Petravičius—tai lietuvių meno *enfant terrible*. Nežinau, kaip jis tilpo Marquette Parke. Iš tikrųjų jis niekur nepritapo. Bet kur jam dėtis, „rimto" darbo niekad neturėjusiam. Savo kaip dailininko vertę jis žinojo ir visiškai nesidomėjo vietine opinija. Liko visada ištikimas savo gamtai, kiemui, dangui, nors ir buvo toli nuo gimtojo kampelio. Tą kampelį jis atrado naujai, atkūrė jį grafikoje. Viktoras neigė bet kokią įtaką, jautėsi savarankiškas, stiprus ir savimi pasitikintis. Visą gyvenimą nesidomėjo, ką kiti darė, žengė visų priekyje (tikra avangardo prasme), nepakentė lietuvių menininkų vidutiniškumo, ypač pyko ant moterų, visas galerijas pripildžiusių savo „paveiksliukų". Bet kartu nesigėdijo prisipažinti, kad dauguma tų dailininkų išėjo jo mokyklą.

Kaip ir vaikų ar net pamišėlių menas, visas primityvusis menas yra universalus. Tie patys motyvai, tie patys braižiniai, paukščiai, kartojasi ta pati mitologija. Petravičius visiškai dėl to nesijaudino, iš lietuviško meno ėmė ką norėjo, o jeigu tie patys motyvai buvo italų ar prancūzų mene, irgi

gerai. Jis darė tai, kas jam natūraliai išeidavo, ar pieštų gaidžius, karvę, tvartą, medžius, ar aktus. Jie visi priklauso tam milžiniškam primityviajam menui globaline prasme[7].

Nors Petravičiaus mene tiesioginių įtakų nėra, jo grafika primena modernistinius Maxo Weberio[8] (iš Bialystoko, 1881–1961) medžio raižinius, sukurtus pagal fovistų ir Matisse'o, Weberio mokytojo, pavyzdžius 20 metų anksčiau negu Petravičiaus *Gulbė karaliaus pati*. Nėra abejonės, kad Viktoras susipažino su fovistų grafika, artima jo kūrybai, dar gyvendamas Paryžiuje. Tarp kitko, kuo skiriasi Petravičius nuo fovistų? Tik tuo, kad jam trūksta Matisse'o ir Raoul ar Dufy spalvos.

Ingrida sieja Petravičiaus grafiką su liaudies menu. Rimčiau pažiūrėję į Lietuvoje išsaugotą liaudies meną pamatysime, kad nei Petravičius, nei Augius, nei Ignas ar kiti mūsų grafikai nėra labai liaudiški. Primityvizmas, pasiskolintas iš ekspresionistų ir pamėgtas fovistų, nėra tikra to žodžio prasme liaudiškas arba lietuviškas: jis yra globalus ir asmeniškas. Tarybų Lietuvoje įsigalėjusi sąvoka „liaudies" jau atrodo, lyg ji pati savaime turėtų būti vertybių kriterijus. Jeigu jau liaudies menas, tai būtinai geras. Liaudies menas nesukuria gero dailininko, tačiau geras dailininkas sukuria ką nors panašaus į liaudies meną.

---

7 Primityvizmas nereiškia kokios nors specifinės meno mokyklos, kaip Henri Douanier Rousseau arba Grandma Moses. Neturi nieko bendro ir su nemokšų menu, vadinamaisiais „sekmadieninių" dailininkų darbais. Apie tai yra nemažai rašiusi Ingrida. Žr.: Ingrida Korsakaitė, „Primity-vizmas ir jo apraiškos lietuvių grafikoje", *Primityvumas mene*, Vilnius: Gervelė, 1999.

8 1913 metais Maxas Weberis dalyvavo Rogerio Fry suruoštoje parodoje Grafton galerijoje, Londone, kur buvo ir trys M.K. Čiurlionio paveikslai.

Petras Kiaulėnas gana įžvalgiai paaiškina tą kontradikciją: Petravičiaus „liaudies menas" yra „primityvus ir labai paprastas", bet kartu Petravičiaus kūriniai—„nepaprastai rafinuoti... savo forma..."[9]

Kaip taikliai pastebėjo Vytautas Kavolis, mes paveldėjom „pasaulio griūvėsių sąmonę"[10]. Nesutinku su Ingrida, kad pasitraukimas iš tėvynės visiems buvo toks skaudus ir tragiškas, kad sukūrė tokį nepaprastą meną. Daugeliui tai buvo tik gera proga pabėgti nuo kaimo ar miestelio parapijinės aplinkos ir ieškoti laimės karo nualintoje kosmopolitinės dvasios žemėje, Europos menų sankryžoje. Tad gal nereikia taip tragizuoti to skausmo, tėvynės ilgesio, bado... Jo buvo ir tėvynėje... ir ne vien dėl to ten šedevrų nesukurta. Antra vertus, toliau nuo tėvynės daug aiškiau regisi; egzodas įgalina mus kritiškiau mąstyti.

Ar tik Ingrida neperdeda Petravičiaus kaip intelektualo įvaizdžio? Nemanau, kad grafikas turėtų būti intelektualas, atsimenu, jis pats šaipydavosi kalbėdamas apie tokius. Galop kūrėjui nebūtinas abstraktus intelektualinis bagažas. Dažnai nuojauta yra svarbiau už bet kokią abstrakčią idėją. Petravičius turėjo studentų, bet savo stiliaus mokyklos nepaliko. Net Čiurlionis, koks jis bebūtų genijus, nepaliko nė vieno mokinio. Viktorui patikdavo bendrauti su intelektualais, meno žmonėmis, nes jis suprato, jog be jų bus sunku įtikinti visuomenę, kad jo išraižytos juodai baltos dėmės yra vertingi meno kūriniai. Deja, jam neteko sutikti tikrų meno kritikų, jų kaip ir nebuvo. Šiokį tokį prestižą buvo įgiję estas Alexis Rannitas, bet jam mirus visa jo

---

9 Petras Kiaulėnas, „Viktoras Petravičius", *Sandara*, 1947.

10 Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Čikaga, 1986, p. 50.

meno kritika dingo kaip burbulas. Tarp išeivių nebuvo tų kritikų, vieni rašė, nes reikėjo (pvz., Viktoro išgirtas ir supeiktas Kazys Bradūnas; sumaniu meno kritiku pasirodęs Henrikas Nagys, šiandien neteisingai užmirštas; meno istorijoje vardą palikęs Viktoras Vizgirda, paskaitų cikluose iš užmaršties išgelbėjęs ne vieną tarybinį dailininką), kiti rašė dėl to, kad pastatytų dailininkui altorių ir jį pagarbintų. Petravičius žinojo, kad tie visi aprašymai dažnai nieko bendro neturi su menu, kad meno istorijoje jie beverčiai, tačiau nujautė, kad jo valanda dar ateis, tik nežinia kada.

Viename iš mūsų pokalbių paklausiau Viktoro, kodėl Vokietijoje nuo medžio raižinių jis perėjo prie linoleumo. Mat medžio raižinys yra natūralus reiškinys lietuviui kaimiečiui, kuris, pasak Čiurlionio, buvo pripratęs iš kiekvieno medžio gabaliuko padaryti ką nors gražaus, kad ir nežinodamas, jog tai menas. Viktoras pastebėjo, kad jo pirmasis premijuotas darbas kaip tik ir buvo lino raižiniai („Gulbė karaliaus pati"). Kitą darbą jis išraižė medyje.

Gyvendamas Vokietijoje, tarp griuvėsių, jis neturėjo su kuo dirbti. Krautuvėse nieko nebuvo, tad, pasižiūrėjęs į seną virtuvės linoleumą, pagalvojo—jeigu Lietuvoje galėjo sukurti meno objektą iš naujo linoleumo, kodėl negalėtų iš nudėvėto? Tokiu būdu iškarpė, išpjaustė (savo šeimininko pasibaisėjimui) visą virtuvę ir sukūrė šedevrą *Viktoro Petravičiaus lino raižiniai* (Pauliaus Jurkaus įžanga, lietuvių ir anglų k., Münchenas, 1949, išleido architektas Tadas Vizgirda). Taip turbūt buvo geriausiai panaudotas virtuvinis linoleumas pasaulyje. Panašiai sukurta ir Gražinos Krivickienės knyga *Dainos* (Freiburgas, 1948), kurioje Krivickienės poetinis rinkinys praturtintas Petravičiaus ilius-

tracijomis, jo mėgiamiausiais motyvais, nebūtinai sutampančiais su pačiais dainų tekstais.

Beje, Viktoras dažniausiai iš lietuvių dailininkų naudojo lino raižinį. Šia technika dirbo ir Telesforas Valius, Henrikas Šalkauskas ir Paulius Augius, vėliau Romas Viesulas, šiek tiek Algirdas Kurauskas, tačiau rodėsi, ji sukurta tiesiog Viktorui (taip plačiai šia medžiaga naudojosi nebent Williamas Kermode'as). Lino raižinių technika atsirado Europoje tuojau po *Art Nouveau*, kai ekspresionistai, grįžę prie medžio raižinio, išrado, kad linoleumas yra pigus medžio pakaitalas, nors ir neturi to subtilumo, kurį galima išgauti medžio raižinyje. Viktoras su šia medžiaga susipažino Paryžiuje; jo mėgiami Rouault, André Derain naudojo litografiją, ofortą ir medžio raižinį.

Atvykęs į Ameriką, pirmąjį dešimtmetį Petravičius bandė rimtai dirbti taikomojo meno dirbtuvėje, bet labai greitai susipyko ir išėjo. Paskui bandė dažyti bažnyčias, iliustravo porą knygų ir „Nepriklausomų studentų sąjungos" dėka, kitaip sakant, Raimundo Mieželio dėka, Čikagos universitete (University of Chicago) surengė parodą, vėliau dar kelias. Dvylika metų jis blaškėsi ir, galima sakyti, jam labai nesisekė. Įdomu, kur dingo to laikotarpio jo darbai? Vienas jų—Balio Sruogos *Giesmė apie Gediminą*,— skirta „mūsų gražiajam jaunimėliui"—nelabai pavykęs bandymas iliustruoti knygą vaikams.[11] Tai temos ir „priemonių" karikatūra. Kaip kontrastą, Ingrida atrado keturias 1938 metų iliustracijas ta pačia tema, kurios lyginant atrodo tarsi dviejų skirtingų dailininkų tos pačios minties versijos. Reikia pripažinti, kad 1938-ųjų darbai kur kas geresni už 1952 metų darbus.

---

11 Balys Sruoga, *Giesmė apie Gediminą*, Čikaga: Terra, 1952.

Praėjus nekūrybingam laikotarpiui, jis atgavo pusiausvyrą, ir tai matyti iš grafikos, sukurtos nuo 1961 metų. Ilgą laiką jis piešė keistas kampuotas figūras, Ingridos taikliai pavadintas „negrabiais šerpetotais kontūrais" (p. 105). Taip pat pradėjo spalvinti piešinius, ieškoti naujų senų kelių savo menui. Kartą, apie 1968-uosius, užsipuoliau dailininką už jo asociacijas su egiptietiškais reljefais. Jis labai rimtai pažiūrėjo į mane ir atsakė: „Tu, brolyti, labai klysti. Kai aš tuos darbus kūriau, nė mažiausio supratimo apie Egiptą neturėjau. Jie mane pamėgdžioja." Ir jis taip rimtai tai pasakė, kad norėjosi tikėti. Panašų epizodą Ingrida pasakoja truputį kitaip (118–129). Bet tai normalu, nes Viktoras kiekvieną kartą sukurdavo naują istoriją, nors šiaip buvo gana nuoseklus.

Ieškodamas pragyvenimo šaltinio, Viktoras pasuko į religinį meną, net pradėjo dalyvauti religinio meno parodose ir sukūrė daugybę puikių religinių grafikos darbų. Pats jis nebuvo religingas žmogus, bet gerbė kitų nuomonę. Dauguma darbų buvo užsakyti vietinių kunigų. Tarp kitko, išeivijos kunigai nemažai rėmė savo dailininkus, davė jiems progų statyti bažnyčias (Jonas Mulokas, A. Kulpa-Kulpavičius, V.K. Jonynas), dekoruoti interjerus (Albinas Elskus, Vytautas Kašuba, Zenonas Kolba, Adolfas Valeška ir kiti). Aš atsimenu, kaip Viktoras pykdavo ant kai kurių dailininkų, prisišliejusių prie parapijos kunigų. Kai kalba eidavo apie religinį meną, jis negalėdavo susilaikyti nuo ginčų su savo bičiuliais dailininkais. Geriausi Petravičiaus religinio meno pavyzdžiai yra paslėpti tėvo Leonardo Andriekaus kolekcijoje, Kennebunkporte ir Brooklyne. Aptardama religinį mena Ingrida teisingai pamini George'ą Rouault, kurio „Pieta" ir „Miserere" gimininingiausi lietuvių

menui. Esu tikras, kad Petravičių paveikė prancūzų dailininko litografijos, bet negalėčiau tvirtinti Prano Domšaičio ar Augustino Savicko atveju. Sekdama Balio Chomskio mintimi, Ingrida pastebi, kad religinis Viktoro menas yra gilus ir kilnus (p. 170), gimininga pagonių ikonografijai, lyg jis pripažintų visagalį baudžiantį Dievą (Perkūną ir kitas baudžiančias dievybes), reikalingą, kad menas „neatbuktų" (p. 174)[12]. Beje, Viktoras buvo pasipiktinęs, kai Bendruomenė išleido daugybę pinigų supirkti menui, kuris, jo nuomone, nebuvo vertas į jį sudėtų vilčių bei pinigų. Romas Viesulas, su dideliu entuziazmu rėmęs šį projektą, paskui labai juo nusivylė. Turbūt ne Bendruomenės reikalas užsiimti meno supirkimu.

Nuo 1970 metų prasideda montažų ir variacijų periodas (p. 105). Pasak Ingridos, tai nėra kartojimasis, bet neišsenkantis dailininko kūrybingumas. O tie montažai atsirasdavo taip: jis ištraukdavo iš po lovos visą krūvą raižinių, kai kuriuos nuo Müncheno laikų, ir žaisdavo su jais, bandydamas sukurti iš to ką nors naujo. Viena iš tų naujienų buvo monotipijų kūryba. Atspausdavo kelias variacijas, paskui jas spalvindavo. Sutinku su Ingrida— „Dailininkui nekliudė, jei nesutapdavo jungiamosios klišės ar bolavo sandūros linijos. Jis apskritai nepaisė įprastų kokybiško atspaudo reikalavimų, o precizijos ir tvarkos stoka virsdavo meninės raiškos komponentu" (p. 108). Čia grafiko privilegija, jis gali žaisti (ir tą žodį aš dažnai vartoju kalbėdamas apie Petravičių) kaip tik nori, nes tas žaidimas yra kūrybinio proceso dalis.

---

12 Balys Chomskis cituoja: „balsą, kuris nubaudžia tvanu, gaisrais ir pragaru..." „Nerūpestingas atvirumas. Viktoro Petravičiaus galerijoje", *Akiračiai*, 1973, nr. 3(47) (11).

Petravičius—juodai baltos spalvos meistras. Kai apie 1963 metus jis pradėjo dėti spalvas, iš karto labai neryžtingai, paskui vis drąsiau, mes daug jį maldavom, kad liktų ištikimas savo Gulbei... Jis pažiūrėdavo, šelmiškai nusišypsodavo ir atsakydavo: „...tai tu tikrai manai, kad mano tie bespalviai darbai yra vertingesni už spalvotuosius?... Aš irgi taip galvoju, bet mano pirkėjai iš Marquette Parko, žinai, tie *nouveau riche*, reikalauja spalvotų, kad tiktų prie sofos arba prie valgomojo stalo, kad juos pralinksmintų; aš duodu spalvą, kad negadintų virškinimo, bet mėgstu baltą ir juodą!" Ir tikrai, kai užeidavau į jo namus, dar Marquette Parke, prieš jo sūnaus žūtį (1967), jis man vis parodydavo savo puikių naujų nespalvotų grafikos pavyzdžių. Jo spalvoti paveikslai atrodydavo tarsi paspalvinta grafika. Panašiai būtų galima pasakyti ir apie Vytautą Igną, nors jo akvarelės išsiskiria grakštumu ir subtilia improvizacine spalva.

Ingrida bando įtikinti, kad Viktoro nuogos mergaitės ir nuogi vyrai susilieja su mitiška Lietuvos gamta. Iš tiesų, nuogų vyrų ir moterų lietuviškame mene nėra iki pat XX amžiaus vidurio, o tai, ką randame, yra paveikta Vakarų Europos meno. Lietuviai net aktus drovėjosi tapyti. Gal tai lietuvių liaudies kultūros arba pagonybės įtaka (p. 103). Pavyzdžiui, ko trūksta Čiurlionio tapybai, kad ji taptų *Art Nouveau* arba globalinio simbolistų sąjūdžio dalimi? Būtų lengva pasakyti—erotikos, bet ne tik erotikos trūksta, trūksta tiesiog žmogaus. Angelų šešėliai neatstoja vyro ar moters kūno grakštumo. Kadaise, rodos, kalbėdamas apie Igną, pastebėjau, kad lietuvių menininkas vengia piešti

žmogų. Šią temą knygoje *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*[13] analizuoja ir Kavolis.

Petravičius mėgo kartoti: „Vyras mano kūryboje kartu su mergaitėmis. Mergaitės be vyro [ir čia dailininkas pakartodavo keletą kartų]—nieko nėra, vyrai be mergaičių irgi nieko nėra. Jie turi kartu dalyvauti..."[14] Net 126 monografijos puslapius Ingrida skyrė „Moters ir vyro pasauliui", analizavo dailininko santykius su žmogumi. Beveik visa Viktoro *opera omnia* sukasi aplink žmogų ir gamtą, kurios viduryje stovi pats gaivalingas Petravičius.

Po Aldonos mirties (1985) Viktoras pradėjo piešti su mirtimi susijusius erotinius ciklus. Anksčiau visur tarp jo mergaičių būdavo Aldona. Dabar ji yra „transformuojama" į deivę, o kitos mergaitės jai padeda žaisti tą erotinį žaidimą. Nujausdamas, kad labai mažai jam teliko šioje žemėje, jis skubėjo išreikšti visą erotiką, kurią Aldonai esant gyvai, savyje užslopindavo. Dabar ji tapo gaivališka, bakchanališka, anot Ingridos, „meilės misterija" (p. 159), „nežabotos ekspresijos jėga" (160).

Apibendrindamas pasakysiu, kad visos trys Ingridos Korsakaitės knygos apie Petravičių papildo viena kitą ir yra puikūs jo kūrybos interpretacijos pavyzdžiai.

Stasys Goštautas

---

13 Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.

14 Nors ši mintis buvo užrašyta ir paskelbta po Petravičiaus mirties (Algimantas Kezys, „Tikiu į mano žvaigždės didelį sužibėjimą", *Draugas*, 1990, rugsėjo 29), ji buvo daug kam žinoma, nes dailininkas labai mėgo ją kartoti.

2001 2, 843

KAPITALINĖ JURGIO BALTRUŠAIČIO KNYGA

Laimonas Tapinas, *Imk, klajokli, žibintą vilties! Poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika.* Vilnius, Alma littera, 2000. 518 psl.

Pasišovęs puoselėti sudėtingą ir apgaulų biografijos žanrą, Laimonas Tapinas nesiliauja mūsų stebinęs savo siužetų atranka ir pasakojimo šmaikštumais, piešiamo istorinio fono tikroviškumu nuo pat pirmosios savo knygos—*Medyje angelas verkia* (1991), kurios pavadinimas, kaip žinoma, pasiskolintas iš Radausko posmų.

Iki tol retą kurį prozininką buvo sudominusi aktorystės buitis su visa varginančia repeticijų rutina, intrigomis, pavyduliavimais ir trumpalaikiais triumfais. Tapinas įsikinkė į tokias vežėčias, atkurdamas Panevėžio teatro aktoriaus Broniaus Babkausko karjerą. Būrelio gyvų liudininkų padedamas, jis sukūrė gaivią, jaunatvišką ir jaudinančią skaitytoją aktoriaus ir filmų žvaigždės gyvenimo kroniką.

Dar nelauktesnis ir ambicingesnis buvo po poros metų (1993) pasirodęs Tapino veikalas *Septynios vienatvės Paryžiuje.* Šioje knygoje autorius supažindina skaitytoją su dar šakotesne asmenybe—aibę vidinių krizių ir ezoterinių pergyvenimų turėjusiu poetu Oskaru V. Milašium. Pripažintas originaliu ir brandžiu poetu, užsitikrinęs sau nišą prancūzų poezijoj, Milašius yra susilaukęs nemažo skaičiaus specialių studijų. Regėtųsi, kad Tapinui beliko vien permalti ir susmulkinti visą tą informaciją. Ne daugiau. Tos pagundos ir pavojaus Tapinas išvengia, pasukdamas į kitų Milašiaus žinovų neištirtą plotmę. Būtent, atkurdamas poeto vaidmenį, įvairių oficialių dokumentų pagalba, ginant Lietuvos respublikos interesus tarptautinėse konferencijose ir diplomatinėse kaktomūšose. Ne vien tų atodangų dėka dokumentinė *Septynių vienatvių* vertė žymiai ūgteli, paties Milašiaus portretas, kaip silpnųjų užtarėjo, praturtėja nauju švytėjimu.

Praėjus septyneriems metams nuo šios svarios knygos pasirodymo, L. Tapino vaizduotę sumasina kito žymaus Lietuvos Tarno gyvenimo trajektorija. Būtent dabar pusiau pamiršto lietuvių bei rusų poeto, buvusio Lietuvos respublikos pasiuntinio Sovietų Sąjungai Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika. Paskatą tokiam žygiui davė atsivėrusios centrinio Lietuvos archyvo durys bei Baltrušaičio marčios Hélène Baltrušaitis suteiktas leidimas naršyti šeimos dokumentines sankaupas.

Taip išvysta dienos šviesą stambi, kapitalinė Jurgio Baltrušaičio biografija, užvardinta *Imk, klajokli, žibintą vilties! Poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika.* Rasit, pirmoji tokios apimties ir detalumo biografija (518 p.) mūsų raštijoje.

Kuriozišką, tačiau iš nuotolio žiūrint toks užmojis atrodo beveik patrakėliškas. Mat, nors oficialiai pasitinkamas kaip savas, Baltrušaitis nėra ypatingai fotogeniškas. Dar 1923 metais Adomas Jakštas, šiaip įžiūrėjęs Baltrušaičio kūryboj gimininguma Čiurlionio pasauliui, nepasidrovėjo paskleisti apie jį tokias tiesas:

> Kaip pavadins Baltrušaitį ateityje lietuviai, neapsiimam spręsti. Galiu tik drąsiai pranašauti, jog jis, kaip inteligentas, savo krašto veik nemylėjęs ir jam netarnavęs, neras Lietuvoje meilės.
> Adomas Jakštas, „Dainiai rašiusieji nelietuviškai," *Mūsų naujoji literatūra.* Kaunas, 1923, p. 345–346.

Po trisdešimties metų, išeivijoj, Jurgis Gliauda teškia nemažiau žiaurų nuosprendį:

> Rašęs rusiškai, nes norėjęs plačios auditorijos ir garso... Bolševikų atmestas, tylėjo 23 metus. Galop atnešė Tėvui Sūnaus Palaidūno ašaras... Pasikartojantis poetas, kūręs rafinuotai, kristališkai, dabar atėjo su atsilikusiu simbolizmu ir medine kalba.
> Jurgis Gliauda, „Dar apie Jurgį Baltrušaitį", *Draugas,* 1954.VII.10.

Tokie pasisakymai ar guodimasis, kad „O vis dėlto Baltrušaitis liko Baltrušaičiu, o ne kokiu Bieloglazovu ar Bielozubovu. Ir Jurgis, o ne Georgij ar Gregory" (Bronius Vaškelis, „Jurgio Baltrušaičio kolizijos kelyje į lietuvių literatūrą," *Metmenys*, 1973, Nr. 26) kalba apie rašytojo populiarumą.

Tačiau visi iš nuogirdų žinome, jog vienu metu Baltrušaitis buvo vertinamas ir aukštinamas Rusijoje. Minimas šalia vadinamųjų keturių didžiųjų „B". Atseit, poetų, kurių pavardės prasideda raide B.: A. Bloko, V. Briusovo, K. Balmonto ir A. Belyj. Tai tiesa. Nelaimė toji, kad netgi savo apogėjaus laikais Baltrušaitis neturėjo pasisekimo jaunimo tarpe ir toji jo šlovė truko neilgai.

Kitoks buvo jo svoris ir autoritetas anuometinėje lietuvių šviesuomenėje. Jo talkos šauktasi, M. Gorkiui patarus, Pirmojo pasaulinio karo viduryje, kai buvo iškilusi mintis išleisti mūsų literatūros antologiją rusų kalba. Jo lyrika žavėjosi jaunieji mūsų poetai—Vincas Mykolaitis-Putinas ir Balys Sruoga. Ypatingai pastarasis, kuris, pasak Vytauto Kubiliaus, „tiesiog kliedėjęs Baltrušaičio eilėraščiais, aiškindamas juos draugams, nuolatos cituodamas laiškuose ir straipsniuose." (Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius, Alma littera, 1996).

Užsimindamas apie tokį mūsiškių apsalimą Vytautas Kubilius savo įvade į 1969 metais išleistą Baltrusaičio poezijos tomelį *Poezija*, rašo, jog suvažiavę studijuot Maskvon studentai visaip taikęsi išvysti kur nors Baltrušaitį gyvą. Ir neišvengiamai nusivildavę, kadangi jis nebuvęs joks salonų „levas."

> Savo būdu ir elgesiu jis priminė labiau panemunių artoją—lėtą, tylų ir susimąsčiusį—negu Maskvos salonų pažibą. Kalbėdavo gryniausia suvalkiečių tarme, išdainuodamas visas priegaides, tik retkarčiais užsikirsdamas, nerasdamas reikalingo žodžio. Nuo 1910 metų J. Baltrušaitis ėmė lankytis lietuvių studentų šelpimo draugijos susirinkimuose, kur, kaip paprastai, tylėdavo.
> Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*. Spaudai parengė, įvadą ir aiškinimus parašė Vytautas Kubilius, Vilnius, Vaga, 1969.

Ši paslaptingo tylenio, mįslingo paniūrakio klišė įsipilietins ilgam žmonių tarpe. Su kuo tik Baltrušaičio simbolinė, dekadentinė poezija nebuvo lyginama? Ir su Čiurlionio tapybos pasauliu ir su William Blake'o metafizine poezija. Net ir vėliau jo įtaka buvo atsekama nelaukčiausiose vietose, pavyzdžiui, anemiškuose Vytauto Mačernio sonetuose. Nors jo žmona Marija ramiausiai teigė, jog Baltrušaitis sekęs Tiutčevo ir Baratinskio pėdomis, turbūt buvo neišvengiama, kad jam užkartų filosofo maukšlę. Matomai tokia yra lemtis kiekvieno brandesnios mažumų atstovo. Ar ne panašiai buvo nutikę ir Milašiui? Jie neišvengiamai patraukia dėmesį kažokia savita egzotiška gaida. O tokia pasirodė rusams ir Baltrušaičio lyrika. Jiems jis buvo, pasak Kubiliaus „Lyrikas be šypsenos, be judraus nuotaikų šokio, atšiaurus ir monotoniškas, kaip šiaurės granitas." (Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, p. 6).

Kaip galėjo vykti tas įsikalbėjimo, kad Baltrušaitis yra filosofas, vaizdžiai atskleidžia ši Kubiliaus pastaba:

> Susikaupimo rimtis ir laukų tyla, nedrumsčiama civilizacijos triukšmo, santūrus pasaulio pastovumo jutimas, visuotinumo ryšyje tarp laukų gėlelės, žmogaus, ir „dienų audėjo", filosofinė buities simbolika, nukalta iš kaimo realijų (artojas, verpėja, sėja, pjūtis) rusų poetams ir kritikams atrodė „Lietuviškos Išminties" raiška, kupina šiaurietiško, asketiško grožio".

Taip, pasidairius į nūdienių žinovų tekstus (Vytauto Kubiliaus, Broniaus Vaškelio, Tomo Venclovos) atrodo Baltrušaičio iškilimo Rusijoj priežastys. Pats Tapinas prie šios problemos neužsigaišta. Kaip veikalo pavadinimas sako, jam įdomi ne vien profesinė Baltrušaičio veiklos dalis, bet jo gyvenimo visuma—politinė karjera, visuomeninė veikla, šeimos rūpesčiai ir t.t. Jam rūpi parodyti, kokiais dvasiniais interesais Baltrušaitis buvo gyvas, kas buvo jo draugai ir bendradarbiai, kaip jis gebėjo ginti

Lietuvos ir jos žmonių interesus. Šiems dalykams atskleisti autorius nepagaili, nei energijos, nei laiko. Savaime suprantama, knygoje kalbama ir apie literatūrinį darbą, vertimus, sumanymus, bet ne mažiau vietos skiriama kelionių aprašymams bei santykiams su draugais. Turinio atžvilgiu *Imk, klajokli, žibintą vilties!* pažymėtinai įvairi ir spalvinga knyga.

Jos sąranga kiek neįprasta. Nėra jokios pratarmės, įvadinių paaiškinimų (juos, kaip ir visas padėkas, aptinkam leidinio gale). Iš datų kiekvieno skyrelio pradžioj skaitytojas supranta, kad turim reikalą su chronologiniu, ištisiniu pasakojimu. Kiekvieno skyrelio pradžioje pateikiama jame minimų pagrindinių įvykių santrauka. Bet veiksmas pradedamas Baltrušaičio studijų Maskvoje laikotarpiu. Iš esmės tai yra emigranto istorija, tik pasitraukusio ne į Vakarus, bet į Rytus ir niekuo neišsiduodančio, jog jo sergama tėvynės ilgesiu ir nostalgija. Aiškiai visiškai pritapusio ir net pajėgaus mestis į verslą—drauge su dalininku Sergiejum Poliakovu Baltrušaitis įsteigia leidyklą „Scorpion". Dirbdamas repetitorium vieno turtingo pirklio šeimoje, Jurgis susimarksto su jo dukra ir, nežiūrint šeimos priešinimosi, su ja susituokia. Nors daugiausia verčiasi vertimais, jis kurpia eilėraščius ir susirašinėja su galybe įžymybių.

Mat čia, šalia rusų rašytojų, jų tarpe artimų draugų—Balmonto, Briusovo, Iljos Erenburgo, Viačeslavo Ivanovo ir kitų, nepaprastai daug teatralų ir dramaturgų pavardžių: A. Čechovas, K. Stanislavskis, V. Kačialovas, Vera Komisarževskaja, F. Šaliapinas, A. Tairovas, K. Mejerholdas, Alisa Koonen, M. Gorkis. Dar nuostabiau yra tai, kad Baltrušaitis susipažino su užsienio garsenybėmis Giovanni Pappini, Gordon Craig'u ir W.B. Yeats'u.

Pirmoji knygos staigmena—pasirodo, kad Baltrušaičio gyvenimo svajone buvo ne tiek garsėti savo eilėmis, kiek prasimušti į teatro sceną; rasti jame kokią nišą: ar režisieriaus padėjėjo, ar repertuaro atrinkėjo, ar dramaturgo. Iš čia jo artimi santykiai su teatro darbuotojais, nors

vieno iš jų—Nemirovičiaus-Dančenkos—jis aiškiai nemėgsta.

Kita, ne mažesnė skaitytojui atodanga—pasirodo, kad Baltrušaitis turėjęs alkoholio problemą. Tapinas neslepia, jog jaunystėj dūkimas su draugais—Briusovu ir Balmontu—kartais užsitęsdavęs porą-trejetą parų. Ko gero dėl šios priežasties ir Lietuvos vyriausybė iš pradžių neskubėjo jam duoti (vėliau padėtis pagerėjusi) atsakingesnių pareigų.

Kita vertus, niekur nesijaučia, kad Baltrušaitis būtų turėjęs kokių kompleksų, pagiežos ar kerštingumo. Tylenis, kas be ko, garsėjo savo nešališkumu ir žmogišku taktu. Kubilius spėlioja jog dėl savo lietuviško ramumo, pastovumo ir abejingumo literatūrinėms madoms Baltrušaitis buvęs išrinktas visos Rusijos rašytojų sąjungos pirmininku.

Nežiūrint dūžių, kuriuos suteikė rusų monarchijai japonų-rusų karo nesekmės ir 1906 metų revoliucijos, laikotarpis prieš Pirmojo pasaulinio karo pradžią buvo Rusijai nemažo klestėjimo bei techninės pažangos laikas. Tapino knyga perteikia tą nerūpestingumo dvelksmą, primindama protarpiais Konstantino Paustovskio autobiografinės serijos tomus.

Prasidėjus karo veiksmams, Baltrušaitis iš pradžių pasiduoda masinei psichozei, niekaip neįtikėdamas, kad rusų armija pralaimi visuose frontuose. Bet užplūsta Maskvą pabėgėliai, ir Baltrušaitis pajunta pilietinę pareigą jais rūpintis. Jis netgi įeina į jų šalpos komitetą. Pasirodo, jog lietuviai visumoj tvarkėsi visai neblogai, net buvo įsteigę mokiniams bendrabutį. Apmaudu, kad vėliau jį išardė, ir ne kas kitas, o komunistų vadeiva Mickevičius-Kapsukas. Tapinas taip pat pasakoja ir apie kitas tuometines lietuvių iniciatyvas, pavyzdžiui, paruošti lietuvių literatūros antologiją, vėliau leisti kultūrinį žurnalą *Saulėtekis*.

Skyreliai vaizduojantys Spalio revoliuciją ir įsigalinčią bolševikų diktatūrą, žinoma, kraupūs. Niekur

nesijaučia, kad Baltrušaičio simpatijos būtų buvusios revoliucionierių pusėj, nors gandų, pasak Tapino, buvę visokių. Šiaip šie puslapiai primena kažkada populiarią Kaune knygą—*Studentai, meilė ir Čeka*. Pastoviai minimi dalykai yra badas, šaltis, įsiligojimai, areštai, kalėjimai. Pagrečiui kažkoks liguistas įtikėjimas fantazmais. Poetas Briusovas nieko labiau netrokšta kaip posėdžiaut, pliekti rezoliucijas arba braižyti sudėtingas schemas su strėlytėm ir rombeliais, pagal kurias bus planuojama kultūros plėtra.

Tapinas leidžia spėlioti, kad Baltrušaičiui pavykę išlikti gyvam dėka savo kaip vertėjo ir leidėjo plačių pažinčių. Įsimintinų mums lietuviams pavardžių pirmoj vietoj eina liaudies švietimo komisaras Lunačarskis. Jo dėka pavyko išsaugoti Lietuvai Čiurlionio darbus, kadangi jis pasiūlė Baltrušaičiui visų pirma parsigabenti juos į savo butą. Palankiai atsiliepiama taip pat ir apie užsienio reikalų komisarus Čičeriną ir Litvinovą.

Mums nežinoma ar kitų valstybių pasiuntinybės terliojos tokiais dalykais kaip filantropija ar antropofilija, bet Lietuvos pasiuntinys tikrai nepagailėjo pastangų padėti disidentiniam elementui išvykti užsienin. Pirmoj eilėj rusų rašytojams Balmontui, Cvetajevai, Chodasevičiui, tikriausiai ir jo buvusiai žmonai Ninai Berberovai. Chagall'is buvo apsirūpinęs leidimu, bet išsigabent savo paveikslų kolekciją jam pavyko tik dėka Baltrušaičio, prasimaniusio surengti jam Kaune parodą.

Keliose knygos vietose paminima, kad Baltrušaičio asmeninis prestižas diplomatijos korpuso narių tarpe buvęs labai aukštas, kadangi šimts žino iš kur jisai gaudavęs patikimų informacijų ir apskritai puikiai orientavęsis politinėje padėtyje. Tapinas atidengia taip pat, kad sovietai buvo įsifiltravę ambasadon, karts nuo karto užverbuodami pasiuntinybės personalo žmones. Šiaip vienintelė politinė atodanga yra Baltrušaičio tvirtinimas, jog Gorkis nemiręs sava mirtim, bet buvęs Stalino parėdymu nunuodytas. Girdi, tą paslaptį atskleidusi tūla

vokiečių žurnalistė Garland, kuriai išsipasakojęs buvęs Kremliaus ligoninės gydytojas Pletniovas, kartu su ja vargęs Vorkutoj. Šios sensacijos neteko aptikti Vakarų spaudoj, bet kalbos, kad tėvukas Stalinas bus prikišęs savo pirštus prie Gorkio baigties, kur savo dar 1930 metų dekadoj ypatingai mėgdavo apie tai užsiminti prof. Balys Sruoga, palydėdamas tą istoriją tokia ironiška citata iš Gorkio raštų: „Aš nešiau dievams maistą, o suėdė kiaulės...". Dabar topteli mintis, bene bus Sruoga puikavęsis jam Baltrušaičio patikėta paslaptim.

Vienintelis dalykas kuris kliūva skaitant šį Tapino pasakojimą, tai ditirambinis stilius, kuriuo kalbama apie Gorkį. Galbūt anksčiau tai ir buvo šviesi riteriška figūra, bet jis palūžo, rašė „Bielomorkanalus", prasimanė socialistinius realizmus ir kitokias nesąmones. Kaip dažnai pasitaiko biografijose, sunku šiuo atveju atskirti, ar Tapinas kalba savo balsu, ar perteikia Baltrušaičio pažiūras į Gorkį.

Medžiagos mūsų naujosios istorijos pažinčiai pagilinti ar atnaujinti yra su kaupu. Pasirodo mūsų vyriausybė buvo rimtai pakilusi kraustytis į Vilnių, tik Želigovskis sutrukdęs... Pasirodo, kad anglai vienu metu lenkams siūlė Klaipėdą mainais už Koridorių. Prisimenamos visokios Purickio bylos ir šiaip aferos, surištos su pasiuntinybės tarnautojų „šmugeliais". Nemažai medžiagos apie tai, kaip buvo organizuotas tautininkų perversmas ir kaip buvo nepasiruošusi karininkų smurtui liaudininkų vyriausybė. Daug kalbama apie draugiškumo sutartį su Sovietų Sąjunga. Tapino nuomone, Baltrušaičiui priklausąs nuopelnas už sekmingas derybas ir palankias mums sąlygas. Nevyniojant daiktų į vatą atpasakojamas 1938 metų lenkų ultimatumas. Sovietai tada davę Lietuvai suprasti, kad jie nepadėsią prieš lenkų agresiją.

Minimas, žinoma, S. Kirovo nužudymas ir jį lydėję valymai. To teroro metu Baltrušaitis praradęs daugybę pažįstamų ir draugų. Radikaliai pasikeitusi ir darbo atmosfera visose sovietų įstaigose. Jam tada didele moraline

parama buvus draugystė su Vera Richter. Kuriozi̇ška, tačiau kai vienu metu buvo iškilęs Kaune sumanymas sukaitalioti paskirties vietomis pasiuntinius, visi diplomatinio korpuso nariai šokę priešintis tam sumanymui.

Išėjęs pensijon 1939 metų pradžioj Baltrušaitis nusikelia gyventi Prancūzijon, į mažą miestelį Marianville. Bet prasidėjusi Wehrmachto ofenzyva verčia jį bėgti į Bordeaux pusę, paskui grįžti vėl Paryžiun. Šiuose skyreliuose esama įdomių puslapių apie Lietuvos ambasados pastato pasiglemžimą, atliktą rusų agentų, ir apie lietuvių gyvenimą Paryžiuj.

Nelaukta, bet vargingo karo meto sąlygose Baltrušaitis atkunta kaip niekad. Eilės dabar jam liete liejasi, ir jis šiuokart nebetrefuoja, kaip kad darydavo anksčiau, kad baigiąs ruošti net kelis rinkinius.

Tačiau pasirodęs Vilniuj jo lietuviškų eilių rinkinys didesnio susidomėjimo visuomenėj nesukėlė, nors kai kurių žinovų, pavyzdžiui, Kubiliaus ir Tomo Venclovos nuomone, knyga esanti daug įdomesnė už rusiškąją lyriką. Priežastis paprasta: Baltrušaitį ištiko kažkas, ką tektų vadinti „kalbos stebuklu". Kaip ir dažnas senstelėjęs žmogus, jis vienu metu pastebėjo prisimenąs vaizdžiai vaikystę. „Aš pats stebiuos,—rašo jis karo metais Petrui Klimui,—senstu, o atsimenu kas buvo gimtajam kaime". Baltrušaičiui tačiau podraug su tų dienų prisiminimais grįžo ir gimtosios kalbos žodžių atmintis. Ir tas „atkurtimas" suteikė jo lyrikai naują faktūrą, naują pavidalą.

„Rusiška jo eilėraščių poetika itin sklandi,—rašo Kubilius,—muzikali, perdėm literatūrinė, mankštinta ir išblizginta kelių poetinių kartų, o lietuviškuose eilėraščiuose atsivėrė primityvaus vaizdingumo klodas, pagrįstas senosios agrarinės kultūros atmintimi" (Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, op. cit.).

Tuo išsivadavimu iš knygiškumo džiaugiasi ir Tomas Venclova žvelgdamas į jį veikiau teoriniu žvilgsniu:

> Rusiškojo ir lietuviškojo Baltrušaičio santykis neblogai iliustruoja žinomąją A. Potebnios tezę: bilingvizmas nėra „poetiškai neutralus" reiškinys, poetas negali dviem kalbom išreikšti vieno ir to paties turinio, negali jomis rašyti vienodai gerai. Pridursime: jei pasitraukimas iš gimtosios kalbos ir kultūros mažu mažiausiai rizikingas, tai požiūris į ją kitos kalbos ir kultūros akimis dažniausiai pravartus, kadangi paryškina „savosios stichijos" specifiką. (Tomas Venclova, *Tekstai apie tekstus*, Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985, p. 61).

Visus šiuos dalykus Tapinas sumini prabėgomis, bet skaitytojui nemažiau akivaizdu kokiai įveikai (*tour de force*) ryžosi autorius, sumanęs ištirti visa, kas žinoma apie šį mūsų dvikultūrį lietuvį šviesuolį. Sprendžiant iš leidinio gale pridedamos bibliografijos, spausdintieji šaltiniai išsijojami be priekaišto; aplenkiami tik rašiniai, pasirodę anglų kalba leidžiamame *Lituanus* žurnale.

Visų biografinių veikalų—ar jie būtų Henri Troyat ar Stefan Zweig'o—bendru vardikliu yra veikiau įtaigiai perteikti vaizduojamojo asmens psichologinius kontūrus epochos fone nei piršti skaitytojui savo nuosprendžius ir neginčijamas tiesas. Tokia yra ir Tapino knyga, raginanti skaitytoją klausti nemažai klausimų. Pirmoj eilėj galbūt: Kas yra lietuvis? Ar vien pilietis, kuris drausmingai laikosi tradicijų, tuokias su savo genties padarais, išpažįsta katalikybę? Ar legendinio „homo humanissimus" palikuonis, sugebąs išvengti dogmatizmų, rasizmų ir šovinizmų ir atstovauti tautai? Arba kodėl taip būdingas Baltrušaičiui (panašiai kaip Čiurlioniui) yra tylos pomėgis (ar kultas)? Ar tai dėl įgimtų polinkių į meditaciją, sukaupti, ar tai jo verstų autorių, ypatingai Maeterlinck'o, įtaka? Ar ne keista, kad rašę apie Baltrušaitį priskaičiavo visokiausių neoplatonikų įtaką jo pasaulėjautai, bet beveik niekas nepagalvojo apie verstų tekstų poveikį. Arba vėl, kaip paaiškinti jo užsidegimą teatro dalykais? Kokiais

kompleksais pateisinti jo nesibaigiančius blefus, kad jo stalčiuj kraunasi poemų poemos bei draminiai veikalai?

Pripažinus, kad Laimonas Tapinas atliko milžinišką darbą, išleisdamas aptinkamą archyvinę medžiagą ir nesuklupdamas po tos informacijos našta, norėtųsi jam prikišt nebent šiuos du dalykus: neaprūpinimą leidinio solidžia pratarme (jos pakaitalu gali būti laikomas skyrelis knygos pabaigoj, kuriame išreiškiamos įvairios padėkos) ir užmiršimą pasiaiškinti, kodėl jis cituoja beveik išimtinai L. Brogos vertimus. Šis antrasis klausimas ne visai platoniškas.

Kaip prisimenam, didžiausią smūgį Baltrušaičio reputacijai trenkė 1947 metais pasirodęs Tübingene J. Valaičio vertimų rinkinys. Recenzuodamas tą leidinį (*Aidai*, 1947.No. 31), Henrikas Radauskas nusiskundė, jog Baltrušaitis yra paverstas „kažką mykiančiu nebyliu"... Atvirai kalbant, ne visi skaitytojai buvo tikri, ar kaltė priklauso vertėjui, ar pačiam dainiui. Ne ką aiškesnė padėtis ir dabar susipažinus su L. Brogos, vilniečio geometro braižytojo vertimų fragmentais. Tiesa, yra žinoma, kad Vytautas Kubilius yra gana entuziastingai pasitikęs to paties Brogos verstus rubajatus (V. Kubilius. *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*. Vilnius, Vaga, 1983, p. 104–107), bet informacija apie vertimo kokybę nebūtų pakenkusi.

Kitas priekaištas veikiau techninio pobūdžio. Knygos stilius lakus, be nereikalingų stilistinių išraitymų bei puošmenų. Vienok skaitymą nuolatos trikdo galvosūkiai. Juos iššaukia svetimvardžių transkripcijos prie kurių nepridedama sklausteliuos originalioji rašyba. Kaip žinom, tokia rašyba—tai didžiosios gudumės paveldas, bet ar ne pats laikas liautis mėgavusis tokiais infantilizmais?

V.A. Jonynas

Vytautas Alksnis

82.0/.09

NIJOLĖ MILIAUSKAITĖ – SUDĖTINGO PAPRASTUMO POETĖ

Lietuvių poezijos tradicijoj didelę reikšmę turi teatrališkas gestas: pakeltas tonas, skambios kadencijos, ornamentuotas žodis. Kartais atrodo, kad poezija iš viso tik šitaip ir suprantama. Nijolės Miliauskaitės poezijos rinktinė *Sielos labirintas* (Vilnius: Vaga: 1999) stovi šalia Donelaičio, Maironio, Brazdžionio, Aisčio, Gedos ir Mackaus labai ornamentuotos neornamentuotos kalbos kaip nedrąsi mergytė, tyliu balseliu, sakanti paprastus dalykus, tartum nepretenduojančius į poeziją. Bet kiekvienas jos žodis yra taip persmelktas nenusakomos, magiškos sielos šviesos, kad mes iš karto pajuntame jos sudėtingą paprastumą poezijos aukščiausia to žodžio prasme.

Pradžiai arčiau susipažinkim su vienu kitu poetės eilėraščiu, tikėdamiesi atverti duris į jos kūrybos visumą.

Štai „Sraigė":

Ant palangės įsitaisė sau žiema,
kelius apglėbus rankomis, dainuoja,
migdydama ilgam
našlaičių miegui: patalėlį
tau paklojau balto sniego, kaktą
nakčiai tau pabučiavau.

Prie sienos prisiglaudus snaudžia sraigė,
perdien ją vaikėsi vaikai, per galvą
vis taikydamies kirst žabu. Krikštamotė
žiema jai šnabžda: vieną
kartą nusimesi kiautą, virsdama
mergaite, tavo veidas
išsiskleis jo akiai kaip tamsus
našlaitės žiedas. (p. 20)

Žodžių aruodas yra paprastas, kasdieninis, nepanašus į pakiliosios poetinės kalbos išblizginto aukso skrynią. Meninė kalba čia kyla iš žodžių tarpusavio rezonanso, iš

jų santykių, iš įtampos, kuri verste verčia žodžius išlaikiusius savo pirminę prasmę, visgi tapti kažkuo daugiau, iš vienaprasmio pumpuro išsiskleisti į daugiaprasmį žiedą. Tokia dinamika išryškėja ir pačioje eilėraščio struktūroje, kur pasieny sraigė pavirsta mergaite ir įgyja tamsų kaip „našlaitės žiedas" veidą. Dabar jau tamsusis „našlaitės žiedas" nebėra du paprasti žodžiai—jie tampa ir ženklu, reiškiančiu visą užguito vaiko kančią bei vienatvę, ir neišsemiamai gilių sielos sutemų, kurios savo ruožtu virsta sielos labirintu, veidrodžiu. Kaip sako Miliauskaitė, iš tiesų „sielos užkaborių" paslapčių sklidina visa ši knyga.

Ant palangės taip jaukiai „sau įsitaisiusi" žiema yra toli gražu ne vien metų laikas. Ji atlieka ne gyvenimą duodančios, o jį pasiimančios motinos funkciją. Žiemos lopšinė „ilgam našlaičių miegui" pradeda skambėti kaip mirtis; balto sniego patalas tą įspūdį tik sustiprina, o ledinis žiemos pabučiaviams padeda tašką. Bet išlieka įspūdis, kad tai iš tiesų ne mirtis, o tik žiemos dainos žodžiai, jos lopšinė. Žiema–motina–mirtis nejučiom pavirsta į eilėraščio personą, „aš" („paklojau, pabučiavau"), kurios balsas yra kartu ir žiemos balsas. Ši detalė atskleidžia vieną svarbų Miliauskaitės poezijos bruožą: „aš" kaip sąmonės centras, eilėraščio persona, dažnai yra nepastovus, keičiasi be perspėjimo, ir kiekvienas persimainymas veda giliau į eilėraštį, suteikia skaitytojui naujų perspektyvų.

Antro posmelio sraigės niekas negalėtų „vaikytis", nes ji vos tepajuda. Taip pat neįmanoma ją mušti per galvą. Todėl sraigė akivaizdžiai tampa skriaudžiamo vaiko, našlaitės metafora, o žiema–persona, dabar „krikštamotė", našlaitei–sraigei sako, kad ši mergaitės metafora, iš tiesų pavirs į mergaitę, tik reikia nusimesti „kiautą", čia reiškiantį apsisaugojimą, vienatvę, baimę, užsidarymą savy kaip kambary, į kurį uždrausta įeiti. Tos temos aptinkamos vos ne visuose šios knygos eilėraščiuose. Atpažįstame ir užuominą į negražų gulbiuką Anderseno pasakoj, ir apskritai prispausto, paniekinto žmogaus

stebuklingą persimainymą, pavyzdžiui, matomą daugelyje šventųjų gyvenimų. Galima sakyti, kad savo gelmėj eilėraštis yra apie mirtį ir prisikėlimą. Tuo jis, aišku, yra visuotinis ženklas, kaip ir visa meno kalba.

Ankstyvieji „Uršulės portreto" eilėraščiai tikriausiai turi autobiografinių elementų – našlaičių prieglauda, baikšti ir vieniša vaikystė, slaptos svajonės ir jų sankirtoje su šiurkščiu gyvenimu besiformuojantis turtingas ir paslaptingas pasaulis.

Eilėraštis „Choras" stebina ir paprastumu, ir sudėtinga tragiška gelme:

> Atsimuša į mūrus stiklo šukėm
> laibi balsai: tavęs mes šaukiamės.
> Rūsy diegai išstypę, saulės spinduliuos
> sugniaužtos persišviečia rankos.
>
> Nuo vaiko delno skrisk,
> marga boruže, plyniose
> pamestinukų klaidžioja balsai: tavęs
> mes šaukiamės.
>
> (p. 21)

Viskas remiasi kontrastais ir sugretinimais. Prisiminę storus, šaltus katedrų mūrus, galėtume stebėtis, kodėl sakoma, kad jie mus apgaubia viltim; į juos sudūžtantys nekaltų vaikų balsai išsako gilesnę ir tamsesnę tiesą. Trapūs giesmės stiklai pavirsta gležnomis vaiko rankomis, nelyg bulvių daigai rūsy, ir dabar jų malda veltui stiebiasi nesančios šviesos link, *tavęs mes šaukiamės*. Iškyla neatsakomas, ironiškas klausimas—kas yra gležnam našlaičiui vaikui „Tu" tarp storų mūrų ir rūsio tamsos?

Miliauskaitės eilėse dažnai pasakymas būna diametraliai priešingos tam, prieš kurį jis eina. Netikros sekos principas—kitas grandies slankstelis, visiškai priešingas, ateina tartum būtų tos pačios grandinės dalis: „diegai išstypę, saulės spinduliuos". Dėka eilutės gale automa-

tiškai atsirandančios pauzės, pertraukiančios lygų dar nebaigto sakino siūlą, vienam momentui susidaro paradoksalus įspūdis—saulės spinduliuos rūsyje išdygę diegai. Tie eilutės galo „spinduliai" yra tarsi tiltas į kitą eilutę, kurioje tie „diegai" tampa sugniaužtomis persišviečiančiomis rankomis, tačiau kartu pratęsia ir rūsio diegų įvaizdį, sujungiantį tamsos–šviesos priešingybes, tarsi išsipildančias toj pačioj vaikų giesmėj.

Antrasis posmelis toliau vysto sekos ir priešingybių dinamiką. Tęsiasi metamorfozės: stiklo šukės<išstypę diegai<permatomos sugniaužtos rankos, iki išsivadavimo į plačią erdvę, kurioj vaikų malda pavirsta į Dievo vabalėlį—boružę ir nuskrenda tartum viltis. Tačiau sunkūs beviltiškumo žodžiai: „plynios", „pamestinukai", „klaidžioja" prilygina pirmojo posmelio uždarą bejėgės maldos erdvę atviram lygiai taip beprasmiam boružės–maldos skrydžiui, *tavęs mes šaukiamės*. O marga Dievo karvytė, boružė, aišku, yra giedančių vaikų atitikmuo, taigi, jos skrydis yra ir jų malda.

Galima įsivaizduoti, kad giedantys našlaičiai–vaikai visai nejaučia ir nesupranta savo dvigubos poetiškos ir metafizinės nevilties. Jie tiktai gieda, liepiami, sunykę, šiek tiek nusigandę. Dėl šios priežasties jų dvasios būsena ir nėra poezija—poezija prasideda ten, kur eilėraščio autorės žodžiai toli pralenkia paprastą žmogišką padėtį, kaip egzistencialistai sakytų, *la condition humaine*. Arba, tiksliau, atvirkščiai, suprantame, kad tai, kaip autorė įžiūri, kad toji trapi ir gležna prieglaudos vaikų būklė tarp uždaros tamsos ir nykios beribės šviesos kaip tik ir *yra* poezija.

Miliauskaitės eilėse daug nykumos. Dažnai tai būna prisiminimų žemė, tiksliau užkampiai, palėpės, negyvenami kambariai, painūs koridoriai, šiukšlės, vietos, kur kadaise gyveno išsvajota jaunystė ir kur ano meto daiktai laiko tėkmėj patys sunyko ir paseno, kartu su atmintim:

dulkinos tvankios palėpės, prigrūstos
niekam nereikalingų rakandų, užmirštų daiktų
nebeskaitomų knygų
drėgnas šaltas rūsys, kamaros, sandėliai
stalčiai, spintos, pintinės, skrynios
aptrupėję herbarai, vaikystės kolekcijos, rinkiniai
rankdarbių dėžutė su siūlais, adatom ir antpirščiu
koralų smulkus vėrinėlis, žiedas, sena skudurinė lėlė
veidrodukas
nušiuręs Tagebuch, užrakinamas mažyčiu rakteliu,
Poesie.

(p. 160)

Tokie tikrovės „užkaboriai"—viskas, kas daiktiška ir kasdieniška, kas yra „didžiosios" tikrovės pakraščiuose, nelyg daiktai išmesti į gyvenimo jūros krantą. Tačiau tai nėra tik paprastas išvardijimas, jis turi gilų poetišką rezonansą. Prieš mus eilėraščių „aš", ieškantis savo vaikystės, tarsi svajonės, kuris skausmingai ieškodamas persimaino į save, mergaitę, stebinčią tą buvusį ir laikui bėgant visai sunykusį pasaulį, kuriame ji gyvena. Atmintis virsta mergaite, o mergaitė žiūrėdama įsiskverbia į tai, ko jau nebėra, kaip ir jos pačios. Taip savęs ieškojimas labai konkrečiuose daiktuose, egzistuojančiuose tik kažkokioj metafizinėj tikrovėj, tuos daiktus supoetina, jie pradeda *reikšti*, ir kiekvienas žingsnis, judesys, rakandas vis didina tą emocinę ieškojimo įtampą, taigi, kuria vis augantį poetinį pasaulį. Tai momentas, kai kaip sako Miliauskaitė, „viskas turėjo sielą". Galima net manyti, kad šitaip įsijausdama į daiktus poetė mokosi *būti* iš daiktų buvimo. Taip ji keičia ir save, ir mus, tai pergyvenančius, ne tik kaip skaitytojus bet ir kaip žmones. Pati paprasčiausia tikrovė visuomet jungiasi su labai sudėtingu vidinių prasmių rezonansu. Čia ir randame vidinį pasaulį, kuriame vyksta tas procesas. Vienoj vietoj jis aprašomas taip: „lunatikė ranka/ ilgais plonais pirštais/ rausiasi po smegenis, ieško pasąmonėj paslėpto užmiršto" (p. 92). „Sielos užkaboriai", arba, pagal knygos pavadinimą,

„sielos labirintai" tampantys vaizdų serijos dalim, kuriai priklauso ir gamtos reiškiniai, ir daiktai, ir savosios vidinės būties atspindys:

> nedrąsi mergytė
> tebesislapsto
> sielos užkaboriuose
> varnalėšose, veidrodžiuose, vėjy
> dagerotipuos
>
> (p. 9)

Kiekviena eilutė turi savarankišką reikšmę, nors yra sakinio dalis. Vertikalioj eilėraščio ašyje tokias eilutes galima skaityti kaip savotišką paradigmą: kiekviena iš jų yra vieno ir to paties dalyko atitikmuo–variantas. „Nedrąsi mergytė" ir „tebesislapsto" iš tiesų pasako tą patį tik kitomis kalbinėmis priemonėmis ir turi kitą funkciją. „Sielos užkaboriai" ir kita tiesiogine ekvivalentų seka aprašo didelį, nors ir privatų, pasaulį, kuriame susisieja, virsta vienas kitu dalykai, paprastoj kalboj neturintys jokio tarpusavio ryšio: varnalėšos, veidrodis, vėjas. Šis vidinis eilėraščių pasaulis yra labai intymus ir vis sukasi apie namus–namą, skurdų, bet tuo ir tikrą. Milauskaitė tais žodžiais pasako vieną esminį dalyką—*aš esu*. Esu, nes matau, esu, nes prisimenu, esu, nes jaučiu.

Buvimas Miliauskaitės eilėraščiuose priklauso ne tik žmogui, bet ir gamtai, ne tik gyvenimui, bet ir mirčiai. Visi šie dalykai susilieja į vieną poetišką esmę eilėraštyje „Močiutė susirengė aplankyti sergantį brolį" tokia paprasta, eilėraščio kontekste prisisunkia emocijos. Ji reiškia tiek, kiek reikšmingi yra tos močiutės jausmai: „jos mylimiausias brolis". Ir tada toji emocija persimeta į greta esantį gamtovaizdį, kuris iš dalies pats yra emocijos šaltinis:

> močiutė susirengė aplankyti sergantį brolį
> pasiėmė ir mane kartu

laukuose išsimėtę trobos, seni
tėvų sodinti medžiai, žalios
ošiančios sodybos, lygumų
salos
.....
močiutė liepia eiti į kiemą

apeinu sodą, apvaikštau, atsisėdu žolėj: pirmakart
pamačiau močiutės brolį
triūsia bitės, ramu
aplinkui
(p. 170)

Eidama su močiute pas jos brolį, mergaitė praeina ir pro visą to brolio pasaulį, buitį, jo gyvenimo myriop nulinkusią kreivę. Mirties ženklas yra ne kokia nors dramatiška frazė, bet ir vėl paprasčiausias nurodymas „eik į kiemą"; nereikia, kad vaikas taptų liūdininku įvykio, kuris svetimas jo jaunystei. Tokiu atveju kiemas (supraskime, kad mergaitė viską suvokia) tampa mirties peizažu, stulbinančiu savo ramybe. Tuo būdu visi vidiniai pergyenimai yra ne aprašomi, o pateikiami kaip kiemo, sodo, kasdienio kaimo gyvenimo realybė. Metaforų ar palyginimų vietoj čia atsiduria tiesiogiai pasakytas gyvenimas ir netiesiogiai implikuota mirtis: „triūsia bitės, ramu/ aplinkui".

Užleista, užmiršta buitis Miliauskaitės eilėraščiuose prisiartina prie poezijos dėl to, kad ji yra „reikšmingos tikrovės" paraštėj. Kitur skaitome:

poeto kapas, senose kaimo kapinėse, turėtų būti
/apleistas
užžėlęs bruzgynais, užmirštas, nes kaipgi kitaip,
/poeto kapas (p. 273)

Toks kapo vaizdas primena sentimentalizmo poezijos mėgstamą įvaizdį, dažną rusų Karamzino bei Žukovskio poezijoj, vokiečių sentimentalistų bei anglų romantikų eilėse. Skirtumas, žinoma, tas, kad sentimentaliojoj poezijoj

prie tokio kapo dūsaudavo numylėta mergina arba mirusiojo draugas, kitas poetas, arba prie kapo stovinčio medžio šakose kybojo „lyra ir vainikas" (Karamzin), iš tiesų dirbtinės figūros, dalis sentimentalios žodžių ornamentikos. Tuo tarpu Miliauskaitė kalba apie konkretų žmogų, seną moterį, kuri jaučia bendrystę su jau iškeliavusiais ir dėl to prižiūri poeto kapą:

sena tikriausiai moteriškė
audėja, mažai jau beprimato, greit uždūsta
dar tikinti į Dievą
gerai žino, kad ir Jis jos
neužmiršo
(p. 273)

Jausminė įtampa kyla iš priešingybės tarp senstančio, nykstančio kūno ir nemirtingo tikėjimo, kur viltis tampa „žinojimu". Čia, kaip ir daugumoj Miliauskaitės eilėraščių, nėra „literatūrinės poezijos", t.y. įprastinės poetiškos frazeologijos, žodyno, tropų ir kitų specialiai poetinei kalbai skirtų priemonių. Tuo ji šiek tiek primena Joną Meką, bent jau jo *Semeniškių idiles*. Šalia Meko ir sentimentalistų, kyla ir kitų asociacijų su savais ar pasauliniais autoriais; tai praturtina Miliauskaitės poeziją, įvesdamos ją į intertekstualinę erdvę, į kitų kūrėjų „šeimą", taigi, ir į literatūrą. Viename eilėraštyje (p. 219–220) susilieja nykus asmeninis pasaulis, kur ieškomi sielos namai su lygiai taip paniurusiu angliškų peizažu, namu, kuriame gyveno Šarlota, Emilija ir Anna Brontė, kurioms dabar Miliauskaitė yra kaip sesuo. Elizos Ožeškienės aprašytuose nykstančiuose panemunių dvariukuose krankia Edgar Alan Poe varnas: „varnų pulkas/ virš tuščių ražienų// niekad" („Quoth the raven: Nevermore"). Tai suvisuotina ypatingą nuotaiką, kai poezija gimsta iš to, kas nebereikalinga, iš to, kas vieniša, nuskriausta, pasenę, pasimetę tarp tikrovės ir sapnų. Kitur (iš ciklo „Persefonės palydai", p. 427) iš eilėraščio visumos išplaukia Perse-

fonės, vaisingumo, mirties ir prisikėlimo deivės mitologinė esybė, jaučiama ir matoma vidine akim, guodžianti eilėraščio personą—mergytę—atnašaujančią kuklias žemės dovanas: „šlakelį šaltinio vandens", duoną, granato uogas ir obuolius bei žodžius, kuriuose gyvena jos siela:

priimk menkas šias dovanas, nors paragauk, prašau
tavęs: priimk žodžius šiuos, tik pusbalsiu
pagaliau ištarti išdrįstus

Prisimena Osipo Mandelštamo auksinės eilutės: „Priimk sau džiaugsmui iš manųjų rankų/ Žiupsnelį saulės, truputį medaus,/ Kaip mums kad liepė Persefonės bitės". Abiem atvejais jaučiamas lyriškas ir šventas vilties, intymaus santykio su tuo, kuo žemė yra dieviška, troškimas, tačiau Miliauskaitės eilėse Persefonės, žemės motinos esybė subtilioj metamoforzėj susilieja su autorės, mergaitės motinos vizija:

tu pasilenki
prie mažos mergytės veidu užverktu (nenusakoma
akių tavo išraiška)
jai savo ranką ištiesi
ir su savim vediesi, o maloningoji, o
motina.

Vienas iš įdomesnių Miliauskaitės eksperimentų yra bandymas atkurti senų laikų tekstą iš tariamų Lesbos salos poetės Sapfo rankraščių atplaišų. Paprastai senų rankraščių tyrinėtojai stengiasi užpildyti juose esančias spragas, atstatyti buvusį tekstą. Miliauskaitė rašo tekstą, kurio matomos dalys lyg pačios trokšta susijungti į suprantamus sakinius. Kad suvoktume eilėraščio poetinę logiką, turime įsivaizduoti kas tuose protarpiuose liko nepasakyta (ar neišliko), kuo tai praturtintų, papildytų esamą tekstą:

.....žalsvas akis, mano plaukus
.....lankstų kūną.....

.....nuplukdė jūra
.....net tu
nesuradai manęs.....
.....geriausias
jūreivis, kuriam neprilygo.....
.....
supylei.....
man kapą.....
.....
.....amžinai žalias
mirtos medis.....

(p. 61)

Analizė paliekama skaitytojo vaizduotei. Šie fragmentai trim etapais piešia aiškų mirties vaizdą, tarytum sena, aptrūnijusi kaukolė pilna aistringos ir nemirštančios meilės. Yra poetų, kurie sako, kad eilėraščio turinys susideda ne iš žodžių, o iš tarp jų esančios tylos.

Tos spragos Miliauskaitės tekste savaip prilygsta dažnai minimiems „sielos užkaboriams". Tai, kas kasdieniška, nepoetiška, kas pūva arba žydi pakampiuose, visi daiktai—mūrai, laiptai, žolės ir t.t.—visa tai ką gyvenimo jūra išmeta į savo pakrantę—jos tekstuose duoda pajusti realybę, standartinėj poezijoj jau nublukusią iki tuščiažodžiavimo.

Literatūrinės, mitologinės užuominos Miliauskaitės poezijoj nėra gausios, tačiau jos išveda ją iš grynai asmeniško, uždaro pasaulio (visuotino tik ta prasme kaip visuotini būna paprasti daiktai) į rašytų žodžių bendravimą plataus poezijos pasaulio nemirtingoj erdvėj.

Daiktai Milauskaitės eilėse gali būti ne tik stebimi ar aprašomi objektai, bet tiesiog žodinio teksto ekvivalentai. Autorė taip į juos įsigilina, kad kiekviena smulkmena nušvinta jausmu ir tartum pereina į kitą būties kategoriją, kur jie yra jau nebe daiktai, o pati poezija, paprasta, bet daugiaplanė ir daugiareikšmė, leidžianti, kaip autorė sako, „visa siela patirti kas tikra". Štai eilėraštis apie kinišką šilką:

...atkerpu mažytę skiautelę, uždegu
dega—nelabai noriai (taip ir turėtų būti)
uostau—kvapas įmestos į ugnį
plaukų sruogos (tai irgi
patvirtintų mano spėjimą)
pelenus sutrinu tarp pirštų—sausi
ir birūs, nesusilydę

tikras šilkas
.....
panardinti
rankas į šilką, panirti
gilyn, vis gilyn, visa oda pajusti
šviesią šilkverpių išmintį
tirpte ištirpti

visa siela patirti kas tikra

(p. 450)

Sakoma, kad menas galų gale yra tik vaizduotės padaras—fantazija, iliuzija. Miliauskaitės eilių meniškumas gimsta iš visiško pasinėrimo į tikrovę. Šalia „proziško" kalbos paprastumo, tiksliau, su juo susiliedami, egzistuoja ir iškilaus poetiško stiliaus vaizdai, drąsios, vaizduotę skatinančios metaforos ir kiti tropai. Ten būna „didžiaakiai vėjai, kurių balsuose žydi sodai" ir „sapno nuolauža širdy/ raudona stiklo šukė", ir šalia „proziško" „paganyt akis" elegantiškai išradinga „taip ilgai žiūrėjai į dangų ir jūrą/ kad tavo akys tapo tamsiai mėlynos". Naktinė peteliškė staiga įgyja žmogaus dimensiją ir hieroglifo trumpučiam eilėraštyje, kurį skaitome kaip žmonijos istoriją tarp trapaus grožio ir mirties:

tik
naktinė peteliškė
apmirusi ant balto lapo

ir tu
norėtum būti hieroglifas
senuose raštuose

Miliauskaitės peozijos „paprastumas" ir „kasdieniškumas" yra labai apgaulingi. Ji turi labai turtingą ir sudėtingą vidinį pasaulį. Ji atsiveria skaitytojui, nesislėpdama už poetiškomis priemonėmis sukurtų mįslių (ornamentuoto nesuprantamumo kultas nėra rašymas teisingai). Taip ji atsistoja prieš savo pačios sielos veidrodį, kuris iš tiesų taip ir lieka jai neišmatuojama mįslė. Jos poezija yra kaip toji jos aprašyta kiniška rožė, kuri žydi tik sau, bet kartu skleidžia ramybę gyventi, nes „tavo grožis/ tavo kilni asmenybė, pats tavo buvimas// moko mane". Tomas Venclova kartą rašė: „Aš gyvenau ir mokiausi nebūti". O Miliauskaitė mokosi būti iš daiktų buvimo.

R. Šilbajoris

METMENIMS AUKOJO:
1 000 dol.
LIETUVIŲ FONDAS
150 dol.
Nerija Kasparienė
100 dol.
Gabrielius Gedvila
50 dol.
Liucija Beržinskienė
savo vyro a.a. Valterio Beržinsko atminimui
Jurgis Blekaitis
Dalia Bulgaris
Tadas Bukaveckas
G. Plukienė
I. Raulinaitis

---

metmenys

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Gražina M. Slavėnienė, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Artūras Tereškinas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Nora Aušrienė

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Žydrūnas Drungilas, Rūta Mėlinskaitė, Vytautas Vepštas, Rimas Žilinskas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $10.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
2001, Nr.80